18. књига ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ књига 18.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био“

VII.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1896.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

МеШовита учитељска школа Ужице Марије
Bibliotheca prof.
Бр. 1575
Инв. 1666

DR
301
B7
t.7

944668

УРЕДНИК ОВЕ КЊИГЕ

МОМЧИЛО ИВАНИЋ,

ТАЈНИК ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ.

Да и ова књига „Браства“, као и све до сад, угледа света, помогло је и министарство просвете и црквених послова тим, што је г. министар одобрио да се штампа о државном трошку.

Помоћ, која је тим учињена Друштву Светога Саве, учињена је оној родољубивој мисли, које ради и постоји ово друштво.

За то, у име свију српских родољуба, нека је хвала садашњем г. министру просвете, као и свима пре њега, који су тим државним доброчинством задужили Друштво Светога Саве.

На Велику Госпођу 1896.
у Београду.

Председник Главног Одбора
Друштва Св. Саве,
Свет. Николајевић.

Тајник,
Момчило Иванић.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ.

СТРАНА

1. **Растко Немањић** круг песама од *Вл. М. Јовановића* . . . 1
2. **Шта вреди просвета у животу народном?** од *М. Ив.* . . . 9
3. **Поред Топлице** путописне белешке од *Тих. Р. Ђорђевића* . 14
4. **Марија с Лопуда** дубровачка приповијест саопћио *Лујо В. Адамовић* 104
5. **По кумановској и скопљанској околини** — манастир Забел — од *Јована Х. Васиљевића* 167
6. **Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу** прича од *И. И. Вукићевића* 183
7. **Историја Мораче до 1820. године** написао *Андрија Јовићевић* 215
8. **Браћа Недићи** животописне црте од *Косте Т. Андријашевића* 249
9. **Отац** — цртица из Херцеговине — од *Свет. Ђоровића* . 269
10. **Стрижење** народни обичај у Сврљигу описао *Алекса Васиљевић* 273
11. **Што рђаво наумиш — одуми** по народној приповеци написао *Андра Глигоријевић* 284
12. **Српска народна здравица из Босне** прибележио *Душан С. Поповић — Момир* 296
13. **Божја казна** по народном причању препричао *Андра Глигоријевић.* 298
14. **Мома жељка свог војна** — песма из пиротског округа — прибележио *Андра Глигоријевић* 304
15. **Школе у Скопљу** од *М. В. Веселиновића* 306
16. **Светосавска вечерња школа** извештај од *Јов. Миодраговића.* 319
17. **Српски Владаоци у Дому Друштва Светога Саве** на Видов дан 1896. извештај од *М. Ив.* 333
18. **Заборављен некролог родољубу учитељу** † Марку Поповићу од *Алексе Васиљевића* 338
19. † **Протопрезвитар Лазар Поповић** некролог од *Лазара Богдановића* 348
20. † **Јока Илићка** некролог од *Свет. Ник.* 359

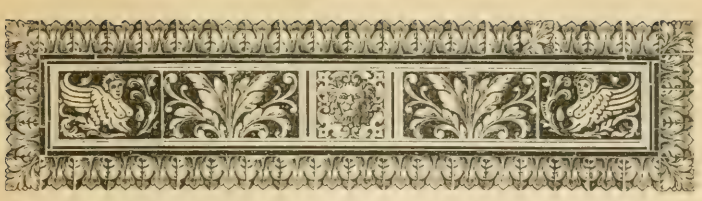

РАСТКО НЕМАЊИЋ

I. Одлука.

Други у гори живот проводе,
Планински даси души им годе,
Слушају песме веселих птица
И мило-свирку гласних фрулица,
И беру цвеће, пуно мириса,
А ја тугујем — препун уздиса.
Крај мене сија сребро и злато,
Али ја... ништа — не марим за то.
Све је то — пљачком задобивено
И људском крвљу све заливено!
Погледам камен, где блесно сија —
Ал' ми је жива гора милија:
Крај хладног, бистрог, планинског вира,
Уз звуке звона од манастира.
Чека ме сјајна царска порфира,
Пуна свеславе ал' и немира...
Крвавим копљем смере постиже,
А крвљу врелом славу подиже
И силом треби непријатеље.
Не... такве жеље... нису ми жеље!

С крстом у руци и црним рухом...
Јесте — са крстом и бадрим духом —
Предвођен Богом и молитвама,
Са тим на освој страним земљама!
У место горких суза од злости —
Слађане сузе од побожности!
Место уздаха од рањеника,
Гласи умилни светих звоника
И смерни узвик Богу небесном
И његовом делу чудесном!
Нек мач блистави чува корице...
Волијем... крсте и бројанице...!
Што мач мукама ратним постигне —
То крст речима тихим достигне.

II. Тајно путовање.

Ноћ бурна, тамна, земљу обвија...
Тек, где год, само... месец... засија,
Те каже пута ка Светој Гори,
Куд млади Растко Неманић — скори.
А са њим другар и вођа верни,
Србин одважан, калуђер смерни.

III. Потера.

Изасланици помамно јуре —
Далекој сврси хитно се журе:
Да нађу Растка царскога сина,
Да га поврате у свет милина.
Ал' заман јуре, заман хитају,
Заман за царског сина питају —
Не иде пред њих с круном на глави —
Но... монах смерни... калуђер прави.
И место њега оцу му носе...
Парче од свилне — младићске косе.

IV. Монах.

У тихом нему ћелије мирне,
Где светски ветрић никад не пирне,
Где се сав ваздух мирисом слади,
Где га измирна и тамјан кади —
Ту живи, мисли и ноћи спава
Немањин Растко... Божији... Сава!
Мануо скиптар... и... светске бриге —
Погледе спушта само на књиге.
Мисли о Богу и Божијем сину
— С њих му се очи и небу вину —
Те шаље молбе Христу и Богу...
Да ниште српску пусту неслогу.

V. Растанак са сином и животом.

Немањи седом, сребрних власи,
Долазе немо последњи часи.
А очи он, руку, полако диже...
А Сава главу спушта све ниже...
Те му благослов с усана лети
— Као са неба божји дух свети —
Те га с усана очиних прима,
И руку таче жељним устима...
И роси врелим, дробним сузама.

VI. Пут на небо.

Небо се српско ломом пролама,
И дух Немањин Богу одлази,
Да претке своје старе полази.
Душа небеским духом постаје;
Тело на земљи само остаје.
А свето миро точи из њега

— И мирис силни обузме свега —
Те, кад се целив Светом подноси...
Светим се миром сваки заноси.

VII. Мирење браће.

У Студеници вечним сном снива
И у ковчегу мирно почива,
Ал' и животом вечним још живи —
Свети Симеон, Мироточиви.
И, над светињом очева тела,
Помиње Сава... Очева дела...
Па зове Браћу с далеких страна:
Зове Стевана, зове Вукана...
Те оба руке над оцем шире —
Грле се љубе, за свагда мире.

VIII. Архијерејство.

Пред светлим царем грчким, Ласкаром,
Пред светлим царем и патријаром
И пред златном му светом тијаром,
Што сија сјајем од дијаманата,
Па и од скупих брилијаната,
Те се и дању и ноћу сјаје,
Па и благослов свакада даје...
Ту наш калуђер, Растко и Сава,
О српској земљи податке дава:
„О, свети оче, преузвишени!
Заман Србији војници њени...
Заман Србији и краљ над њима...
Када им није — један Бог свима!
Једни верују — бога Перуна!
Други поштују — бога Нептуна!
Једни верују силног Стрибога!
Други светкују Бахуса свога!

А Богомили — цркве немају —
По кућама се Богу спремају!
На све је стране пуста невера...
Пала је српска нестална вера.
Без једне моћне црвене главе —
Нит је јединства, снаге ни славе...!“

IX. Крунисање.

У Жичи славној, са седам врата,
Блиста се сјајна круна од злата.
И њоме архијепископ Сава
Стевана, брата свог, крунисава
И првим, српским краљем назива,
Краљевство српско њиме оснива.
На Спасов дан је крунисан,
А отад беше и — независан.

X. Хаџилук.

Јерусалим је хаџијска слава,
У њему и сам Немањин Сава.
Побожно миље свега га узе;
На Христов Гроб је пролио сузе,
И молио се божјему сину...
Да пошље слоге — тужном Србину.

XI. Напрасна смрт.

У славном граду, сјајном Трнову,
Проведе сретно годину нову.
А о светоме Богојављењу,
Служећи бдењу а и јутрењу,
Презре и здравље и себе —
Ознојен брзо озебе.
Тешко му беше и леже,

Мораде бити грозница...
Јер му требаше — ложница.
Кад је у ватру пао
— За себе није знао —
Ал' у заносу небо се отвори...
И он са Богом говор прозбори...
Те моли Бога за Српство своје,
Да му се бољи дани изброје.
А њега моли, себи да зове,
Да давној жељи својој угове:
Да се поклони Творцу вишњему...
И да ужива блажен у њему.
И Бог приступи свечаном делу:
Нареди своме Арха-Ангелу,
Те Сави душу побожну узе...
А целом Српству остави сузе!
Цару Асену жалост велику,
Јер је и њему био на дику.
Он је радио, те Владиславу, без мана,
Асена другог ћерка је дана.

XII. Асен и Владислав.

Асен жаљаше свог пријатеља,
И кад премину беше му жеља,
Да га у својој земљи сахрани,
Те тамо беху — први му дани.
Али Владислав, синовац Саве,
Кад чу за премин црквене главе,
Одмах заиска тело Савино...

XIII. Св. Сава у својој земљи.

У земљи славној Херцег Стевана,
Беше за време негдашњих дана

Наследна земља Светога Саве,
И сада пуна давнашње славе.
Ту краљ Владислав Богу храм диже;
Ту Милешево славно подиже.
И ту, у миру, тихо почива —
Неманић Растко, светитељ Сава.
(Растко му мати од мила дава)
Сваки га Србин смерно целива,
И сузом топлом јад олакшава.

XIV. Спаљивање.

Ал' Синан бесни тело однесе,
И на Врачару ватром изгори...
Али и прахом кад се претвори,
Прах се по ветру Сриством пронесе,
И са њим веру српску разнесе.
И сада јоште свуд звона звече,
И песме њему по Сриству јече.
С љубављу кличу светоме Сави.
Слава му никад свенути не сме;
Спомен се Сави још свуда слави,
И свуд по Сриству свечаност прави.

XV. Савинац.

Сад на Врачару, где га спалише,
Савинац лепи брзо ставише.
Док траје Сриства, да ту долази,
Да свето место српско полази.

XVI. Свето-савски дом.

А на прилазу дунавској обали
Не стоји више дворац опали*)...

*) Развалине двора принца Евгенија.

Него се диже „Дом Светог Саве“:
Извор скупоцен свесрпске славе.
Из ког се цркве и школе праве,
И у коме се и Српчад баве
Из старих, славних, српских крајева,
Којој се наук школски прохтева.

у Шапцу
14. Јануара 1895.

Вл. М. Јовановић.

ШТА ВРЕДИ ПРОСВЕТА У ЖИВОТУ НАРОДНОМ?*

Српски велики жупан, Стефан Немања, и његов најмлађи син Растко, наш Свети Сава, узајамно су се допуњавали и потпомагали, да створе снажну и просвећену српску државу у средњем веку. Стефану Немањи, као српском владаоцу, било је, истина, главно да српску државу политички оснажи, да прикупи и уједини све српске земље; али из Историје знамо, да је он, одмах у почетку владе над засебним делом своје очевине, почео подизати цркве и манастире, и да је због тога дошао у сукоб са својом браћом. А кад се још сетимо, да су цркве и манастири у средњем веку били једина места, у којима се учило писмености и најпотребнијим знањима људским, да су они били средишта, у којима се гајила просвета и књижевност, — онда се види, колико је Стефан Немања, већ као млад владалац, ценио просвету свога народа. А кад је срећно извео и у дело привео своју главну замисао, уједињење српских земаља у једну државу, Немања је још више имао прилике, да се одужи оном, за чим је

*) Из беседе, која је говорена о Светом Сави ове године у Женској Школи г-ђе Марије Марјановићке у Београду.

жудела његова побожна и просвећена душа, да утврди нашу свету веру и да тиме шири просвету међу Србима. На послѣтку, колико је он био искрено одан син своје цркве и колико је ценио просвету свога народа, види се и по том, што је на неколико година пред своју смрт оставио световну власт, закалуђерио се и са својим сином, тада већ монахом, Савом подигао у Светој Гори најзнатнији српски манастир Хиландар, средиште целокупне просвете и књижевности српске у средњем веку.

Оно, пак, што је Стефан Немања поред својега главнога државничкога посла доспео да уради за српску цркву, просвету и у опште умну образованост, то је његову сину, нашем просветитељу, Светоме Сави, било главно. Ради тога, Сава се одрекао сјајних двора владалачких, одрекао се свих земаљских уживања, да би стекао себи и своме народу вечита душевна блага, — отишао је у манастир у Свету Гору и годинама, као прост калуђер, испоснички живео, док га преке потребе и љуте невоље његове земље и народа нису позвале, да се врати у своју отаџбину. Да измири крваво завађену браћу и угуши несрећни међусобни рат; да за тим настане мир у српским земљама, те да по њима може он ширити свој просветитељски рад; да не само отклони опасности, које су од спољних непријатеља наплазиле на српску државу, него још да је одликује и спољним сјајем, крунисао је, „венчао“, свога брата, Стефана, краљевском круном, символом државне снаге и самосталности; да српски народ добије своје првосвештенике, те да тиме истисне свеколики штетан утицај грчкога свештенства, он је у цариградскога патријарха издејао самосталност српске цркве, сам постао први српски архиепископ, уредио српску цркву, заведавши осам

епископија и снабдевши их свима потребама, нарочито књигама, на којима је и сам много и одлично радио, тако да се сматра као први и најбољи књижевник старога доба у Срба; да сам лично поучи народ и свештенство хришћанским врлинама и примерном животу путовао је по земљама државе српске; и на послетку, да би задовољио своју побожну душу, два пут је путовао у света места, и са таквог једног пута враћајући се у отаџбину, и смрт га је снашла: све су то побожна, родољубива и просветна дела нашега правога просветитеља, Светога Саве, чиј спомен сва српска школска омладина данас срдачно слави!

Као што је Стефан Немања дарежљивом руком обилато потпомагао и подизао српске цркве и манастире, те једине просветне заводе у средњем веку, тако су и сви његови потомци на српском престолу управо се надметали ко ће већу и лепшу задужбину подићи и оставити на вечита времена своме народу. Нема скоро ни једног српског владаоца старе српске државе, који и животом и радом својим није чинио, да хришћанство у српском народу ухвати што дубљег корена и да се што већма рашири. А као што су Стефану Немањи подражавали у дарежљивости и побожном животу његови потомци на престолу, тако су по примеру Светога Саве радили и многа добра српској цркви, просвети и књижевности донели његови следбеници у реду калуђерском и на престолу српске цркве.

И онда, када је државна творевина Немањина и његових потомака пропала, остало је оно, што никаква физичка сила није могла уништити: остала је у срцима српским чврсто усађена наша света вера. Ништа није могло српски народ од ње одвратити. И гле, како се то показало спасоносно за српски

народ у тренуцима тешкога искушења! Као да су и Стефан Немања и Свети Сава великим духом својим догледали опасност и буру, која ће снаћи српски народ, па су му дали заштиту тврђу од свију земаљских тврђава. Турци су освојили све тврђаве српске, покорили и потчинили својој варварској сили скоро све српске земље, али нису могли освојити духовно царство српскога народа: нису га могли раставити од његове свете вере; нису га могли одвојити од хришћанске просвете. Тешки су то били дани, које је српски народ преживео под тиранском силом турском, велика су била искушења, којима је он морао јуначки одолевати! И он је сва зла и насиља турска претурио преко своје главе, веран и одан нашој светој вери, послушан поукама Светога Саве и његових следбеника у свештенству.

Прибрајајући се хришћанским народима европским, не само да је српски народ у поле згоднијим друштвеним и политичким приликама имао права на учешће у европској просвети и образованости, већ — и на пажњу и потпору хришћанских држава европских као народ, који, већим делом својим, ни у највећим мукама и искушењима не хтеде се одрећи своје свете вере хришћанске.

И доиста поче се ведрити натуштено небо српско, које је претило српском народу вечном тамом и пропашћу. Већ при крају прошлога, а још више у почетку нашега века, када су наши јуначки преци диновском снагом прегли да стресу несносни јарам турски, почеше Србе обасјавати бајни зраци новије просвете европске.

Па, као год што је средњевековној, хришћанској просвети у Срба ударио темељ Свети Сава, тако је и први српски народни књижевник и философ, Доситеј Обрадовић, с највећим успехом почео

ширити међу Србима, својим бесмртним списима, савремену европску просвету. Да треба наш народ у просвети изједначити са осталим европским образованим народима; да му треба писати и у школама учити га на народном језику, како би се просвета што брже и јаче у њему ширила; да све треба и у животу народа и у животу појединца одбацити, што не може одржати критике здравога разума; да се треба опростити старих предрасуда, сујеверица, рђавих навика и порока, а на место тога пустити, да у пуној мери наука просветли српски дух, — врлине, пак, и породичне и народне и човечанске, да загреју срце и душу српском народу: то су главна начела нашег новог просветитеља, Доситеја Обрадовића; на тим основима даље се развијала српска просвета и књижевност; на тим основима она стоји и данас, доносећи и све више обећавајући плода српском народу. Јер, као год што је Свети Сава оставио за собом ревносне следбенике, који су његово дело наставили и у српском народу утврђивали средњевековну хришћанску просвету, тако је и Доситеј, и за живота и после смрти, имао и за собом оставио ваздан следбеника, који су његове узвишене замисли у дело приводили и данас приводе.

С тога, као што је средњевековна просвета била необорива тврђава и бранич српскога народа у времену, кад му је био јако угрожен опстанак, тако ће и права савремена просвета, својски гајена и ревносно подизана, не само штитити и бранити српски народ онде, где је још и сад угрожен, — него ће му и у будућности најпоузданије обезбедити опстанак у данима какве било опасности.

М. Ив.

ПОРЕД ТОПЛИЦЕ

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ

Био сам срећан, да месец јун ове године, проведем на местима где некада беше живо бйло старога живота. Тим бйлом теција́ше некада исток Балканског Полуострва западу, и обратно. Беше ми пало у део, да проведем месец дана поред Топлице, у ревизији основних школа, у срезовима добричком и косаничком, у округу топличком. Веома сам био задовољан, што ми је у део пало, да тим крајем прођем; јер су то крајеви, који некад нити беху овако ванпутни, као сад, нити овако мртви као сад. Једна важна вена старога организма ту је пролазила. Овуда продираше пут, који везиваше Дубровник са Моравом; и живо крстарење са мора на Мораву теција́ше баш поред Топлице. Поред ње су и крајеви некада чувени и знани са своје важне улоге у владавини оснивaоца старе величине наше.

Радовао сам се при помисли, да ћу моћи на местима, чија нас имена подсећају на прошлост, ма и узгред, уз пут, потражити трагове прошлости. Али се у надању преварих, јер нити је сад лако наћи

сведоке прошлости, нити је сад тако згодно одредити по њима оно, што у старини беше и знано и јасно.

Старо је било престало. Данас њиме мили још по мало стара крв, али је та крв из далека. Она пута не зна, она места не познаје; јер је од скора ту. Поред Топлице је сад сам досељеник, који замени Арнаутина на том месту, па је и њему све ново и непознато.

Силне развалине, које ти казују стару насељеност, стари живот и напоре за одбрану живота, стоје у рушевинама; оне су неме, и не умеју ти ништа рећи ни о себи ни о својим старим господарима. Старе тврђаве, које туда беху, време је оборило, а земља је својим сурим и тешким плаштом застрла на многим местима остатке њихове. Тешки је плашт крунио старе већ изнемогле остатке старога доба. Кроз продерани земљин плашт, још на неким местима вире: поломљени, онакажени и већ трошни савременици прошлости. Подићи плашт од земље, и завирити под његово тешко покривало, нити је брз, нити лак посао.

Па и традиција је о тим сведоцима минулог живота мртва. Још те на некадање живовање подсећају једино силне њене развалине, којима садањи становник Топлице, дошљак из далека, ни имена честито не зна.

Чудноватe мисли обузимају човека, кад се попне на какво разваљено и порушено, често усамљено и пусто градиште. У њему се буде успомене на прошлост, на некадање господаре градске, на њихов живот и напоре, па њихове борбе и весеља. Доста сам пута стајао на градиштима и у мислима обнављао прошлост. Сведоци прошлости буде дух, да о прошлости размишља, и ствара слике. Са градишта

човек чисто очима тражи места, где су гозбе биле, где се војска за бој спремала, где су били мегдани и витешке игре, у којима је многи јунак окушао своју снагу, опробао своју моћ; тражи места, где су непријатељи на град нападали и т. д. Пред очи ти излази представа господске трпезе за којом господар наздравља пријатељима и господи, све по реду и по старешинству, и труди се да у двору господскоме свак буде задовољан и весео. Или ти се чини да са града видиш витешку борбу, или трку, или утакмицу; чини ти се да градско поље оживљује и сија сјајем силне госпоштине, а ти не знаш, у шта ћеш пре погледати: или у јунаке, или у коње, или у светло, бојно оружје, или у дела, која ти витезови пред очи изводе. Поред себе, на бедему градском, чини ти се да видиш дичне госпе старога времена, чије су очи управљене у градско поље, да се чуде чуду од јунаштва. А јунаци распаљени њиховим погледима, занесени славом, а ношени частољубљем, купају се у зноју и напору, а њихове коње спопадају пене беле и крваве. — Или ти се покаже другојача слика. Искрсавају мутни дани озбиљне прилике. Не чујеш ловачки рог, занеми песма и весеље, умукне весели грохот на двору војводином, зачути војвода и преко чела му прелећу тешки облаци. И кад залупају бубњи, и кад одјекне рог или труба, не чине се сад припреме за лов и весеље, већ се из подграђа, из села, заселака и катуна, подижу војници из својих клетишта, да их војвода поведе онамо, куда господар земље захте, да му делом покажу ваљаност и оданост своју.

Топлица обилује оваквим утисцима.

Али ћеш узалуд ишчекивати, да ти ту народ прича доживљаје својих градова и војвода. Народ овде не зна граду подграђа, не зна му трга, не зна

потецишта, не зна ништа. Не зна ни имање старих господара, не зна им ни баштинâ ни купљеницâ. Он зна толико исто колико и ти, што радознао обилазиш градишта, и жељан си да ти се о њима што каже.

А од куд би то народ и могао знати? Садањи становник Топлице није заменио на овом земљишту онога, који је оно, од чега се остаци виде, подизао, већ онога, ко је то порушио и гледао, да му и последњи траг уништи; да би са трагом нестало и последњег подсећаја на правог господара, чију стечевину уграби; јер би га траг подсећао на отмицу, на онога чије је, и можда још на што!

Али је ипак остало упорнога трага, и то оног српског чувеног трага, који се не гладн, већ дуго остаје, и намеће ти се данас, да га потражиш и нађеш!

Зар за време Турака Арнаутима насељена села, у којима ни живе душе српске не беше: Речица, Драгуша, Блаце, Житни Поток и т. д. не подсећају својим именима на српска села? Зар Плочник не буди никаквих успомена? Зар силне црквине, и по какав траг на њима, не казује пређашње српско живовање на тим местима? Зар све ово не казује да су Арнаути на тим местима Србе наследили? Зар најзад српска народна песма није озпаменила места око Топлице именима својих љубимаца:

На *Прокупљу* граду бијеломе
Онде бјеше *стари Југ Богдане*
С девет сина, *девет Југовића*,
На бијелом граду *Куршумлији*
Онде бјеше *Бановић Страхиња*,
На *Топлици* на води студеној,
Онде бјеше *Топлица Милане*,
А на оној равној *Косаници*
Онде бјеше *Косанчић Иване*.

Ну нису Срби први, који својим животом оживеше ова места. И творевине старије од Срба имају овде својих трагова. Често су на њима, или од њих, Срби справљали своје потребе. И римски остаци нису овде ретки. Човек се чисто чуди множини остатака, који казују некадању насељеност овог краја и некадању важност његову.

Још да је домаћин остао на своме огњишту, можда би он у причи, предаваној од колена колену, представљао и свој и туђ живот, и оживљавао мртво камење старих, онакажених грађевинских трагова. Али господар оде, други га замени. Кад заменика одагнаше, сродници правог господара дођоше, да по трошним погаженим мрвама са старе трпезе закључују о оном, што некад на трпези беше, да нему стену порушена огњишта питају о њеном домаћину и живовању његову и његових старијих.

Па и слаби траг већ угашене приче, и хладни камен, и разлупана цигла морају давати одговора, морају сведочити, јер су једини који што знају. Ми их скупљамо, и захвални смо им, тим изнемоглим сведоцима.

Ништа ми друго не остајаше, но да уз пут уочим и забележим по што год, што би имало ма какве интересности, не падајући се нимало, да мој посао буде исцрпан и потпун. Залуд ћеш у овим белешкама тражити великог реда и системе. Тога нити има, нити може бити у узгредним путним белешкама, у којима се, поред другог главног посла, бележи само оно што човеку уз пут у очи падне. Ја сам гледао, да по што шта и разберем, али мој разбор не могаше бити задовољен, јер не могах отићи свуда где чега има, већ се морадох задовољити означењем, белешком где што видех или чух, да бих бар упозорио онога, ко буде путовао ради

исцрпнијег и савршенијег бележења. Бележих и друге ствари, које ми се учинише вредне да се забележе.

Александрово 1. јуна.

Још кад сам 30. маја по подне пошао из Врања, срећан сам био, да путујем са г. Урошем Кнежевићем адвокатом из Лесковца, а пређашњим начелником округа топличког, који је још уз пут почео, да ми омиљује предео, кроз који ми дужност налагаше, да прођем; наглашујући ми по што шта интереснога у том крају, дражећи тиме још више моју радозналост. — На напоменама ја сам му веома захвалан.

Из Врања до Лесковца ишао сам железницом, а од Лесковца до Прокупља на колима. Могао сам истина ићи и преко Ниша, али сам овим путем хтео да добијем то, да видим и Лесковац, јер не имађах прилике, да у њему будем, и ако га неколико пута гледах из вагона.

31. Маја око $9\frac{1}{2}$ часова већ бејах на колима, и оставивши Лесковац, путовах дивним насипом пут Прокупља. Красан пут, питома, раскошна и веома лепа долина моравска, уоквирена горама, које у даљини, кроз прозрачно плаветнило, дају оку многоструко уживање, — чине путнику обилну пријатност, те му чисто саме долазе у уста речи песника „Сеобе Србаља“:

„. . . . ова рајевина пуста,
Река, поље, дубрава и гора
Силом нука, да ту останемо.

И заиста се човеку из ових чулних угодности, којих нема сваки дан, тешко одмиче.

Па и кад пут напусти моравску долину, да се уз Топлицу више, иста је чаробност и утисци. Ужи-

вање овога пута, неће ми се лако из успомене изгладити.

У Прокупље стигох око два часа по подне. Ту се одморих, и снабдех оним, што ми беше за пут потребно, па се сутра дан зором кретох у стари Добрич, у најмлађу школу његову — у Александрово.

Пред мој полазак отпоче ситна киша. Причекаx да престане, али она све јача постајаше. „Киша пада, путници путују“, вели пословица, и ја се кретох на пут, праћен још сре́ским пандуром, кога ми у срезу ставише на службу. Око 9 часова стигох сав мокар у *Александрово.* Ово је село на ђенералштабној карти забележено са „Александровац“.

Александрово је на средини пута од Ниша ка Прокупљу. Оно је на средини и поља Добрича, које и наши стари споменици знају. Александрово је ново село, насељено Србима из разних крајева преко Саве и Дунава, али су наши уобичајили те их све зову једним општим именом *Банаћани.*

Пошто сам свршио посао ради кога сам дошао, остаде ми до мрака још 2—3 часа. Хтео сам да идем даље, али ми киша поквари план, те остадох ту на конак.

„Банаћани“ су врло вредни људи, и своје пољске радове раде на савршенији начин од околних сељака, а и живе много угодније и боље од њих. Наши их сељаци из околине дирају за то, називајући њихов рад и живот господским.

Оно неколико тренутака, што их проведох у друштву ових веселих људи, било ми је врло угодно. А конак у сељачкој кући у Александрову, ни у чем се не разликоваше, од гостинског конака у варошкој. Ужасна разлика од конака у кући наших сељака!

Учитељ александровски, г. Живојин Стојићевић, који је пре био са службом у Каменици близу Ниша, казиваше ми, да у једног тамошњег свештеника има некаква свештеничка књига, руком писана, у којој су неке молитве, које народ тражи, да му се читају. Замолих г. Стојићевића да ту књигу набави, да бих је могао разгледати. Он се томе одазвао, и ја сам је доцније разгледао. Књига је нова и има на првом месту црквеним словима овај запис: Слѹшаите, сеи єпистолїѧ попъ Георгїинока Горно Матефца ѩли 14-гъ 1861 лѣто. Испод овога рукописно стоји: *Подписа гу Георгїа Петковъ одъ Лесковацъ,* а даље другим мастилом: *учитељ горњоматевачки.*

У ову су књигу преписани ови, сигурно старији, састави:

I. У овом првом саставу казује се „како слезе сиѧ єпистолїѧ ѿ господа Бога, блгви цче кодъ патрихара иерѹсалимъскаго“, у којој се плеонастично казује како треба живети, и казне за оне који тако не живе.

II. Слово против оних, који траже помоћи у гатању и бајању, и казна која постиже цара у Самарији, што тражаше помоћи у неке „магеснице“.

III. „Чѹдеса Богородична преведени ѿ книга нарицаемаѧ грешникомъ спасение“.

IV. О греху неисповедања греха.

V. „Сказаное на 12 петци годишні.“ (Зли петци).

VI. Један сан Богородичин.

VII. Једна посланица „послана отъ смога Гда нашего Иса Хрта“, у којој је настава за живот.

При крају књиге је „Молитва Господиѧ, истолковано одъ славѧнске речи на србски прости език“, коју исписујем целу: „Татко нашъ кои си на небо, молимо те учины ни, да живимо по твою волю, и тимъ да можемо и дрѹге люде къ таки на богоѹгодинъ

животъ да приведемо, научи ни насъ светимъ дꙋкомъ твоимъ, како бы поживели овде на землю теби угодно, а и за вечно царство да се ꙋдостоимо. Хлѣбъ нашъ данашньи дай намъ за данасъ. И опрости намъ наше грехове, као што ми на наши дꙋжньици ѡпростꙋемо, и немои да ꙋведешъ насъ у некꙋ превардꙋ, но сачꙋвай насъ одъ сваке беде, и од нашега зломисленика. Аминъ.

После молитве Господње записано је преведено „Вјерују“ али није цело:

Символъ православне христиѧнске вѣре.

1: во: Вѣрꙋемо у еднога Бога нашега отца вседржителѧ, кои е створио небо и землю, и све што очима видимо, и не видимо. Вѣрꙋемо да е онъ еданъ сотворио.

2. Вѣрꙋемо у еднога Господа нашега Ісꙋса Христа сина Божиега, кои е онъ еданъ снъ Божі, отъ оца рођенъ пре оваіи светъ і вѣкъ одъ света и ѿ свѣта Богъ е истинъ і одъ Бога е истінъ, рођенъ а нее сотворенъ, раванъ е отцꙋ і све съ нымъ единосꙋшанъ.

3. Ради насъ человѣцы и ради наше избавление слегао е отъ небо, и зачео се одъ дꙋха света у светꙋ девоикꙋ Марію, као човекъ.

4. Распеше га за насъ у време понтискога пилата, страдао е и умрео и закопан за насъ грешньи.

5. И оживео е і славно ізъ гроба ізишао и ꙋ трећи данъ како што е писано у свето писание.

6. И вознесао се у четерести данъ по воскресение на небеса и сео е о десною странꙋ до Бога отца своега.

7. Вѣрꙋемо да ће Ісꙋсъ Христосъ па да дойде на землю сасъ нѣговꙋ славꙋ, да сꙋди живи и м'ртви. (Више нема).

За овим је „много лѣтвие ѡпщее“:

1. Ѡ Христе рождени свѣте невечерньи, кои свима владашъ ні ꙋ тавнні видишъ.

2. Ѣиди ѡвꙋ кꙋћꙋ, дан твоні празнꙋюћꙋ, сви ꙋ ноні коні живе, твое име славе.

3. Сви стари и млади постꙋ одъ поклади, тебе честъ чинећи, Богꙋ говећи.

4. Данасъ се радꙋю, славећи празнꙋю, јел' сꙋ доживили, кои сꙋ дан желили.

5. Данъ рођена твога спаса нинога, из твое любави домаћинъ позволи.

6. Да мꙋ испоимо, колико знаемо пѣсньи богоꙋгодніі кои сꙋ тебе скодні.

7. Ми смо истинъ слаби према твои слави, но почемъ смо ћаци ѡдати наꙋци.

8. Наꙋка казꙋе, Богъ децꙋ милꙋе коѧ сꙋ смирена ні ꙋмом трезвена.

9. Ѡ Христе рождени смилꙋи се надъ нама и домъ се прослави.

10. Кꙋћномъ домаћинꙋ, с нѣговꙋ родниннꙋ, крепко здравѣ дарꙋні сви кꙋћни помилꙋи.

11. Многаѧ лѣта сені денъ да дочека, аминъ.

Ово ми изгледа као некаква песма, ну за коју је прилику не стоји забележено.

На крају ове књиге написано је једно бајање, које носи наслов: *„Запрещаная“*. Испод наслова је крст начињен двема цртама, — а око крста има К̅С̅ Х̅С̅ І̅С̅ К̅А̅:

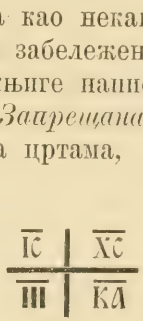

Испод крста је текст бајања, које овако гласи:

Запрещава тебе треско ѿ светаго прока Илију і ѿ светаго пророка и претеча крестителѧ Іѡвана и ѿ светаго арханѣела Михаила и Гаврила ѿ свети апо-

столи, ѿ свети мѹченици, ѿ свети бесребреници Космо и Дамѧна, та излезни изъ раба Бжїа име рекъ[1]) та улезни ѹ немиропомазанога.

Сви састави, који су у овој књизи, писани су правописом, који нема у себи логичности, а језиком, који у већим саставима, које овде не исписах, садржи нешто бугаризама. Целу ову књигу преписах, нека се нађе.

Велика Плана 4. јуна.

Синоћ сам стигао у Велику Плану, три часа на северозапад од Прокупља. Село је прилично лепо, има: школу, цркву, општину и кафану, те чини упечатак пријатнији од оних других села, кроз која пролажах ово дана.

Из Александрова сам се кренуо 2. јуна, рано из јутра, праћен јаким пљуском. Јастребац и Пасјача састављени су густим облаком, као каквим тешким сурим ћебетом, из кога као из кабла лије крупна киша.

Путовао сам на север у село *Облачину*. После пуна два сата, стигох у облачинску школу. Чим стигох, киша преста. Моја срећа!

Облачина је мало село, на месту, где се последњи огранци Малог Јастрепца, на јужној страни, у Добрич спуштају. Сељаци су староседеоци, по изгледу сиромашни, неумешни и хаљкави. За време Турака плаћали су поред *десетка* цару, још и аги *четврто*.

Одмах по ручку узјахао сам коња, па вођен неколицином сељака, одох да видим једну зидину, коју су скоро сељаци откопали. Зидина је на стотину корака испод *Биљешке Чуке*. Западно од села

---

[1]) То јест: реци име болесника, из кога треба да изађе.

Биљега зидина је у земљи. Колико се види озидана је на свод четвртастом циглом, која је дуга 0,37 мет. а широка 0,26 мет. дебела око 0,03 мет. Ту је нађено и нешто људских костију. Изгледа ми да је ова зидина остатак од Римљана. Колико простора захвата, и шта је некад била, можда би се сазнало тек онда кад би се више откопавало.

Враћајући се, свратих у биљешку цркву, која је нова, али је подигнута на темељу старе црквине која је ту нађена. — Изнад цркве, на брегу, нађени су некакви зидови, од широких цигала, које су, по казивању сељака, везиване тврдим малтером. Код ових зидова налажено је и костију, али ми време не допусти, да идем да и ове зидове видим.

На запад од Облачине налази се *Облачинско Језеро,* за које причају да је у старо време било веће, и да је у њему живела *Змија троглавка,* која је излазила из језера, савијала се око њега, а главу метала на брежуљак *Чукарче,* па би се тако сунчала. Неки Турци убију ову змију. Од тог доба језеро све једнако усахњује, и нема више оне водене трéшње, која је пре била.

3. јуна оставих Облачину, па се кретох за *Доњу Речицу.* Морао сам поранити, јер до Речице има четири часа.

Путовао сам северном страном таласастог Добрича, право на запад. — Ко год је пролазио Добричем, могао је приметити, да је вода на неким местима по мало земљу издубла, да, кад се из далека гледа, изгледа као откоси на ливади. Народ овде и зове таква места *откоси.* Зову их још и *Јеринини откоси.* Причају да су ти откоси заостали од покошене траве, коју су косиле *самовиле* [1]). Прича

---

[1]) У Соко Бањи и околини (Језеро) чује се клетва: „Однеле те *самовиле*“. Светислав Марић, учитељ, забележио је из Добрича

се још и то, да је цео Добрич био пространа ливада. Кад је једне године покошена, нападну Турци. Народ се разбегне, откоси остану непокупљени. Бог прокуне, да се ти откоси довека познају, па тако и буде!

Путем сам врло пријатно разговарао са пандуром, врло поузданим, поштеним и бистрим човеком, родом из околине Новог Пазара.

Ишли смо Добричем од прилике за један сахат, па почесмо наступати у брдовитије и шумом обраслије крајеве — огранке Јастрепца, почесмо залазити у пределе, где за време Турака беху насељени Арнаути. Одавде већ настају предели, који су некада, у несрећној сеоби српској, од Срба остављени, јер се Срби кретоше из њих да траже нове отаџбине. Срби се иселише, а њихово домиште заузеше опасни Арнаути. — Изузевши извор Топлице и околину извора (Копаоник) и ушће њезино (Добрич), цео добрички и косанички срез беху за време Турака насељени Арнаутима.

Г. М. Ђ. Милићевић је у својој Краљевини Србији, на страни 379. исписао из књижице Јаниција митрополита нишког и белоцркванског један запис из 1734. год., у коме се помињу села из нахије прокупске и имена неких Срба становника тих села. А на неколико година само после овог записа у истим селима већ није било ни једног Србина. Србе замени друга „вера“ — Арнаути. Казивано ми је на путу, да где где, особито у планинама, има места, која су некад била села, па

загонетку: „*Самовила* вила, у гору се вила, ни воду пила, ни траву пасла, сама дома дошла“. (Звоно, управо његов звук). *Братство* књ. VI стр. 310). У поменутој већ књизи коју ми је набавио Живојин Стојићевић, учитељ александровски, има: „Слово за *самовилки*, которо ходетъ на нихъ, на вражалици і на баярици“, у коме се забрањује тражење помоћи од „самовилки, вражалици и баярици“.

остала ненасељена, пошто се народ из њих исели. — Године 1737. митрополит нишки и белоцрквански у друштву са патријархом Арсенијем IV. оставио је своју столицу и своју отаџбину, па се заједно са народом одселио преко Саве и Дунава. „Тада Топлица сва оста пуста“. (М. Ђ. Милићевић Краљ. Србија, 380.)

Ја сад залажах у места где се за време Турака без опасности за живот није смело ступити. Па и сад по кад што се Арнаутин довуче планином дотле, да учини пакост, светећи бајаги своје!

Пролазили смо дивним ливадама и младом шумом, и напајали се свежим ваздухом летњега јутра, који беше чист као кристал, јер га киша од два дана опра.

Мој пандур Вукоман причаше ми о расположењу нашега народа под Турцима, и о неприликама његовим са Турцима. Мени је био мио овакав разговор, те га још више распитивах. Причаше ми и о плаћању *владичне мирије*; то је плаћање владици по 6 гроша и 10 пара од куће. — У марту месецу дође заптија, и јави кмету да је наређено да се покупи владична мирија. Кмет је за неколико дана покупи, па је носи „на сандук“ власти, а власт је предаје владици.

Пролазили смо све некако између села, те слабо кога на путу виђасмо. Кад пођосмо уз један брег, шумом обрастао, Вукоман измаче напред, али као случајно. Пође неколико корака, па скиде пушку са рамена и метну је преко крила. Ја га упитах, шта то чини, а он рече: „Дотежа ми на рамену, господине“. Ја више и не мишљах о тој обичној ствари. Кад после пола сата изађосмо на брег, на чистину, Вукоман опет метну пушку на леђа и продужисмо пут. Наједаред ће ми рећи: „Знате ли, господине,

што скидох пушку“. „Не знам“, одговорих. „Скидох је, јер смо ту скоро овде долазили на извиђај; нађен је убијен човек“. Није хтео одмах да ми казује, да ме не би поплашио.

Путем наиђемо на један поток између села, Г. Кординца и Рељинца, насељен пре 3—4 године народом из Старе Србије, који ту начини нешто јадних кућица. Село се зове *Луговац*, или обичније по потоку, *Томин Поток*. На ђенералштабној карти овај се поток зове „Толин Поток“.

За села *Рељинце, Баботинце* и *Трнаву*, која су ту близо једно до другога, чух да су добила своје име отуда, што су се са *Боденика* (врх на Јастрепцу) надбацивали топузом: некаква баба, Реља и Трнак. Где паде бабин топуз, место се прозва Баботинце; где Рељин, Рељинце; а Трнаков, Трнава!

Између села Булатовца и Д. Трнаве, откопан је пре годину дана некакав зид, за који кажу да је стара црквина.

Још мало и ево нас у Доњој Речици у селу, које ни положајем својим, ни изгледом, нити ичим другим, може лепо утицати. Рупа, па то ти је!

Народ је у Речици сам досељеник. Распитивао сам о каквим било остацима из старине, па ми ништа не умедоше казати. Питао сам и о старим свештеничким породицама, код којих би било чега од старих књига или синђелија, али ни тога не нађох. Г. Филип Поповић, учитељ у Речици, рече ми, да је његов отац Сима Јанићијевић био од свештеничке породице, да је био свештеник у Приштини, и да му је остало нешто старих књига. Разгледао сам те књиге, које нису, Бог зна како, старе, и међу њима нађох једну књижицу од седам листова који су, $^1/_4$ табака велики, исписани крупним црквеним словима. Наслов јој је: „Пѣсна стому великомучє-

нику Георгію“. На свршетку песме на последњем листу стоји запис исписан црвеним мастилом рукописним писменима. „Конецъ песми светога Корѣіа. Написа нѣки Петаръ Манойловићъ учителъ ћаковачкіи, дне 10-го октоврїа 1830 лѣта“ Испод овога стоји црним мастилом: „Како самъ нашао написано на друго место, тако самъ и ѧ преписаш“.[1])

На крају једног требника додата је хартија, па су на њој исписане црквеним словима молитве од којих су неке различите од оних штампаних молитава у требницима. Међу молитвама нашао сам и некакав цртеж на коме пише „Сие печатъ ѿ крази“. Сем овога још један круг у коме је забележено рукописно двапут једно испод другог „*Сава*“. — На крају је једна, као посланица, која почиње: „Аврамъ Мілостію Бжіею патріархъ стаго Божиа града 'ерусалима. Оумереніе наше ѿ благодати и т. д.“

После овога на последњем листу су записана бајања: „Ѿ грозница, или на киселу лѣкъ или лѣвъ. Амасанде доркатомъ оче се даръ мередена тымъгаръ. га

местераме шстиронъ грозница халветете хаветете сл-

враста шендисть ѿ раба Божи имрѣкъ. ѐоди

запретиѧ човекъ на нокте све а коню на копите све. Гедиврисъ тортосъ Гедеонъ Фисосонъ Геонъ Тігаръ и ѐфрат. Ѿ кровь комъ тече на носъ или уста. Ѣсхд

ТТТ ·:· ТТТ ·:· ‡ ТТТ ·:·

Зеочшѯѯ ТТТ ·:· сиѧ трѣ аминъ ·:· Ко оукр

на лѣвъ заши Коѧ жена не

[1]) Белешку о овој песми послао сам „Босанској Вили“.

може родити отроче, напиши на киселъ лебъ да изеде: Се двери небесни ѿверзите и ти ѿдроче изиди зове те Іисъс изиди отроче зоветъ предитечъ исцащаните исцащаните приложи имъ на крестъ и ѿ рава Божи имрѣкъ.

Ѿ ѣеле на главъ савери бршлѧнь шо зелено лист да има, добро стъци со винемъ свари па търи ъ вече мажи.

Ѿ змие кога печи напиши на .... па сми сцеломъ водом ..... За овим је излизан цртеж са словима, и још нешто али доста излизано.

За време Турака Доња Речица и околна села била су насељена Арнаутима. Г. Филип Поповић учитељ забележио ми је о њима ово:

У Горњој Речици био је Фис (племе) *Сопљани,* врло опасни Арнаути. Овај Фис живео је у Кољуши, Белољину и Пашинцу.

У Доњој Речици живили су *Жушани* и *Сопљани.* Жушани су живели и у Микуловцу и у Мађару.

У Горњој Трнави живели су *Гашани.* Ово је био најопаснији Фис. Славили су Св. Николу.

У Булатовцу били су *Ашани — Подгоричани.* Славили су Петковдан, те су их звали и *Петковчани.*

У Рељинцу беху *Стрељани.*

У Ресинцу *Кржалићи* и *Жушани.*

У Кординцу *Чкрељани.*

У Бајчинцу *Душкићи.*

У Микуловцу *Поломчани.*

У Горњој Јасеници Сопљани, који су славили Св. Николу. Кад год би прелазили преко воде увек би рекли: „помози Боже и Св. Никола!“

Од оних Арнаута који су држали славу, неки су месили и колач и палили свећу. На Бадњи дан сви су заједно са Србима куповали орахе. Фис Кли-

менти, који је славио Петковдан, метао је о Бадњем дану и бадњак на ватру, исто онако као и Срби.

Око пет часова по подне праћен још и учитељем из Доње Речице кретох се за Велику Плану. Уз пут свратисмо у Горњу Речицу, да видим изнад ње некакву стару црквину. — То је остатак од некаквог слабог темеља црквеног, на левој страни реке Речице, за који народ вели, да је од цркве Св. Петке. Дужина цркве са дубином олтара износи 7.70 мет. а ширина 4.67 мет. — Народ се овде скупља сваког младог петка, да у молитви помоћи тражи. — У олтару сам видео један пободени стуб од простог камена, који изгледа да је био нога на средини часне трпезе. На ову су црквину народу, кад се овде после рата досели, указали Арнаути. „Треба да знате“, говорили су им, „да ту и ту имате стару богомољу.“ Пре нису хтели казати, и ако је у Горњој Речици било неколико српских породица. — Место где је ова црквина необично је лепо. Између два брега питома ливада, поред које тече бистра Речица, чисто ти нуди да се на њу простреш колики си дуг, па да се у вечерњој прохладници напајаш свежином, коју само на оваквим местима можеш наћи. Али посао не допушта ни да седнеш, а камо ли да се одмориш. Журиш напред.

Пролазећи преко лепих шумовитих огранака Јастрепца, уживајући у вечерњој милини питоме горе, у први мрак бесмо у *Великој Плани.*

Пред сеоском кафаном застадосмо неколико људи. Ту застасмо и месног свештеника, који ме својим јуначким растом, оком и погледом, својим густим обрвама и свим својим изгледом подсети на јунаке народних песама. То је Марко Поповић, свештеник плански, родом Пећанац. Од природе одарен бистрином, — и ко би се надао: питомином и бла-

гошћу. У онаквом телу онаква душа! Што га пак јуначнијим чини, то је, што му с леве стране на куку видиш револвер, а у рукама дебели чворновати штап.

Пред кафаном је и учитељ, ту је и председник општине, рођени брат владике жичког г. Саве, ту је и још нешто отменијих сељака, чекају на мој долазак.

Отац Марко дочекао ме је са необичном благошћу, што ме изненади; ну доцније се, као што поменух, уверих, да он није онакав, како изгледа. Нисам могао да се уздржим а да му не кажем, какав је утисак на мене учинио. Ну он ми рече, да мора такав изгледати, јер је такав крај у ком је живео, па се човек мора силом јуначити. Био је свештеник у селу *Будисавцу* у Старој Србији. Учио се у Дечану и у Пећи, у крајевима опасним.

У пријатном разговору за часак прође вече.

Слушао сам овде, да су Срби, кад се из Плане иселише, населише Плану у округу подунавском. Тако су казивали Арнаути досељеници.

До школе планске видео сам остатак једне арнаутске текије. Сви унутрашњи дуварови њезини испарани су некаквим турским ставовима. Шта ови ставови садрже нико не умеде, да ми каже.

Пред вече, после свршеног посла у школи, отишли смо до *Ајдановачке цркве* која је од Велике Плане за један сахат далеко у планини. — *Ајдановачка црква*, за коју не знају што се тако зове, поправљени је остатак српске цркве из онога доба, кад су Срби живели у овом крају. На лепом је месту између повисоких огранака Јастрепца. По простору је мала, а озидана је доста тврдо каменом и циглом. Има малу препрату, која је сва живописана. Г. Урош Кнежевић, пређашњи окруж.

начелник настајавао је, да се ништа не поквари од старог живописа при поправљању и обнављању ове цркве. Али, још пре тога, време је учинило своје. — У олтару на источној страни прочитао сам имена светаца: Св. Ћирил, Св. Василије, Св. Јован Златоуст, Св. Григорије. У цркви на зидовима били су ликови светаца, али је доста искварено. — Патрон је ове цркве *Св. Ђорђе*. — Црква је дугачка до олтара 8 мет., а са олтаром 10,70 мет., широка је 4,12 мет.

Изнад врата што из препрате у цркву воде, био је натпис, који је сав искварен, и од кога видех само ово:

ДЄЧЧЄВІОІН М·ЧІТОЧПРС
МОVRЛНРОNО . . . . . ТН
NКТ . . М . . . . . .
ВЙ . . . . . .

На корицама једног псалтира из године ҂аѿеі (1815.) видео сам ову шару, која није ретка на књигама, и која се у болестима болесницама записивала:

ш	а	т	о	р
а	р	е	п	о
т	е	н	е	т
о	п	е	р	ѹ
р	ѹ	т	а	ш

(место ѹ треба *а*, а исто тако и у доњем реду).

Кад смо се вратили у Плану био је већ мрак.

После вечере сам разговарао с овим пријатним планчанима, и не беше ми дуго време. Молио сам их те су ми певали уз гусле. — Паде ми на ум да запитам, зна ли ко песму о *Владимиру* и *Косари*; али је нико не знађаше. — Подстакнут овим мојим питањем, г. Марко Поповић рече ми да у селу *Будисавцу*, где је он служио као парох, у цркви *Преображења Господња*, метоха пећске патријаршије, има старе двери, које су некад биле у цркви, која је била у Пећи на месту *Ћенавија*,[1]) где је сад српска школа. На тим дверима пише: „*Сије двери приложи Косара жена Владимирова цркви Ћенавији.*“ Ово ми се учини интересантно, али некако сумњиво; ну отац Марко ме увераваше, да је ово цела истина, и ја забележих онако, како ми је казано и изговорено. Он вели да се записа тачно сећа, да га је својим очима читао и да је баш такав, као што га ја записах. — Не би с горега било кад би се о овоме распитало.

За овим се разговор водио о различним стварима из Старе Србије, па и о Арнаутима. — О Арнаутима који су били у Плани не знају ништа. Причали су ми о Арнаутима из околине Пећи и других крајева, с којима су у заједници живели. Казивали су ми како и Арнаути певају уз гусле, али обично новедогађаје. Опевају каквог необично храброга Арнаутина и његова дела, или што из рата и т. д. Старије ствари слабо знају. — Један ми планчанин рече, да је слушао где Арнаути певају *Мусу Кесецију и Краљевић Марка*, али тако да Муса по-

[1]) *Ћенавија* ће можда бити: *coenobium* (κοινόβιον) = Monastere ou convent des moines ou des religieux, appelé ainsi parce qu'ils vivent en commun. (Hieron. Ep. 22. n. 36.). (Dictionnaire des antiquités romaines et greques par Anthony Rich, traduit de l'anglais sous la direction de M. Chéruel стр. 176.).

бећује. Не дају да је Марко бољи од Мусе. — Кажу да има још неких песама о Краљевићу Марку.

— Сви досељеници у овом крају знају арнаутски говорити, јер живљаху у Старој Србији, или заједно с њима, или близу њих. — Замолио сам попа Марка да ми каже један стих које арнаутске песме, која се уз гусле пева, и он ми каза те забележих:

Призрен јон миледон
Тештат краља поренгтељин

Приметио сам одмах, да ови стихови не могу да се певају као стихови наших народних песама, јер није исти број слогова. Сви ми потврдише да није ни онако згодно, ни онако лепо певати сваку арнаутску песму уз гусле, као нашу, а веле да неке песме другојаче и свирају и певају. Има песама које се певају исто онако као и наше, само није баш онако лепо. Можда Србима нису арнаутске песме лепе као српске и за то, што су арнаутске!

Многи Арнаути знају да нису старином соја арнаутскога, али им није у вољи, кад им се то каже. Поарнаућавање Срба бива још и данас.

Отац Марко ми казиваше да у селу *Буђану* у Старој Србији, на граници између пећског и ђаковачког округа, које је (село) насељено Араутима, има арнаутска фамилија *Стојковићи*. Попу Марку је казивао Јанићије Жабељац, да је у кући Стојковића, кад бејаше хришћанска, био једном на конаку владика *Хаџи Захарија*,[1]) кад је путовао, и

[1]) По казивању попа Марка Поповића, овај Хаџи Захарија је умро 1818. г. — Ну у „Подацима за историју српске цркве“ од Ив. С. Јастребова, читамо да је одмах после Јоаникија „постао митрополит призренски, дечански архимандрит *Хаџи Захарије*. Као што се види из његова печата на синђелији, коју је дао дечанском манастиру, Хаџи Захарије био је родом из села Винце-

да је том приликом заборавио у њих једну гвоздену синију, која се још чува. — Стојковићи, пре но што су се поарнаутили славили су Ђурђев-дан. Фиса су *Крснићи*. Њихова је мајка Стевана умрла као хришћанка, не хтевши променити веру. Синови су је сахранили у Дечанима. — Стојковићи су преврнули вером због зулума. Притиснути зулумима, хтели су да се иселе, али су тражили тако добро место, као што је Бућане. Такво место нађу у селу Истоку у пећској нахији, али се не иселе, већ се потурче.

На овом месту хоћу да поменем и једну причу о постанку Арнаута, коју ми је казао г. Светислав Марић учитељ, а њему ју је казивао пре неколико година у Прокупљу некакав Арнаутин, старац од 80 година.

Старац је овако казивао: У старо време погреши нешто у Шаму један младић од царске породице. Грешка је била тако велика, да је морао бежати. Бежећи дође у Баковицу. Ту се прибије у једног Србина, да служи. Као слуга одликовао се вредноћом, и врло се допадне своме господару, те овај намисли да му да своју јединицу кћер за жену, само ако промени веру. Ну слуга оста сталан у својој вери. Србину буде жао такве прилике, те му даде своју кћер, и ако оста мухамеданац, али с том погодбом, да им мушка деца буду мусломанске вере, а женска хришћанске. Свога зета назове *Арнабут*, што значи арбанашким језиком: сталан, чврст, упоран. Од његова мушкога порода постану Арнаути мухамеданци, а од женскога Арнаути католици.

У Плани сам видео синђелију попа Миленка Впријевића од 8. октобра 1845. г., која му је дата

(кумановског округа). Умро је у почетку 1830. г.« (стр. 75.). Казивање попа Марка о смрти Х. Захарије је по причању, по томе неверно.

на парохију села *Тушимља*[1]) два сата од Новог Пазара на граници Рашке. Ова је синђелија у синовца Миленкова у Вел. Плани. Издао ју је: *Игнатие*[2]) *милостию Божию православни архиепископъ и митрополитъ ѿ сто рашки и призренски и скендерски и прочихъ.* На почетку ове синђелије чита се: *Рашко призренски скеѳериски Игнатие и всѣмъ молитва и благословение 1840.* (У години је 4 наопако написано). У синђелији се наређује шта ће се давати свештенику, па се најзад каже *„и прочая, како што е адетъ да се акъ плаћа и дава ѿщеникъ.“*

Прокупље, 8. јуна.

Данас око четири часа по подне стигох у Прокупље, да мало душом данем, јер четири дана бејах у великом послу јурећи из села у село, а нигде угодна одморка.

Из Велике Плане пошао сам рано 5. јуна, журећи на посао, који ме тог дана очекиваше у *Драгуши*. Пошли смо на југо-запад рђавим путем без насипа, без ћуприја. За три четврти сахата од Велике Плане на југо-запад дођосмо у равницу између Доње Бреснице и Прекопуца. У тој је равници заселак Доње Бреснице, који се зове *Кр̥ли Град*. На ђенералштабној карти нема овог имена. Остатака код овог „града“ кажу да нема, а што се тако зове не знају.

Прешли смо преко Бресничке и Јошаничке реке. У пољу између ових речица, казују да има много некаквих старих темеља и зидина, те народ држи да је ту у старо време била варош.

---

[1]) Село Тушимље помиње се још у Светостеванској Хрисовуљи (Ѳоушимла). (Споменик Ак. IV. стр. 4.).

[2]) *Игњатије* је постао митрополит призренски после *Синесија* (1837—1840) и био је митрополит призренски до 1849. г. (И. С. Јастребов, „Подаци за историју срп. цркве“, стр. 75.).

Северно од пута, којим пролажасмо, остају села *Здравиње* и *Придворица*. Ово ми последње село беше именом својим нешто интересно, те распитах, да ли око њега има каквих старих остатака, и добих одговора: да се између села *Мебуане* и Придворице, у пољу, налазе остаци од темеља; да на једном вису, изнад села Придворице, има градић који су Арнаути звали *Курвин Град* (Каљаја Курвес). Спрећу овог градића, на другом вису, има велико гробље, са усправљеним простим камењем. Између гробља и градића, казују, да се познаје широки стари, већ у букве урасли *друм*, који се распознаје, док не изађе на планину Јастребац.

На ове податке ваљало би пажњу обратити и боље их испитати.

После три сахата путовања стигосмо у Драгушу, која је насељена досељеницима са Косова и околине, а има једна породица и из моравског округа у Србији.

Намучивши се скоро целог дана у најгорој школској згради, можда у целом Српству, пред вече изјахах са председником општине и неколико сељака до драгушке цркве *Св. Илија*, која је на четврт часа од села, на дивном брежуљку, са кога се на далеко види. Чак и магловити Копаоник помаља свој врх, те га од цркве Св. Илије видиш у даљини као какав непомични прамен магле иза високих гора.

Драгушка је црква обновљена на Св. Илију 1893. год. на месту старе црквине. Кад је Драгуша опустела, онда је и стара црква заспустела, а на место ње подигао се леп забран, који су Арнаути звали: *црквени забран*. У црквени забран нису смели никако дирати, јер се вероваше, да ко у њега дирне, тај мора полудети. Кад су Срби дошли у Драгушу, тада им Арнаути, који су долазили ради продаје

својега имања, казаше да ту има црквина. — Око цркве има и надгробног камења које је оштећено, и без знакова. — У порти црквеној показаше ми један камен од сиге, дугачак 0,55 мет., а широк 0,22 мет., а дебео 0,19 мет. На њему с једне стране стоји урезано:

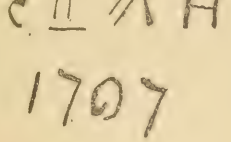

С друге стране је урезан крст, а на темену камена су писмена:

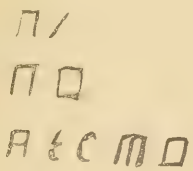

Била је ту, веле, још и једна плоча са натписом, али је узидана у садашњу цркву.

Као год оно на Добричу, тако исто и око драгушке цркве, види се на неким местима уздигнуто земљиште, те личи на откосе. Та места народ овде зове *Маркови откоси*.

У Драгуши сам видео један комад оперважене старе римске цигле, а веле, да их туда има доста. Испод Драгуше казују некакве старе зидове. И њих не имадох кад разгледати.

Још за ручком тога дана, рече ми г. Вујица М. Симоновић, свештеник из Сврача (Доња Јоша-

ница), да је од свештеничке фамилије из околине Призрена, и да има нешто књига. Био је тако добар, те ми их је уступио ради прегледа и употребе. Међу њима сам нашао: једно Јеванђеље, штампано у Острогу у Русији 1581. г., као што запис на крају казује; једну нову рукописну књигу с молитвама и неке ситне хартијице на којима су врачања. Са тих хартијица исписујем ово:

На првој хартијици нађох: Во время шно боляше глава имрекъ ма книжъ вторникъ вторникъ накраймца. Глава предаде Адаму, Адамъ предаде Невви Невва предаде морѹ, моро предаде краѹ крап предаде пескѹ, песакъ предаде трави и трава предаде роси, и роса предаде слнцѹ, сунце предаде ветрѹ, и ветар рася болезнѹ, штъ раба Божия, име

Во имя отца и сина и святаго дука аминъ.

На другој хартији стоји: записъ ѿ грозница: Молитвами честнаго, славнаго пророка предтеча крестителѧ Іоанна честнаѧ глава твоѧ наблюдѣ трѧсаше сѧ, востани трѧсавица вастани дневнаѧ или тридневнаѧ штупи ѿ раба Божиѧ.

На трећој: Коя жена не може родити чада спе пише слова і сувари небесни отвердите и ти штроча изиди зове те Исусъ изиди штроче зове те претеча и стошаите имъ и стошите и приложите на крестъ, име.

На четвртој хартијици има неколико записа, ја исписујем само овај један:

#. *Коме се не држе деца.*

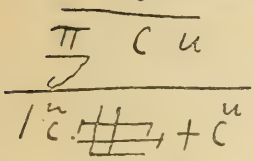

Станемъ добрѣ, станемъ со страхомъ, и тако да станетъ свѧка напастъ ѿ чади рабе божие.

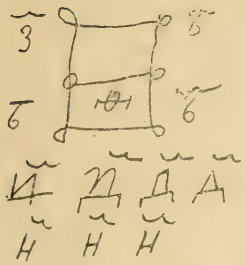

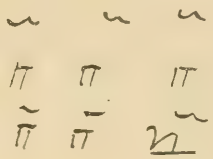

богородице дѣво радѹи сѧ и помози рабе твое.

Од сина свештеника драгушког, који је такође из Старе Србије, добио сам: *Запис од беснила*, који његови стари даваше, а и сад дају у невољи:

а	т	о	н	а,	ш	а	т
о	н	а,	р	е	т	о	н
а,	р	е	п	а	т	о	н
а,	т	а	с	ъ,	а	р	ї
г	а	р	ї	ф	у	с	ъ,
ї	с,	х	с,	н	ї	к	а

Овај запис од уједа бесна живинчета пишше се на чистој и мазној корици хлеба, па је уједени поједе на ште срце. Ово се мора чинити бар на седам дана после уједа, иначе није поможено. — Од њега сам добио и *запис, кад човеку или живинчету стане вода.* — Запис гласи:

Гедиврис тортос Гедеон и геон фисон геон Тигер Јефрат. — Овај се запис исписује човеку на прсима, коњу на копитама и т. д.

Сутра дан 6. јуна морао сам да журим у *Блаце*, на северо-запад за два сахата. Морао сам журити тим пре, што ми је ваљало тог дана свршити испит у Блацу и вратити се на конак у Драгушу. У Блацу нисам смео ноћити, због сифилиса, за који чух, да га у том селу има. Такво сам упутство и поруку био добио од неких пријатеља, којима је овај крај познат. По савету пријатеља, у Блацу није ми требало ни јести ништа, нити се за живу главу напити воде. Тога ради доручковах у Драгуши; али јест, око 12½ часова осетих такву глад, какву никад дотле. Морао сам што јести, иначе ће се, чињаше ми се, издахнути. Почнем сад полако испитивати учитеља о зарази. Он ме слобођаше, да је зараза само у неким кућама а не свуд, да је врло ослабела и т. д. Ово пђаше само мени у прилог, а, чини ми се, и да ме није слободно, ја бих ручао. — Одем, дакле, у кафану, кажем пандуру, да настоји да судови буду чисти и т. д., и неисказано добро ручам. Шта буде нека буде, не може се борити с природом, трбух хоће ручка, не пита за заразу.

Блаце је лепо и велико село, на примамљивој и благој падини последњих огранака Јастрепца, који се једном страном губе у *Јанковој Клисури.* За

време Турака и у Блацу су били Арнаути, а сад су у њему насељеници из крушевачке Жупе.

Испод Блаца налази се *Блацко језеро*, које више личи на бару, но на оно што му име казује. Цело је скоро обрасло трском. За Блацко језеро казују, да је местимице врло дубоко, али по прорашћу језерском не бих рекао.

Северозападно од Блаца, за два часа, налази се дубоки преслап планинског била, које се протеже од Сувог Рудишта до Суповца. Тим преслапом тече *Блацка река* из топличког у крушевачки округ. Посматрачу изгледа, као да ова река на више тече, јер се уз реку спуштају падине планинске. Овај дубоки преслап зове се *Јанкова Клисура*, која по народном предању добн име своје отуда, што њоме прође Сибињанин Јанко, идући на Косово. — На путу од Блаца ка Јанковој Клисури налази се село *Сибница*, у коме је Јанко, по причању, одморио војску, и које је по Сибињанину добило име Сибница. У жупском срезу има црквина *Јанковица*, која, кажу, такође добн име своје по Сибињанину Јанку. На тој црквини казују Блачани. очувао се и један свод и на њему запис.

Још се прича да је Јанковом Клисуром прошла, идући на Косово из Крушевца, кнегиња Милица. Она је била понела кнезу Лазару помоћи, коју је била добила од других народа за ратовање против Турака, кад кнез Лазар беше отишао на Косово. Журећи Косову, дошла је била до села Блаца; али ту чује за пропаст на Косову, и све што је понела баци у Блацко језеро. Том је приликом у језеро бачено само рубаља 27 кола, а башка других ствари!

Народно помињање Јанкова и Миличина пролаза Јанковом Клисуром подсећа на старински пут и пролаз овим преслапом. И заиста је ово место

најугодније за пролазак преко дугачкога бйла планинскога, које се протеже од Старе Србије до Мораве. Ту је и сад једини угодни пролаз.

И околина Блаца има остатака из старине, које би вредно било разгледати, а ја их само спомињем, по казивању блачана:

У селу Сибници на Сибничком брду има старо градиште.

У селу Чунгулу има велики град, који народ зове *Кулина.*

У барбатовачкој општини има шест црквина: Прва у селу Калудри. — Друга између села Калудре и Спанца. — Трећа у селу Чунгулу. — Четврта у селу Гргуру. — Пета више села Гргура у Церовици. — Шеста у селу Манастирици.

Из Блаца сам се доцкан вратио у Драгушу на конак.

Сутра 7. јуна кретосмо се косом од драгушке цркве ка Топлици за село Концељ на друму Прокупље — Куршумлија.

Коса којом пролажасмо има неописано леп положај, са кога се далеко на западу види сури врх Копаоника и два камена рога Штавске Треске, северно ти је Јастребац, а источно таласасти огранци његови, који се постепено спуштају на југ да им најниже падине пере брза Топлица, која се зеленом долином блеска и прелива у чаробном летњем јутру. Преко Топлице се уздиже Пасјача и њени западни високи огранци, на којима казују, стара градишта.: Изнад села Букулурама има развалина старог града. На Вичком брду, западно од села Вича, казују друго градиште, а испод њега са северне стране има велика стара црквина.

Ова долина Топлице, што се са бйла којим се спуштасмо види, или још боље долина од Куршум-

лије до Прокупља и од Јастрепца и његових огранака до Пасјаче и њених огранака, може се по остацима рећи, да је још за време Римљана била насељена и врло утврђена, о чем сведоче многа градишта распоређена по крајевима ове лепе долине. Овом је долином текао пут од Прокупља ка Куршумлији и од Крушевца преко Јанкове Клисуре за долину топличину. У њу је силазио још један стари пут, чиј траг поменух, кад беше реч о Курвин Граду, ну који не знам оправити. Можда је овде силазио и одавде излазио још који пут, али му трага не могох наћи.[1])

У *Концељу* сам разабрао, да се на међи између села Концеља и Мађара налази у земљи широких цигала.

Г. Коста Милосављевић, учитељ из Концеља, показа ми један сребрни новчић римски, који на једној страни има натпис:

L·SCIP·ASIAG·

Овај је новчић нађен у концељским виноградима, где има и широких цигала од некаквог старог зида. Сељак, чиј је овај новчић, тражио је много за њега, те га не купих.

---

[1]) У *Србији* од Влад. Карића на страни 758. читамо ове редове који се односе на Топлицу: „Ми смо више пута помињали како је њеном (топличином) долином ишао дубровачки друм, којим је не само Дубровник, него и цело приморје српско стајало у вези с Цариградом а преко Ниша. Тако исто није Топлица спутна ни попречноме саобраћају са севера на југ... Јанковом Клисуром улазило се у Топлицу из Мораве и из Шумадије, а из ових, доњих предела, преко Топлице и долине Бањске и Косанице вазда је био најпречи пут у Косово. Кроз све време наше старе државе, па и за време Турака, овуда је водио не само знаменити трговачки друм, него и војнички. Војске српске, војске најезда аустријских и турских овуда су јездиле гонећи једна другу, а овуда су и измицале и повлачиле се.“ —

Марљивија испитивања овуда би можда још што нашла.

Концељ је за време Турака био насељен опасним Арнаутима.

На брдашцу близу Концеља, на друму за Прокупље, подижу сад концељци цркву, на месту старе црквине. — Стару су црквину били Арнаути разнели, те од њезина материјала направили џамију у Кончићу. Садањи концељци руше џамију у Кончићу, и враћају својој цркви што је било однесено.

Код концељске цркве видео сам један широк камен пешчар, који је донесен од кончићске џамије, где је био узидан. На њему има и запис:

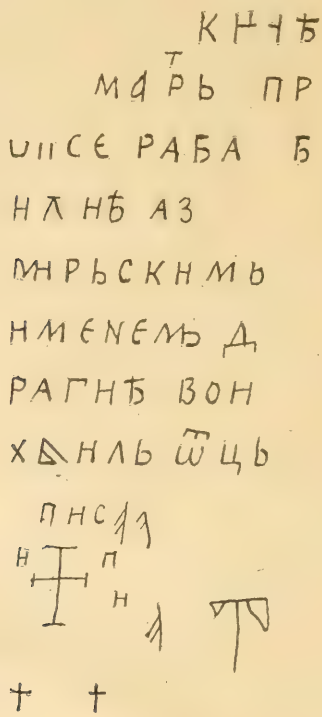

8. јуна, пребродивши Топлицу, упутих се у Губетин, село на десној страни Топлице, па средини између Концеља и Прокупља, да по наредби г. министра просвете прегледам приватну, губетинску, основну школу. Ову су школу основали сами сељаци, јер не имађаху школе у близини, а осећали су потребу за школовање своје деце. У Концељ и Прокупље, места по један сахат удаљена, нису могли слати своје деце, јер би морала прелазити Топлицу, а прелажење је и лети неугодно и немогућно, јер нема мостова, а зими је апсолутно немогућно. — Народ је ишчекивао, да му се школа отвори, па кад се не отвори, отвори је сам, бирајући и наставника и школске потребе онако, како сам разумеваше и за добро налажаше. Нити у овом избору беху срећни, нити имају какве користи од ове школе, где полуписмени наставник само броји дане, и чека своју награду, а о успеху и не уме да брине. Деца знају скоро толико исто, колико су и пре школе знала. Предложио сам г. министру да овде оснује сталну школу, за коју се види народно одушевлење већ и из тога, што ју је сам подигао како је умео и знао.

Губетин је мало село од 35 кућа, насељено самим насељеницима из Старе Србије. Има и своју цркву, која је подигнута пре неколико година на темељу старе запустеле цркве *Св. Петке*, коју су тако звали и Арнаути староседеоци.

Председник општине горњостопоничке, под коју спада и Губетин, Марко Букумира, родом из села Ступа 2 сахата од Сенице, у Старој Србији, казивао ми је да се од Сенице на четврт часа, на брду Дубници, познаје стари опали град, у коме су били двори *Васојевић Стеве*. Испод Дубнице је река Врело, на којој су некада биле воденице Васојевић Стеве.

Ово тврдише још неки сељаци, који су овде насељени, а родом су из околине Сенице.

Одмарајући се у хладу, после свршеног прегледа „успеха“ у школи, распитивао сам о Васојевићу Стеви, да видим колико је моћно народно предање о овом јунаку народне песме, ну ништа не знађаху причати, а један од њих рече: *„Без Бога и без гусала ништа ти, господине, не умемо казати.“*

Око три часа по подне кретох се у Прокупље. Пребродивши Топлицу, кренем друмом, по коме се брзо језди и по највећој жези, тим пре што у Прокупљу чека добар одмор.

Житорађа 13. јуна.

Рано 9. јуна кренуо сам се из Прокупља за Доњи Добрич, да прегледам школу у *Балајинцу.*

Балајинце је село на Мерошинској реци, три сахата на исток од Прокупља, за један сахат јужно од мерошинске друмске механе.

Ово је село за време Турака било насељено Србима, као и сва села око њега, која су близу ушћа топличина. Становници ови, староседеоци, разликују се и ношњом и говором од насељеника из горњега топличина тока. До школе је црква која је, веле, подигнута на темељу старе црквине.

У Балајинцу нема ничега нажње вредног, сем што се где где нађе по која широка римска цигла, за које кажу да су из села *Градишта,* које лежи за непун пушкомет од Балајинца уз Мерошинску реку. — Село Градиште добило је име, по растуреном и већ скоро разнесеном граду, који је био на брду *Кулини*, одмах изнад садањег села Градишта. На Кулини сам виђао остатке од старе тврђаве, која је врло оштећена, материјал разнесен, а остаци са

земљом сравњени и већ обрасли. — Казују да је са овог градишта ношен материјал за грађење некаквих грађевина у Нишу. Много је штете нанесено овом градишту и тиме, што су га многи прекопавали, да задовоље своју болест — копања блага. Колико се по заосталим траговима старог града види, он је захватао прилично простора. — Сељаци казују да је град имао и лагум, којим се силазило поводу, али се од тога ништа не познаје. — Земљиште је Добрича таласасто. Таласи се пружају од Јастрепца ка Топлици. Кулина и њено градиште су на највишем таласу Добрича, те се са њега види цео Добрич. У градишту сам налазио четвртастих цигала. Премерио сам две, па сам нашао да је прва дуга 0,36 мет., широка 0,28 мет., дебела 0,05 мет., а друга дуга 0,31 мет., широка 0,29 мет., дебела 0,04 мет.

Пре српско-турског рата у овом је градишту нађен, по казивању једног сељака, *купел* (бар то мисли сељак да је био тај суд), који је имао на себи нешто исписано, што није нико умео да прочита! Овај је суд продат калајџији у Нишу, који га је можда и предао, и тиме за увек уништио једини спомен са писменима са овог старог града.

Казивали су ми сељаци из Балајинца да у селу Бресту, за по сахата од Градишта, уз Мерошиску реку, има некакав камен са натписом; али брештани мислећи, да га ја тражим с тога, да бих ископао по његову запису новце из градишта, не хтедоше ми га показати, говорећи, да је доиста био у њих такав камен, али где је сад, не знају.

У пољу под Кулином има остатака од цигле и малтера.

Г. М. Ђ. Милићевић на стр. 356. своје „Краљевине Србије“ говори о овом градишту, и свој

говор завршује тиме, што мисли да би стари град *Копријан* ваљало тражити пре у овом градишту, него на другом месту.

Између села Гадишта и Бреста има једно црквиште, чиј се темељ лепо познаје. Темељ је саграђен од широких цигала које су ваљда са градишта, али само црквиште изгледа да није старо. Дужина црквишта са олтарским удубљењем износи 8,20 мет., а ширина 3,70 мет. Црквиште има и препрату. У црквишту сам видео и једну лепу тапку, белу мермерну плочу.

10. јуна пошао сам на запад у село Мекиш, да и тамо прегледам школу. Мекиш је на Бугариновачкој реци под другим таласом Добрича. Насељен је староседеоцима.

Мекишани су за време Турака, као и сва околна села, имали *агу* (господара) и *спахију*. *Ага* или купи у султана или од њега добије за одликовање у рату, или буди где, по једно или више села, и из њих наплаћује за свој рачун *девето, осмо, седмо,* па чак и *четврто* и *треће*. Сељаци веле: агама је било по праву девето, а што наплаћују више, то је по њиховој вољи. Против овога вишка могло се и жалити, али то нико није смео чинити. — *Спахија* је чиновник који наплаћује *десето* (десетак). Спахија је десетак узимао под закуп, и плаћао за њега султану једном за свагда или годишње.

Из Новаковићева „Села“ знао сам за *параспур* (Село, стр. 177.—178.) и за *кесим* (Село, 178.), па распитах о значењу тих речи у овом крају. За параспур сам забележио значење слично ономе што га наводи г. Милићевић на стр. 135. „Краљ. Србије“. *Параспур* је рад господару на господареву имању. Свака кућа морала је на *параспурној њиви*, која је својина господарева, засејати 20 ока пшенице,

коју је господар давао, на да овршено жито преда господару. Господари у Мекишу и осталим селима имали су по две параспурне њиве, свака по онолико дана орања колико је кућа у селу, јер 20 ока семена таман засеје дан орања. Једна се њива сеје једне године, а друга друге. Док се једна њива сеје, друга се угари и негује да се земља не испосни. — *Кесим* и *„узимање на кесим“* био је такав намет, што су господари своје овце давали на кесим, и то овако: Господар, н. пр., даје једноме на кесим 20 оваца, услов је тај, да му се после године дана врати свих 20 оваца и 20 ока вуне. Сав приход од оваца и јагњци остају ономе, ко их је узео на кесим. Ако у току године која овца мањка, морала се надокнадити. Овце узимане на кесим чуване су на господаревој земљи. — Кесиму и параспуру исто је значење у целом Добричу.

У Мекишу нема остатака од старине, а и народно предање мало зна о прошлости.

На гробљу изнад Мекиша упозорише ме на један надгробни камен, на коме нађох ове знаке:

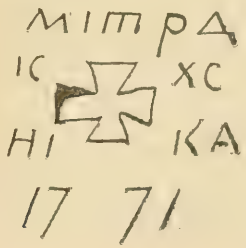

Прича се да је ово камен некаквог рабџије који је ту умрО, и оставио новаца да му се камен подигне. Зове се *рабџиски камен.*

Мекишани казују да је у старо време на Добричу била велика битка, у којој је текла крв коњу до узенгија. Ту су се тада бориле различите „вере“, па је од различитих крви тих вера постао на Добричу божур различите боје. Божур црне боје постао је од крви циганске, плави од крви турске, а црвени од српске!

Толико народно предање зна о бојевима на Добричу, за који (Добрич) још архијепископ Данило зна, да су на њему многи од древних царева страшне борбе међу собом стварали (Данило, Животи Краљева и архиепископа српских, стр. 180.). О доцнијим догађајима на Добричу може се читати у „Срби и Турци“ од Ст. Новаковића, стр. 159. и 162.

У пољу између села Градишта и Мекиша сељаци су налазили многе гвоздене стрелице, за које верују да су из доба кад је град на Кулини порушен.

На Мекиш је, причају, три пут бацана анатема. Кад је бачена први и други пут не знају. Трећи пут је бачена пре 50—60 година. Не знају казати ко је тада био владика, али казују да је после њега дошао за владику Глигорије.[1]) — У селу затрудни девојка од субаше Турчина. Владици је било криво што се то десило, и изгрди целу фамилију. Брат девојчин одговори такође са грдњом владици, назове га магарцем, и говораше да му владика не може ништа. Тада владика дође са 3—4 нишка свештеника и једним ђаконом. Ту је био и месни свештеник Мита. Пошто је на сред села освећена водица и народ крољен, сви се скупа крену кући преступниковој. Кад су дошли до куће, владика први узме камен,

---

[1]) Пре Глигорија био је владика у Нишу *Јосиф*, (М. Ђ. Милићевић Краљ. Србија, 33.), али је онда бацање анатеме на Мекиш морало бити раније за коју годину, но што се прича.

и убаци га у кућу говорећи: „проклет да је!“ Тако је учинио три пут. То је исто чинио и остали народ. Проклињани је из куће грдио све, и бацао се камењем на народ. Од тог доба остане онај презрен у свем селу, те се одсели негде у садањи крушевачки округ. Онај ко станује у његовој кући, веле, мора имати по једног болесника. У целом селу није здравље најбоље, јер је село подводно, отуда му ваљда и име Мекиш. Ну сељаци то тумаче као дејство проклества, баченога на село. — Пре по године дође мекишкоме свештенику кмет и још неколико сељака, да их научи шта да чине, те да дође владика у Мекиш, да проклетство скине. Са свештеником је био и учитељ мекишки г. Илија Илић, који ми и даде белешку о овој ствари. „Немамо си *навидлак* (напредак) ни у поље, ни у чељад, ни у стоку, па да скинемо анатему,ега би народ некако прогледаја.“ Кад им се рекло, да би то и коштало, одговорили су да би дали по пет динара од куће: „и ако се нема сал' да се скине проклетија.“

11. јуна био сам у *Кочану*, 12. у *Бакусу*, 13. у *Житорађи*.

Идући из Мекиша у Кочане свратио сам на *Комњигу*, коју г. Милићевић зове Комига или Комиг (Краљ. Србија, 356). Питао сам о тим именима, па ми рекоше да се тако не зове. На ђенералној карти Краљ. Србије на секцији Ниш забележено је име *Комнега*. Међу тим, као што рекох, мештани је зову *Комњига*. Комњига је истакнут купаст брег на левој обали Мораве према Курвин-граду. Г. Милићевић вели, да на Комњизи „има стара црква од које сада стоје тек зидови до 3 метра високи.“ Кад сам ја прошао, на Комњизи сам видео обновљену црквицу, за коју ми рекоше да је подигнута на темељу старе црквине, која је запустела онда „кад се претерао

овај свет.“ Садања црквица зове се *Св. Јован* (26. јуна). Обновио ју је неки Живадин из Ниша. За време рата, веле, чувао је ту стражу, па се зарекао, да направи цркву ако остане жив.

На Комњизи нисам могао запазити никаквих темеља нити остатака од града, и ако јој по положају личи да има на себи град. Али сам видео нешто мало окамењеног малтера и једну половину велике цигле, чија дужина износи 0,33 мет.

Видео сам и *Шупаљ Камен* на Комњиги, који помиње и г. Милићевић. То су два камена наслоњена горњим својим деловима један на други, а доле су растављени, да се може између њих провући. Ту се провлаче болесници, надајући се да ће им то помоћи. На гранчицама око Шупља Камена невољни вешају крпе или пешкир или чарапе. И за време Турака долазило се овом камену. Зову га још и *Лековав Камен.*

На југо-западној страни Комњиге казују некакву стару, већ уништену, црквину, али је ја не видех.

Са Комњиге је неисказано леп изглед на све стране. Са ње се најлепше види Курвин-град, и одатле га је најзгодније снимати.

Са Комњиге, пребродивши Топлицу, дођосмо у Кочане.

Кочане је на лесковачком друму, између Лесковца и Прокупља, за по сахата удаљено од Мораве. У Кочану не запазих ничега што би спадало у оквир мога бележења. Оно носи тип свију оних села, која су у долинама, а кроз која или близу којих је жив пролаз. Ту су и трагови из старине уништени, и предање је мртво. И ако народ овде казује своје старо становање, том се казивању не може велика пажња поклонити. То исто казују скоро сва села

поред Мораве, па се при свем том зна да су им становници досељеници, и то не свуд Бог зна како стари.

Кочане је на месту где се последњи најнижи огранци планинскога дела среза добричког у Мораву спуштају, да се у долини моравској изгубе. Земља је врло плодна, онаква каква је свуд у питомини моравској. Казују да има где где и *смуђавог* земљишта. *Смуга, смуђе* (и од тога придев *смуђав*) означује овде такво земљиште, које је слабо, песковито и пригорљиво. Веле да је такво земљиште онде, где је у старо време пролазио цигански цар!

Забран овде зову *корија*, ретко *забел*. У Копаонику (ср. косанички) забран зову *забео*.

Из Кочана сам морао журити у *Ђакус*. Идући у Ђакус, морао сам се враћати на Мекиш, јер је ту пут.

Између села Мекиша и Ђакуса село је *Самариновце*, за које чух да се тако прозвало, што су му становници некада носили благо на самарима.

У Ђакусу сам био 12. јуна. Тог дана у вече, по свршетку званичнога посла, пео сам се на *Главшинску Чуку*, која је од Ђакуса за пола сахата на запад. Пошто ми те вечери за разгледање Главшинске Чуке беше сувише мало времена, то сам и данас 13. јуна, идући за Житорађу, поново свратио.

Главшинска Чука лежи на два сахата од Прокупља, на левој обали Топлице. Главшинска се зове по селу Главшинцу, које је у близини. Она је доста висока, и са ње је врло велика прегледност низ Топлицу, а доста је велика и на друге стране. Са ње се види Хисар над Прокупљем тако лепо, да изгледа е се може руком дохитити. Врх Пасјаче, на којој има градиште, чини се тако близо, да изгледа, да сэ с ње може на Главшинску Чуку каменом до-

бацити. — На Главшинској Чуци нашао сам силу остатака у камену и цигли. А колико ли је било тих остатака пре но што они посташе мајдан за вађење камена и цигле! И сад сам нашао на велике гомиле повађеног камена, спремљеног да се пренесе и употреби за друге грађевине. Сав овај материјал остатак је великог старог града на Главшинској Чуци. Простор, који је некада град захватао, скоро свуда се јасно распознаје. Премерио сам на брзу руку и дебљину зида и простор града, па сам нашао: дебљина огољеног зида од темеља, из кога се камен вади, на источној страни износи 2,05 мет., а на западној 1,59 мет. Простор унутрашњости градске, мерен са истока на запад износи 114 корака, а од севера на југ 266 корака. Колико се сад познаје, град је био саграђен од камена и цигле. Овај је материјал везиван врло чврстим малтером. Многе цигле главшинског града имају на себи шаре. И цигле и шаре, како ми изгледа, показују римско порекло града.[1])

Од главшинског градишта на исток, од прилике за 200—300 метара, налази се скоро опала стара црквица, коју мештани зову *Латинска црква*. Ну на овој црквици сем имена материјала од кога је начињена нема ничега латинскога. Рекох материјала, јер је скоро цела црква саграђена од материјала, који је много старији, но што је и мисао о њеном грађењу. Ово се јасно види на зиду црквеном, који је саграђен од цигала онаквих истих од каквих је и град саграђен, а на доста места и из комадића од истих цигала. Још се боље познаје да је црква саграђена од остатака старијих грађевина по томе, што су на неколико места у зид црквени узидане

[1]) Белешка о главшинском градишту штампаће се у „Старинару“, где ће бити и неколико снимака цигала.

готове зидане стене, опале од друге старије грађевине. Ове се стене распознају тиме, што у њима цигле иду другим редом, што су цигле у тим стенама међу собом везане чвршћим малтером, и најзад се стене као засебни део материјала јасно виде. И малтер, који је ове уметнуте стене спајао са осталим зидом, тоншији је и другојачи од онога, који је у самој стени. Црква је дуга 5,70 мет., широка 3,20 мет. Дубина олтарског удубљења износи 0,72 мет. Дебљина зида на црквеним вратима износи 0,76 мет. На десном црквеном зиду до врата очувао се слаби траг од живописа и на њему се на једном месту чита СТ ГЕОРГІЕ. У жртвенику је била на зиду слика која се врло мало очувала, и на њој се може прочитати СТЫ СТЕФАНЪ. У цркви има и неколико каменова, који немају на себи никаквих знакова, сем два камена чиј ће нацрт изаћи у „Старинару“.

Око цркве има доста камења, које изгледа као да је на гробовима, али је већ урасло у земљу.

Око Главшиске Чуке и ове црквице поред ње мислим да би ваљало да се старинари позабаве. Чини ми се да им бављење не би било бескорисно. Ако се буде још чекало, како се на вађење камена не пази, неће бити далеко време кад ће се узалуд тражити остаци старине на овом месту.

Данас око 9 часова стигао сам у Житорађу, село два часа удаљено од Прокупља, на друму који везује Прокупље за Лесковац.

Пред вече сам отишао до села Јасенице, да видим некакав камен са натписом, за који чух да га је поред друма исконао Младен Стајић из Лошанице. Он га је носио Евреј̂има у Ниш да га прочитају, јер га Срби, којима га изношаше, нису умели прочитати. Ну и они га не прочиташе. И Турци су га гледали, па ништа. Мени нису показали тај камен,

бојећи се да га не тражим из какве користи. Изговарали су се, да нису ништа нашли, да је био некакав камен, који су бацили и т. д. Најзад замолим да ме изведу до места, где је камен ископан. То је место одмах изнад села Јасеница поред самог друма. У ископаној рупи има комађа од оперважених римских цигала и слабих остатака од некаквог зида.

Наш је народ за чудо суревњив према онима, који иду ради истраживања старина. Чудновата манија копања новаца причињује им страх, да други не пронађе оно што би они желели наћи. То је разлог што народ воли прикрити сваки траг старине, но показати га. Нарочито народ држи, да на камењу има белега, које казују где су новци сакривени, и онда сваки камен, ма са каквом белегом, ревносно крије. Ово ће моћи потврдити сваки онај, који је путовао у циљу археолошких екскурзија.

Прокупље 18. јуна.

Ево ме у Прокупљу, да се одморим од тешкога пута, који прођох преко врлетних огранака Пасјаче и Петрове Горе. Крајеви, којима пролажах ово дана, необично су лепи. У њима се види сва разноструко́ст, коју планински предео Србије пружити може. Пролазећи њима, човек жали, што нема каквога надахнућа, па да укаже чари ове разноструке идиле. Сваки је опис узалудан, јер не може да обухвати све оно, што утисак чини. Кад би коме ставили у дужност, да предмете ове природне убавиње фотографише, мучно да би могао лако изабрати место, које би требало снимити, а које оставити. Треба проћи природним рајем од Житорађе до Статовца, па бацити поглед свој на далеко и на близо, докле можеш издржати силне утиске, што их раскошна природа

производи, па ћеш се уверити, да је овде велико обиље природних дражи.

Али и та лепа разноструко́ст и њена романтичност постану човеку тешке својим неугодностима. Творевине духа и руку људских овде су у зачетку. Путеви су рђави, села изгледом својим убога. Природни дар, који у сваком човеку овде видиш, потпуно је неуређен. Овај добри становник и његова околина чекају, да им се дода много што шта. Још да није школа, које, поред све напуштености од оних власти, чијем су старању поверене, пружају најугоднијега одморка, тешко би се могло издржати дуго путовање овим крајем.

14. јуна кренуо сам се из Житораће за *Дубово* преко валовитих јужних огранака Пасјаче, који су и врло ненасељени и необделани. И кад од Житораће до Дубова прођеш кроз које село, ти видиш да је бедно, сиромашно и неупућено.

На путу је једно ново село насељено самим Црногорцима. Ово село чини утисак, кога се грозити ваља. Ни воћку, око чађавих и у сваком погледу јадних кућерака, нису хтели да засаде. Тако је на много места у овом, самом себи остављеном крају!

После два сахата и нешто више дошао сам у Дубово. И у Дубову су насељеници из разних крајева.

У овом селу на састанку потока Старо Момчилово и Момчилово у плацу Благоја Николића налази се некаква зидина, за коју кажу да је манастириште. Зидина је сва урасла у трње, те јој је тешко и прићи. Арнаути су причали сељацима, да је зид од овог манастира разнесен, те грађена некаква воденица.

Староседеоци из околних села казују, да је село Дубово било око овог манастира (сад село захвата

већег простора) и да се звало *Дудово*. Тако причају да су га звали и неки Арнаути.

Западно од Дубова, на путу за село Асановац, види се један велики огранак Пасјаче, који се зове *Шупљи Камен*. Са овог је Камена велика прегледност на све стране. Сељаци, кад изгубе стоку, пењу се на Шупљи Камен, те је са њега по околини очима траже. На Шупљем Камену има остатака старог градског зида, али не имађах времана да се на њега пењем и разгледам. Слушао сам да су на Шупљем Камену неки сељаци из Дубова копали новце, јер су им се, божем, пре тога у сну јавили, али не нађоше ничега другог сем некакав оловни сандучић, у коме није било ничега.

Западно из Дубова за 15 минута даљине има остататака од некакве грађевине, за које сељаци казују да су од цркве.

Пред вече сам са дубовским и мекишким учитељем изјахао за $^3|_4$ часа на југ од Дубова до Пауновог Луга у Граничком Потоку,[1]) да видим некакве остатке, за које ми у Дубову причаху. И заиста у самом Граничком Потоку нашао сам откопаних крупних комада римских цигала, од којих неке имају перваза, неке немају, а неке су корубасте. Дебљина је ових корубастих 0,03 мет., ширина 0.36, дужина не знам колика је, јер не нађох ни једне целе. Један сељак из Дубова однео је одавде својој кући врло велику четвртасту циглу која је дуга 0,60 мет., исто толико и широка, а дебела је 0,06 мет. На самом месту видео сам много комада оваквих цигала, али не нађох ни једне целе. — Казују да је овде нашао и ископао некакав сељак из Црнатова пуну касу с новцима!

---

[1]) Гранички Поток добио је име по селу Граници, које је у близини преко потока.

Рано 15. јуна кренуо сам се за *Житни Поток,* западно од Дубова. Жеља ми беше да успут свратим у село Злату, и ако је тај пут мало заходнији, да и ту прегледам старе остатке о којима читах у Краљевини Србији од М. Ђ. Милићевића, стр. 352.

Село Злата је на Златској реци у сутесци, коју чине огранци Пасјаче. У самој Злати има темељ и нешто зида од старе цркве. Око цркве има широких цигала, које су дуге 0,33 до 0,35 мет. У цркви сам видео и неколико комада мермерних плоча са врло леним шарама, али без натписа. Кад је црква откопавана, нађен је и један пребијени мермерни стубић. — У олтару се види усправљени камени стуб, што је држао часну трпезу. Стуб је сав обрастао у маховину. На овом стубу испод маховине, чини ми се, да има нуно шара, ну да ли су то писмена не могох разабрати, јер је ваљало најпре остругати сву маховину, која је јако учвршћена за камен, а за то не имађах времена. — У темељ ове цркве са северне стране, с поља, узидан је један шпитећени камен са натписом, који преписах колико се познаје.

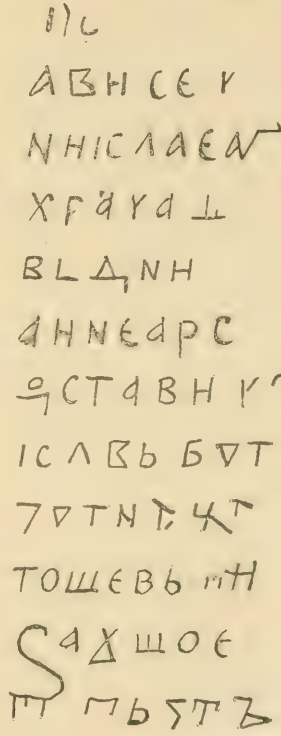

Злата је до 1878. год. била насељена Арнаутима. Црква је ова дакле из доба пре Арнаута, и у темељ те старе цркве узидана је ова још старија плоча.

Црква је дугачка без шупљине олтарске 4,95 мет., широка 3,35 мет.

Изнад села Злате на северо-западној страни брег је, са којега је лепа прегледност ка селу Коњувцу низ Златску реку, а исто тако и уз реку. На овом брегу који мештани, насељеници, зову *Кале*, има крупних остатака од ужасно масивне грађевине, која је захватала велики простор. Један сељак из Злате, кога поведосмо на Кале да нам покаже где је што, казиваше да се и на брегу преко Мачинске реке, источно од Злате, налазе остаци од тврђава. Ови остаци на Калету разликују се од свију остатака које дотле видех. Овде је зидање од самих цигала, које су везиване међу собом тако јаким малтером, да ћеш пре окрунити од камена но од заостале стене са Златског Калета. На другим градиштима су зидови или од камена или и цигле и камена. Стене, делови грађевина, су овде боље очуване но на другим местима. — Са јужне стране, мало низ Кале, ка Златској реци, одржао се врло јак зид, који је на једном месту преко 2 мет. дебео, а на 4—5 мет. висок. — Још ниже на југ на Златској реци види се од прилике 3 метра дебели чврсти бедем, озидан од самих широких цигала. Овај бедем, пропуштајући Златску реку, прелази и преко ње, те изгледа да се њиме река затварала. Мештани држе да је то био мост, али не изгледа да је то.

Из Злате после једног сахата јахања стиже се у *Житни Поток*, велико и најлепше село на јужној страни Пасјаче. Ово село, као и сва околина, за време Турака беше насељено љутим Арнаутима, тако опас-

ним, да хришћанска душа и не залажаше у ове крајеве.

У Житном Потоку показују једно место, што се зове *Марин гроб*. Одавно, не знају кад, узео је Арнаутин на силу Српкињу Мару за жену, и с њом изроди децу, коју она на самрти умоли да је не сахрањују онде, где се Арнаути сахрањују, и они је сахранише у селу. То су место и Арнаути звали Марин гроб.

Житни је Поток на тако лепом месту, да му се може завидети. Права је милина из њега погледати на Пасјачу, Радан и Петрову Гору, што се ређају као полумесец, а источна је страна отворена.

Јужно од Житна Потока, на састанку Староселске, Статовачке и Богојевачке реке на левој страни има један доста истакнут брег, на коме су остаци старог града, који су потпуно шумом обрасли.

Мало на север од овог градишта има црквина, коју зову *Пусти Свети Јован*.

У селу Мачини за један сахат на исток од Ж. Потока има остатака од старе цркве, која је била озидана каменом и циглом. Цигла је дуга 0,34 мет., а широка 0,30 мет. Црква је дуга 11,50 мет., а широка 5 мет. Насељници не знају ни како се зове ова црква, ни кадања је.

Између Житна Потока и Мачине има на два места арнаутског гробља.

У Житноме је Потоку свештеник г. Јеврем Илић, који ми причаше о своме деду *Јоку Карлићу*. Ја га замолих да ми то забележи, и он ми забележи ово:

„Кад је Кара Ђорђе пошао с војском да освоји Нови Пазар и Сеницу, дође у Сеничко Поље до близу села *Житника*, које је у Сеничком Пољу између Пазара и Сенице. У Житнићу и околини био је у то

доба кнез *Јоко Каралић* из племена Каралића, које је старином из Лијеве Ријеке испод Кома из племена Васојевића. Јоко је био врло виђен човек у целој околини, и уживаше необично велико поверење народно. Кара Ђорђе позове Јока, и постави га за старешину народног у том крају. Кад је Кара Ђорђе почео узмицати у Србију, Јоко Каралић га запита куда ће, и шта ће он са народом, што га диже против Турака. Кара Ђорђе му одговори: „Јоко, народу неће Турци ништа, јер им треба да им ради, а ти бежи у Србију под *Јанков Камен*, док се ствари на боље окрену.“ (Ово је било 1809. г.). Јоко тако и учини: са стварима, стоком и својом чељади побегне под Јанков Камен. — Јанков Камен зове се једна велика стена пободена у земљу у ужичком округу на врх једне голе планине, која се зове *Бабићи*. Прича се, да је ту стену побо Сибињанин Јанко кад је пошао на Косово. Кад је Јоко пребегао из Житиња, настани се у планини Бабићима под Јанковим Каменом, и ту начини кућу. То је била ту једина кућа, а и сад је једна једина. Кад је и где је умро Јоко Каралић не знам. — Ово је све забележено по причању, које упамтих од моје баба Неде која је живела 107 година.“

Ову белешку уврштујем овде, да сачувам од заборава још једног човека који осећаше и рађаше онако како ваљаше, па да ускрсне Велика Србија.

У општини житнопоточкој је председник *Алекса Караџић* из Статовца. Алекса је досељеник из Дробњака у Црној Гори (пређе Херцеговини), и вели, да је од исте фамилије од које је и Вук Караџић. И сад је фамилија Караџића у Дробњацима врло велика и има на сто пушака. Село из кога је баш Вукова фамилија зове се *Петница*. Баби Вуковој, а мајци оца Вукова Јоксима, било је име Са́ва. За

друге, најближе сроднике Вукове не зна како су се звали. Презиме Караџић, вели Алекса, врло је старо. Овај Алекса Караџић врло наличи на Вука. Да сам имао апарата за фотографисање, баш бих овога Вукова рођака фотографисао.

17. јуна отишао сам у *Статовац,* најодстрањеније и најдаље село у коме има школа у срезу добричком. Његова одстрањеност, раштрканост и осамљеност чини учитељима великих незгода, те у њему не остају ни по неколико месеца.

Село је подељено на неколико заселака, а сваки заселак једва има по 2—3 куће.

Јужно од Пасјаче, северно од Статовца, налажене су у земљи цигле у сред шуме. Ту има, казују, и две црквине.

Изнад села Статовца, на југо-запад, на једном великом кршу има старо градиште. Од тог градишта ка Радану казују да има стара калдрма.

У засеоку села Статовца, који се зове *Шатра,* налазе се у каменој стени израђени остаци старе цркве. И олтар је у стени, и јасно се познаје. Црква је била сва у стени, само је с једне стране био зид.

Г. Никола Пејовић, бивши сремски писар, који сад живи у Статовцу на своме имању, нашао је испод села Статовца близу Статовачке реке једну грубу камену плочу са натписом, коју је употребио за басамак. Плоча је доста оштећена и може се разабрати само ово:

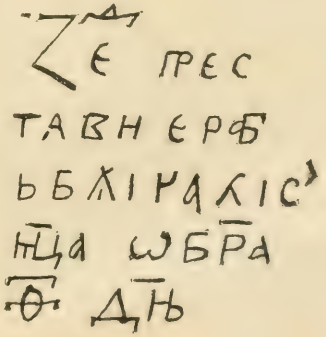

Ова је плоча дуга 1,20 мет., а широка 0,35 мет., дебела 0,20 мет.

И Статовац је за време Турака био насељен Арнаутима.

Из Статовца морао сам се враћати на конак у Житни Поток, јер се у Статовцу нема где ноћити.

18. јуна кренух се из Житна Потока преко Пасјаче за Прокупље. — Прошао сам испод села *Гласовика*. Један сељак из Житна Потока, који ми је пут показивао, причаше ми, да северно од Гласовика, на доста високом огранку Пасјаче, има градиште које зову *Јабуловац*. Досељеницима, вели, причали су Арнаути да је ту град војводе *Јабучила*, који је ту становао и војводовао. Испод градишта познају се темељи села *Јабуловца*. Ту у близини, казиваше ми пратилац, има и црквина.

Узлажење уз пусту Пасјачу врло је тегобно. Пут није никакав. Густа се гора испреплетала са свију страна, и чини ти се да се пењеш на облак, јер ни с које стране не видиш ништа друго до густу шуму и над собом нешто неба. На неким си местима над провалијом, у коју не смеш ни да погледаш, а ако погледаш, кожа ти се најежи. — На врху Пасјаче насељено је црногорско село *Пасјача*, у које свратих, да видим некакав камен са шарама, за који чух још у Житорађи. Видео сам тај камен, али је без важности. То је груб камен, на коме су некакве грубе резотине, врло изукрштане, те не бих рекао да су запис.

Беше ми намера, да, кад сам већ на Пасјачи, походим и *Пасјачко Кале*, које је још за један сахат косом Пасјаче, на крајњем истоку њеном, према Главшинској Чуци, коју сам пре помињао; — али ми време не допушташе. Тог дана ваљаше ми да стигнем у Прокупље, а сутра да се кренем за Куршумлију.

У селу Пасјачи разбарах, да ли где год у близини има каквог старог гробља, али ми не знадоше ништа рећи. Кад се већ реч навела на гробље, Црногорац из Пасјаче, Саво Радуловић, казиваше ми, да у Црној Гори у селу Косу, у срезу морачком, има *Мацурско гробље* и да таквих гробља има доста у Црној Гори. Мацуре[1]) су, вели, дугачки људи, који су били пре овог света. Гробови су у Мацурским Гробљима врло дугачки.

Мацурска ме Гробља подсетише на *Цидовска Гробља*, у која су, по причању народном, сахрањивани некакви дугачки људи — *цидови*. Знам једно Цидовско Гробље код Бована у срезу алексиначком. — Кад сам у Драгуши повео реч о старим гробљима, причаше ми један сељак, који је родом из села Миливе у окр. моравском,[2]) а сада је досељеник у Драгуши, да изнад села Миливе, за један сахат на исток на *Јелена-пољани* има Цидовско Гробље са усправљеним каменом. — Председник општине у Драгуши, Коста Лазаревић, родом из села *Самодреже* на Косову, причаше, да у селу Самодрежи, на брду Свраћак, има Цидовско Гробље.

Пошто се у Пасјачи добро одморих, кретох се на пут. На отворену пољану, где је село Пасјача, упрли сунчани зраци сву жестину своју, припека је таква, као да си у врелом котлу, а не на врху

---

[1]) У Вукову речнику нема ове речи. Тамо код речи Мацаруо стоји: *Мацаруо*, руга, m. (у Боци) дијете које умре некрштено па послије (као што се приповиједа) у гробу оживи и из гроба кашто излази и малу дјецу мучи и дави. Кажу да мацарули ноћу иду у друштву и свакоме на врх главе гори мала свјећица, а они пљешту рукама и подвикују. — Можда мацуре и мацарули имају неке сличности.

[1]) Миливa је ниже Манасије за један сахат. Исти сељак казивао ми је да баш до Ресаве код Миливе има стара црква, која је порушена кад је био *Миливски рат*. Ту су на Јовановом брду чекали бећари Турке, па се с тога и шанац на том брду зове *Бећарски Шанац*.

планине. И ако беше жега, морадох на пут. Кад зађох у шуму и жега се умањи. Силажење низ Пасјачу траје доста дуго, и врло је заморно. Уз Пасјачу се могло и јахати, низ Пасјачу се мора пешице. Силазиш, силазиш, а не видиш колико си сишао. Већ ти и ноге клецају, а не знаш још колико још имаш да се спушташ. Најзад после заморног силажења, које траје више од два сахата, после пребијања испод изукрштаних грана од великих и густих букава, после непријатних скокова преко потока, сиђох у Бучинску реку. Овом се реком иде још за три четврти часа, па се дође до црквине *Св. Петке*, која лежи у развалинама близу ушћа Бучинске реке у Топлицу. На зидовима ове црквине очувани су ликови светаца. У горњем су реду свеци у круговима израђени до појаса, а у реду испод овог свеци су у природној величини. — Од препрате очувала су се два стуба. — Дужина цркве износи без препрате 6,40 мет., ширина 3,78 мет. — Чини ми се да ову цркву зову и *Растовница*.

Од Св. Петке, Прокупље је већ близо, али онако уморном учини ми се читава вечност. Бејах разглављен кад стигох у Прокупље.

Крајеви којима ово дана прођох, и ако су сада мало насељени и примитивни, својим остацима од старих времена показују, да њихова красота беше некад више важна, боље цењена и добро утврђена. Не би се погрешило, кад би се овим крајем прошло само у намери испитивања остатака из старине.

Куршумлија 22. јуна.

Сутра у име Божје полазим за Блажево, а треба да доведем у ред оно, што сам у Куршумлији забележио, и ево, и ако је већ позно, пишем.

Још од детињства вукла ме је жеља, да видим најновије крајеве наше отаџбине. Жеља ми се мало по мало испунила, све сам их видео, а Куршумлија оста невиђена. Дошла некако у страну, и не беше ми згоде, да је походим. Куршумлија ме је себи вукла још и тиме, што је на месту, за које су везане силне успомене из прошлости наше, те горах од живе жеље: да посетим места где Немања зидаше красне задужбине, где се Топлица и Косаница, чија имена буде успомене на два побратима, састају и љубе, па приљубљене као једна, теку у Мораву; да видим места где је некад Лазарева Србија Косову јурила, да га крвљу својом напоји „за крст часни и слободу златну“; да видим места где се наша крв у последњим ратовима за обновљење „крста и слободе“ обилно пролила. Понесен сам био и силном жељом, да се попнем на Преполац, да са њега прегледам Косово, Приштину, Лаб и Ситницу, места где су наши стари царовали, царовали па и преминули, а за собом оставили толиких знаменитости; та места, кад их само у мислима прелетиш, освежавају у теби и старо сјајно доба и крв у којој потону, али не потавне.

Кад сам се 19. јуна кретао из Прокупља за Куршумлију, јутро беше дивно и обећаваше силну пријеку преко дана. Пожурих, да раније пођем, да се не печем на врелу сунцу незашумљеногa краја између Прокупља и Куршумлије.

Од Прокупља до Куршумлије рачуна се 7—8 сахата пешачкога хода, али се на колима по угодноме насипу стиже много брже.

Пролазиш левом обалом Топлице, красном долином, где се за време Турака без великих опасности није могло проћи. Чак су и деца арнаутска из успутних села излазила на друм, и каменицама

нападала на мирне путнике. Цео овај дивни крај беше насељен опасним Арнаутима. Дивљачни поступци њихови дали су повода да се створи изрека: „Да те Бог сачува Љуше и Коњуше, Мађара и Крчмара.“ А то су све села између Прокупља и Куршумлије. — Ова места беху опасна од нападаја рђавих људи и онда, кад не беху у њима Арнаути. Међу „Споменицима српским“ што их је скупио К. Јиречек (Споменик XI) налази се на страни 91. једно писмо Матија Павловића, драгомана дубровачких поклисара, к. цару турском од 15. августа 1609. год., у коме из Прокупља јавља за мноштво разбојника на путу, кад се из Прокупља пође, те су се морали вратити у Прокупље, јер „naprieda ne smiemo.“

Пошто се пређе село Концељ, иде се још од прилике један сахат, па се наилази на село *Плочник*, знамените са победе српске савезничке војске над турском. — Пошто је Мурат 1386. г. освојио Ниш, упути се 1387. г. даље у земљу кнеза Лазара. Али војска из земље Лазареве и Твртковe (краља босанског) дочекају војску Муратову на Плочнику и до ногу је потуку.

Слушао сам док бејах у Концељу, да на десној страни Топлице између села *Точана*, које је за време Турака било насељено најопаснијим у овом крају Арнаутима, и села *Трнолаза*, према Плочнику, има остатака од некаквог великог старог насеља. Остаци су у зидовима, који су од камена и изгледају као неки велики темељи. Они се на неким местима јасно распознају, а негде су обрасли старим, дебелим дрвећем. Негде су ти зидови тако очувани, да је сељацима још мало требало, па да од њих зграде начине. На том је месту сад заселак Точана.

У селу Бацу, неки Радојица Лукић ископао је некакав стари лонац, који и сад чува.

Још мало, па је пред тобом на десној страни Топлице село *Крчмаре*, где ти казују, да је била крчма *Крчмарице Маре*, посестриме Краљевића Марка. — Близу крчмара је село *Куч*, које зову и *Марчић*, јер ту живљаху на своме имању синови Крчмарице Маре.

Кад се примакнеш Куршумлији, онде где се Косаница у Топлицу улива, ти питаш за цркву *Св. Богородице*, коју подиже Стефан Немања, па уредивши у њој браство, старање о њој повери својој жени Ани. Упитани ти показује на стотину метара испод друма према Топлици уништене скоро трагове од ове цркве.

Куршумлија се не види из далека, јер је окружена брдима, али што видиш пре но ма шта од Куршумлије, то је драгоцени украс овог скромног места, то је на једном брежуљку пред њом кула и још нешто зида од великог храма Немањиног *Св. Николе*, који подиже спрам ушћа Бањске у Топлицу. — Боже мој, какве осећаје буди овај велики неми траг, који се пркосећи времену одржа, да се знаде е је царовано!...

Куршумлија својим скромним и чисто идилским изгледом чини пријатан утисак на госта. На поширем платоу испод Самокова шири се пространа пијаца, око ње неколико кафана, нешто дућана и кућа, и то је све.

Пред кафанама у хладовини седи нешто света, гледа радознало у кола што у варош улазе, распитује, ко је оно што је у колима, док не сазна, а мало после зна и цела варош, ко је и шта је, а често и још више од тога.

Борављење у Куршумлији било ми је најугодније од свију где прегледах школе. Оно је управо господско према ономе што имађах на путу.

Још првог дана пред вече изађох до црквине Св. Николе, разгледах је, а ништа не забележих, јер реших, да ми прва посета буде посвећена само наслади у разгледању. Човек се некако врло необично осећа приказећи оваквој светињи из старине. Приказ ближе, а свему се више намећу мисли: на њеног оснивоца, на њен сјај, њену прошлост, њену улогу, њене патње у сред крила арнаутског. Кад унутра ступаш, лева ти се рука сама маша капе, а на десној ти се састављају три прста и подижу челу. Чини ти се, да си готов да пољубиш свако место овог изнуреног роба, кога подигоше побожне руке старога доба, у коме им се појаху литургије и за живота и после смрти њихове. Али кад сила силу замени, кад српско царство пропану и насташе чемерни дани, кад Срби у оксви тешки пишташе и трпљаше муке свакојаке, кад „лепа села и вароши красне постадоше станиште Турака“, тада умуче и овај свети храм, дуго се у њему не помену име Србиново. Ну он се, и ако у ропству беше, одржа, пркосећи времену до наших дана, дочека да се ропства избави и да поново у њему пропоје литургија. Стари изнемогли борац још служи Господу, коме је некад служио. Њему нема одмене, и ако је сав скоро истрошен! Цео косанички срез нема друге цркве!!!

Кад сам се вратио из црквине, одведоше ме у башту Милоја Лазића, која је у вароши до саме Топлице, према црквини Св. Николе. Милоје Лазић ископао је пре месец дана у својој башти један стуб ваљкастог облика од белог камена. Стуб је преломљен, те му тачно не знам дужине, остатак

је дуг око 1 мет. Пречник стуба износи 0,30 мет. На врху стуба има запис: *MIL IX.* Ово ће бити стари римски *milliarium*, и показивао би девету миљу. Такве су стубове метали Римљани на свим главнијим путевима на сваку миљу растојања.[1])

Још у првом пролазу кроз Куршумлију запазио сам, да је цела данашња варош подигнута на старом зиду, који се на много места види. На неким су местима грађани и копали, те у земљи зид оголели, и из њега камен вадили. Ишао сам на неколико места где је зид оголјен, и приметио сам да је зид дебео негде више негде мање од метра. Зид је везан врло јаким, тврдим малтером, те би се могло рећи, да је на месту садашње Куршумлије био град. Има и комада римских цигала са и без перваза, по којима (циглама) се види, да су биле доста велике. — У Куршумлији је налажено старих римских бакарних новчића. — Ова мала белешка имала би да каже то, да је насеље Куршумлије подигнуто на старом римском насељу.

У Куршумлији сам провео три дана, те имађах прилике да видим доста народа из околине. Становници Куршумлије и околине сви су досељеници, и то поглавито из Старе Србије. У Куршумлији за време Турака беше сам Арнаутин, сем двојице Срба, који се, ни у начину живљења, ни у ношњи, ништа не разликоваху од Арнаута, па и опет, кажу, да су имали грдне муке. Један од њих био је хлебар, а

---

[1]) У „Dictionnaire des antiquités romaines et greques par Anthony Rich, traduit de l'anglais sous la direction de M. Chéruel", стоји на стр. 406.: *Milliarium.* Borne milliaire. Les Romains en placaient de mille en mille pas (1,600 m.) le long des principales routes, comme on le fait encore dans certains pays, et ils y marquaient la distance de l'endroit où elles se trouvaient par raport à la ville voisine. Ce fut C. Gracchus qui introduisit le premier cet usage. (Plutarch. C. Gracch. 7). — За milliarium-е у Галији за време Римљана види Histoire de la civilisation française par A. Rambaud, стр. 34—35.

други занатлија, али заборавих какав. — Становници из околине су красан народ. Развијени су, здрави и сви су некако јуначкога ока и погледа. Сви су необично задовољни и срећни, што живе у слободној Србији. Многи насељеник Косанице и Топлице био је *усташ* у последњем нашем рату с Турцима, те их многи и зову све из реда *усташима*. Причали су ми многи да је народ у Старој Србији постао нестрпељив, чекајући, да га Србија ослободи. Скидајући капу говорио ми је један сељак из околине, родом Пећанац: „Е кад би дао Бог да се још један пут закрајини, не само мушки, но и жене би скочиле на оружје, па би прискочиле својој браћи, кад пођу да их ослобађају“. — Овакве је жеље гајио народ српски у Старој Србији увек, у свако доба, овакве га мисли нису никад остављале. Казивао ми је председник општине у Куршумлији, да је за време кнеза Милоша у околини Новог Пазара био кнез неки Илија Вранић—Врановић. Илија буде са још неким кнезовима позват од цара у Стамбол, да кажу како им је под Турцима, и да ли је народна жеља, да се са Србијом сједине. Као најразборитији буде Илија одређен, да у име народа пред царем говори. Угњетачи Турци потплате Илију, и он је цару рекао, како је у царевини све срећно и задовољно, и да ништа више не желе. Кад се Илија врати, Срби га прокуну и презру, свак је са гнушањем пружао прст на њега. Илија умре презрен и проклет, али се на његово потомство и до данашњега дана пренесе иста мржња и исто презирање. Народ би Илији можда и другојаче судио, али није смео. Тако мисли народ српски у туђинској власти! Бог ће дати, те ће добро бити, спојиће се што је раздробљено!

Народ је око Куршумлије од природе одарен бистрином и окретношћу. Народ као народ, свуда га има свакојаког, па и овде. Деси се по кад што и крађа, али се и у злу делу огледа бистрина и несташлук. Чуо сам једну интересантну крађу кукуруза из њиве. Тројица се договоре да краду. Један од лопова узјаше другога, па тако уђу у њиву. Јахач ломи клипове и даје их трећем, који их меће у торбу. Ако их ухвате овако се куну, да нису криви: Онај што је био јахан и онај што је носио врећу куну се, да ако су одломили корен својом руком, да им отпадну обе руке и т. д., а јахач се куне, ако је крочио у туђу њиву, да му отпадну обе ноге и т. д.

Живовање у друштву са Арнаутима, и чести нападаји Арнаута ради крађе стоке, нарочито поред границе, нагнали су становнике око Куршумлије да сви носе оружје; и кад је у Куршумлији пазарни дан, пијаца, изгледа као какав војнички логор.

Пред основном школом у Куршумлији нашао сам уза зид прислоњену оваку доста велику камену плочу:

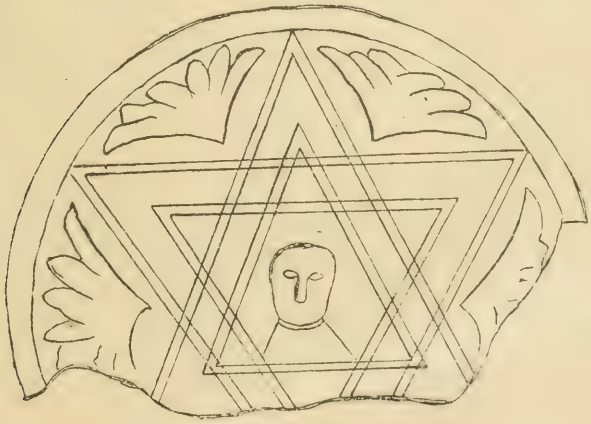

Ова плоча била је некад округла, па је после преломљена, а нађена у вароши, кад је копан темељ за општински суд. Из ког је доба ова плоча и чему је служила не знам, али ми се чини да је из доба римског.

Г. Никола Костић, трговац из Куршумлије, поклонио ми је један сребрни српски новчић, на коме се с једне стране чита $\frac{\text{ДЄС}}{\text{ПОТ}}$, а с друге је стране слика Спаситељева. С десне стране Спаситељеве слике чита се $\overline{\text{IC}}$ а с леве $\overline{\text{XC}}$. Овај је новчић нађен у селу Шатри, два сата југозападно од Куршумлије. (Види о истом новчићу Симе Љубића. Opis jugoslovenskih novaca, стр. 167. и tab. XII. broj 12.).

Кад сам се по други пут шао на црквину Св. Николе, побележио сам ове ствари. Цела је црква озидана широким циглама, са којих је леп потпуно опао. Премерио сам две цигле, па сам нашао да су дугачке 0,36 мет. широке 0,30 мет., дебеле су 0,05 мет. На трима циглама нашао сам рељефно израђен овај знак:

Г. Богосав Поповић, свештеник из Куршумлије, казивао ми је, да је у црквини виђао једну циглу на којој је био израђен знак онакав исти, као што су „мице“, које се у нас у варошима играју.

При уласку у пространу цркву, очувао се један висок торањ црквени (кула) са десне стране. Ка-

зују да је и с леве стране био некада исти такав торањ, али да је пао.

У самој цркви нашао сам две камене плоче са записима. На једној се запис боље очувао и ја га преписах:

ВЬ ЛѢ ѕѡнз мцанула
єдѣ прставнсє р(?)(?)
нколаа зовомц
вратко снъ унгс
ржа вратка н
овтонуц вьсн р
менишавѣ братнс
помснєтє вась б

На другој плочи је запис врло излизан и врло оштећен, те га не могох прочитати, само ми се на једном месту учини година ѕѡпа.

Сем ових двеју плоча, које поменух, била је у цркви још једна плоча сва изломљена. Она је пренесена у среску канцеларију на чување. Исписујем и запис са ње, али бих волео, да га је ко други извежбанији у читању записа од мене, прочитао и преписао, јер се бојим да нисам погрешио у преписивању врло оштећеног записа:

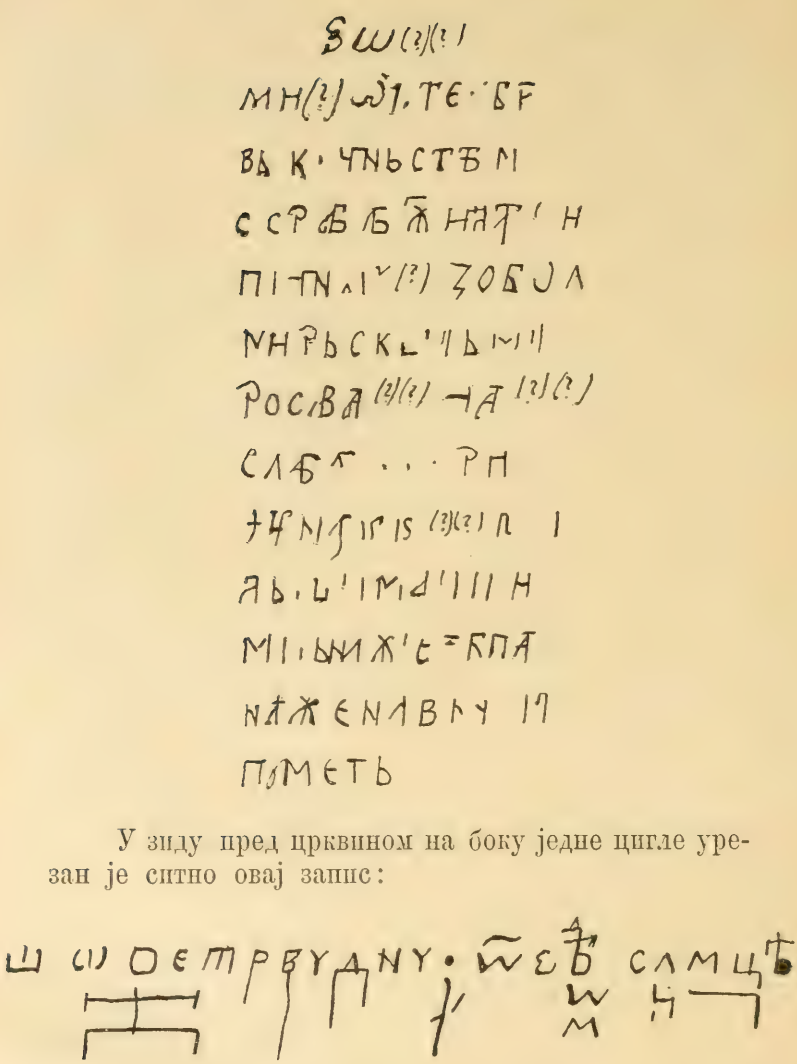

У зиду пред црквином на боку једне цигле урезан је ситно овај запис:

Да ли је овај запис из доба кад је цигла прављена, или га је доцније неко урезао, не знам!

Око цркве има и гробова са камењем, које је полупано и без знакова.

Г. Крста Поповић свештеник у Куршумлији, који је старином из пећске нахије, био је тако добар, те ми је уступио на употребу *синђелију* свога деда Пере Поповића, који је био свештеник у селу Кошу у нахији пећској. — Синђелија је писана 8. јула 1832. године у Пећи, на обичној половини табака. Она је интересантна и с тога, што се у њој помињу нека села, која се помињу и у Светостеванској хрисовуљи. Ја сам ову синђелију послао на штампање Српској Краљевској Академији Наука.

Обичај је био, да кандидат, пре ступања у свештенички чин, буде исповедан од духовника, који му даје исправу да је достојан ступити у чин. Г. Крста Поповић дао ми је једну такву исправу од 1857. г. — Једну овакву исправу имам и из пиротског округа од 1855. г.

По казивању г. Крсте, свештеници су се спремали за свој позив у Дечану, или у којој другој цркви, или у каквог спремног попа.

Куршумлија — Блажево 23. јуна.

Ваљало ми је сад уз Топлицу ићи 8—9 сахата да прегледам једну сеоску школу у срезу косаничком у Блажеву. Ну нисам смео проћи овим путем само са пандуром, јер ми је казивано, да тим путем, нарочито до Мерђеза, често испадају Арнаути, не да дочекају путнике, већ да краду стоку из села поред Топлице, где за време Турака беше њихово становиште. Ако би их ко у вођењу украдене стоке срео, радије би га убили, но што би га оставили. — Граница је од пута којим имамо проћи близо; негде сахат, негде више, а негде и мање, како где.

Још из Турске отпочиње планина са тако густом шумом, да у сред бела дана може Арнаутин њоме ићи и границу прећи, а да га нигде сунце не огреје. Ну, и ако је шума густа, Арнаути граничари умеју се у њој наћи у свако доба. Од Куршумлије до Мерћеза беху некад њихова села, те им је сва околина позната боље но досељеним, садањим становницима. На ове последње су Арнаути нарочито кивни, јер им заузеше места, па врло често долазе у села и краду стоку. Обично долазе у групама, и нападају на поједине куће изненада, ноћу; разбијају штале и одводе од стоке што могу. Ови нападаји и одвођења пису ретки и дању, нарочито пред вече.

Замолио сам у Куршумлији, да ми се да поуздан и вечан пратилац, и изразих жељу, да би ми још милије било, кад би са мном пошао још неко од чиновника среских. Г. Сава Стефановић, писар и заступник начелника среског, одреди ми за пратиоца једног старца пандура, али човека смела и поуздана, коме ћаше у прилог још и та околност, што је у Турској био три године *качак* (хајдук). Арнаутски говори боље но српски. Вешт је пушци и боју као сваки хајдук. — Г. Сава је и сам имао некаква посла у Блажеву, те је, узевши још једног жандарма коњаника, пошао са мном.

Чисто ми је смешно било, кад сам седајући на коња, загледао своје пратиоце. Сви, па и г. Сава, имађаху острагуше на леђима и патроне на кајишу око себе. А ја, сем малог перореза у џепу, ништа више. Да сам још и ја имао пушке, наш би квартет изгледао као каква хајка. — Помишљао сам: у слободној Србији, па оволика мука, да се прегледа успех једине сеоске основне школе у срезу косаничком!

Нисмо одмакли ни за пушкомет уз Клисуру топличину, а моји сапутници скидоше пушке са леђа, и метнуше их преко крила, — знак да већ може бити потребе, да се оружје употреби! Ја почех да се осврћем да видим и загледам места, у којима је опасност. Не видех ничега необичног; места као и друга места, којима сам пролазио, и где сам могао сам самцит у свако доба проћи. — Подаље пред нама јахао је жандарм, а за нама пандур.

Од Куршумлије уз Топлицу села су ретка, а и ако нађеш на село, то није село онакво какво ми знамо, већ једна или две куће, у којима станује насељеник, по читавих по сата далеко од друге куће истога села. Чудиш се, како смеју да живе у тако усамљеним кућерцима, у сред планине, где, на случај напада Арнаута или рђавих људи, свака помоћ била би или немогућа, или позна. Са чуђењем сам питао о овоме. Рекоше ми да је овде жилав народ, који је навикао на такве ствари; живео је у друштву са Арнаутима, док не насели овај крај, а кад га насели, нападаји му посташе обични. Свака кућа има по неколико пушака и добре псе. Долазак Арнаута оглашују пси, укућани пуцају и отерају их.

Казивао ми је један сељак у Жучу, чију кућу видесмо у пролазу, на десној страни Топлице, потпуно усамљену, у сред планине, и од сваке друге куће удаљену више од пола сахата, да су пре две године на његову кућу нападали Арнаути. Преданили су негде у шуми изнад његове куће, и још преко дана разгледали, шта се око куће збива, где се стока затвара, где се седи и т. д. Тек што је домаћин легао, Арнаути прескоче ограду, пођу штали, где су били волови, разбију је и поведу стоку. Пси су силно лајали. Домаћин погледа кроз отвор од куће и види да му се стока тера. Одмах пробуди

чељад, и почну пуцати. Ну и они: неки окупе пуцати, а неки терати стоку. Потерали су били: два вола, једног јунца и две краве. Једну краву и јунца нису могли отерати, изгубили се ваљада у мраку, те их је газда сутра дан нашао; а остало су отерали.

Овакве ствари у овом крају нису ретке.

Путем којим пђасмо Топлица се често броди. Народ по селима прелази преко *матинā* (Матина овде зову брв).

После два сахата путовања, дођосмо у село *Жуч,* где је и општина. За време одмора показаше ми близу жучке кафане, на једном брежуљку, некакво старо црквиште. Разгледао сам га и нисам нашао ништа, само крупно камење из темеља старе зграде и велико надгробно грубо камење око ње. Ово је црквиште откопано, пошто су се Срби овде после рата доселили. Србима су Арнаути обратили пажњу, да је ту била црква. Сабор се скупља на Велики Четвртак. У цркви на једној плочи од пешчара стоји ситно танко урезано:

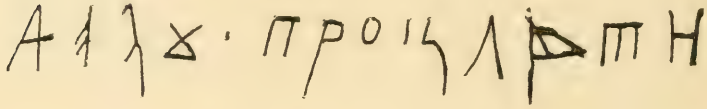

Поред ове црквине је и садање жучко гробље. Пролазећи поред једног малог гроба, спазих на њему преврнуту колевку. Запитах шта ће ова колевка на гробу, и добих одговор: да је овде обичај, да се ствари умрлог малог детета баце на гроб. Кад човек умре, онда бацају и његове ствари или у реку или где ван пролаза. На свима гробљима поред Топлице, запазио сам на свежим гробовима пободене мотке и на њима привезане многе мараме и

шамије. Неке су од њих већ избледеле и поцепане, и нико их није дирнуо. Обичај је да се меће, и да нико не дира.

Одморивши се мало у Жучу, ваљало нам је проћи најопаснијим местима на овом путу, — поред *Ранковице* и *Чкаље*.

Ранковица је поток, који се на један сахат од Жуча уз Топлицу улива у исту с десне стране, и својим коритом чини клисуру, која предваја планину што се пружа десном обалом Топлице. Ова клисура Ранковице је најзгодније место за силажење Арнаута, и ту су најчешћи испади. Ту скоро пред наш пролазак неколико Арнаута пређе границу, спусти се Ранковицом, пређе Топлицу, и нађе једног сељака где чува волове. Они му одузму волове, и нагнају га да их пропрати до границе, и овај је морао пристати. Враћајући се нађу на Ранковици на другог сељака који је хватао ракове. И њега стану нагонити да их прати до границе, како би се обезбедили, да их не јави за прелазак и крађу. Овај не пристане да их прати изговарајући се послом. Они га из пушака убију, па заједно са стоком и сајбијом њезиним оду до границе, ту њега пусте, а стоку му отерају. Ово је било у сред бела дана.

И Чкаља је као и Ранковица, само што је врло близу Мерћезу, те се ваља чудити смелости испада арнаутског у таквој близини српском селу. Арнаути су као и гладни вуци. Не знају за опасности. На живот ни свој, а камо ли туђ, не полажу много.

Уз пут, само ако волиш да чујеш, могу ти казивати пуно места, где су људи изгинули. „Овде је погинуо човек, овде писар сресни, овде један писар општински, овде тај, онде онај и т. д.“ Кожа ти се јежи, и ако си најслободнији, подилазе те мрави, кад ти се ређају такве ствари у сред клисуре за-

вијене планином, у коју човечја нога никад не ступа, и где је од честара немогуће ступити, где се само шума, река и мали део неба види.

Није никакво чудо, што путем среташ или стижеш људе наоружане као да ће у бој.

Дешава се често да се Арнаути намере на наше људе, склоне се, и ништа није ни било. Или кад се спазе побегну они од наших, наши од њих и опет ником ништа. — Истог дана после нашег проласка десило се на путу ово последње, те нам то испричаше у повратку у Мерћезу.

Стигосмо пред кафану у Мерћезу. Кад овим путем поменем кафану, не треба мислити, да оне имају ма какве сличности са нашим друмским и сеоским кафанама. Ове последње су према кафанама у косаничком срезу прави булевари и ресторације. Ово су ћумези у којима се, сем худе кафе и још горе ракије, не може ништа друго добити. Па и вино је ретко.

Од Куршумлије до Мерћеза може се отићи и на колима, али даље уз Топлицу не.

У Мерћезу је за време Турака била српска основна школа, коју је народ сам издржавао. И Срби су ту били отворили основну школу, али је она 1893. године затворена! Не треба нам! Шта ће школа у овој дивљини?! Мерћез је робија за учитеље. А шта је онда садање Блажево и његова школа, која је још четири сахата уз Топлицу? Тешка је дужност бити у оваквом крају учитељ, то сваки зна, али се учитељу може дати добар додатак, и он би са добром наградом и овде вршио свој позив. А од какве је потребе школа овом народу, не треба ни доказивати. Распитивах у Мерћезу и видех да народ силно чезне за школом, али сам не може ништа.

Пошто мало одморисмо коње у Мерћезу, ударисмо десним путем опет уз Топлицу. Сад нема више опасности од Арнаута. Места, којима пролажасмо, за време Турака беху насељена Србима, те Арнаути на њих, и ако су толико исто од границе далеко, колико и она до Мерћеза, не гледају онако попреко, као на старо своје имање, а и околина им није тако позната као до Мерћеза, те су им и испади и крађе много ређе.

Ну, и ако нема опасности од Арнаута, опасан је пут. Има места, где ни два коњаника не могу напоредо ићи. Има места, где се мора са коња скидати, те да се, стајући са камена на камен, пење и спушта, а доле са стране у провалији хучи Топлица. Да ти склизне камен испод ногу, ниједна ти кост не би остала читава. Такав је пут од Мерћеза до Блажева. Ожењени учитељ из Блажева мора своју децу у кошевима носити, а јадно ђаче или иначе сељаче из Блажева, и не зна шта су то кола, јер се на њима не може из Блажева нигде; нити их ко има, нити коме што требају! Овоме би се могло доскочити, могао би се начинити друм, да се олакша саобраћај. Рекоше ми да се на овоме ради. Шта ће бити не знам.

Места од Мерћеза до Блажева врло су слабо насељена. Тек где где видиш по коју усамљену, худу кућицу, из које извирује прљава чељад, да се чудом чуди, шта ћемо ми овде, или да се још више чуди нашем оделу, и да нас са зебњом погледа. Поред кућица стоји још по која зграда: или ижина[1]),

---

[1]) *Ижина* је зграда, која се гради пре но што ће се момко из куће оженити, да би у њој са својом младом становао. У Вукову речнику код речи ижина стоји f. vide жижина, код хижина f. vide клијет, а код речи клијет забележено је поред осталога и значење које поменух да се овде даје ижини.

или кошара, или кош; али су и ове зграде мале, ниске, бедне и све сламом покривене. Керамидне су куће врло ретке у *Копаонику.*

Заборавих да поменем, да се предео око горњег тока Топлице зове Копаоник, ваљда с тога што су све планине овуда блиски огранци копаоникови.

После два сахата путовања од Мерћеза дођосмо у село *Бабицу,* од којег видесмо само једну или две куће; остале су у шуми. Пред општином се мало одморисмо и написмо хлађане водице.

Са једног места пред селом Бабицом виде се у планини дуварови опале бабичке цркве, која је зидана за време Турака [1]), али је сад батаљена!

Оставивши Бабицу путовасмо још за један сахат уз Топлицу, која је овде тако мала, да би се могла прескочити, а и извор јој није далеко, па пошто је пребродисмо, пођосмо лево поширом клисуром за Блажево. Али до Блажева ваљаше још читав сахат. И ако је клисура лепа, а и пут бољи, не осећах више насладе у путовању. Бејах већ уморан и нестрпељив. Није шала, осам сахата бити на коњу, и

---

[1]) Добротом г. Ж. Протића из Куршумлије, чији је отац био парох у Бабици, износим овде ферман царски за зидање цркве у Бабици. Г. Протић ми је уступио превод фермана на препис, јер је у њега, а остао му је од оца. Ферман гласи:

„Моме узвишеном везиру Мидтад-паши валији вилајета нишког, носиоцу ордена Меџедије првога реда, кадији, муфтији, мудиру, као и члановима мецлиса округа куршумлијског, кад буде приснео овај мој свети знак, нека вам је свима на знање.

„Поданици моји грчке вере, а становници села *Копаоника* (села Копаоника нема, поменуо сам напред шта се овде зове Копаоник) у вилајету нишком у куршумлијској нахији, немајући своје богомоље у истоме селу, поднели су молбу мојој царској влади, да им се дозволи подићи једну цркву у истоме селу, која би се звала *Света Марија* (т. ј. Богородица), и да иста црква буде у простору: у дужини *тридесет,* у ширини *двадесет* аршина; а висина да буде *петнаест* аршина.

„На овај плац, где поменути поданици моји желе подићи цркву, не сме нико никакво право полагати, већ треба да буде чиста њихова сопственост, да не припада никаквом вакуфу, и ни-

не имати пред собом ничега другог до дивљу романтичност, која у почетку чини необичну драж; али кад се од незгодног и далеког пута умориш, и кад ти је она непрестано пред очима, постаје ти досадна и сувишна. Једва чекаш, да се с коња скинеш и да се одмориш.

Скоро већ малаксали скренусмо десно, и до Блажева је пушкомет. Већ се види школа, кафана и судница. Још мало, па смо ту....

Блажево 23. 24. и 25. јуна.

Најзад око пет часова по подне, изломљени од силна умора, стигосмо до Блажева.

Много сам пута чуо, да се говори о Блажеву, од како сам на путу. Сваки ми скоро говораше, да је тамо био, да је околина лепа, да је школа дивна и сличне ствари. Тако се некако у мени створи представа о Блажеву, да је то лепо село са силним удобностима.

Али како се изненадих, кад дођосмо до Блажева, а Блажева не видех. Нема га! Дођосмо до школе, ту је и кафана и судница, али села нема. Питам

једне аспре не сме се наплатити од њих за то, само треба имати на уму, да ова зграда не буде у улици где Турци станују, нити пак да буде коме на сметњи.

„Место ово, где ће се црква подићи, ако је до сада доносило држави какав приход, о томе приходу треба претходно поднети извештај мојој царској финансији.

„Дакле под горе наведеним условима нека је дозвољено поменутим поданицима моје царске владе, а становницима села Копаоника, да могу они себи подићи једну цркву, у границама горе означене ширине, дужине и висине, без да коме шта плаћају за то, и нико да им не сме стати на пут на ово њихово предузеће.

„Ово да знате, и да поштујући овај мој свети знак, према њему тачно поступите.

„Написано и издано у другој половини месеца ребил-акија 1280. године, т. ј. 1863. године. —

Тада се народ трућаше сам за богомоље, а сад су оне под Србима батаљене, и у целом је срезу без њих! Заиста чудновато!

за село, па ми рекоше, да је горе у брегу, и да је врло раштркано. И заиста сам се после уверио, да је моја представа о Блажеву само представа и ништа више. Блажево је онакво исто, као и друга села у Копаонику.

Пред општинском судницом и кафаном затекосмо пуно сељака, који су ту дошли на некакав скуп. Пошто се поздравих са људма, који ми изађоше на сусрет, дође и учитељ блажевски.

У кафани се добро одморисмо.

Предложих да изађемо на поље да гледамо Копаоник и оно што се видети даје.

Над Блажево се спушташе красно летње вече, оно доба дана, које је најлепше, најживописније, — доба, кад се уморни путник са одморка подиже, да пут по хладу настави, јер га нешто само позива и пуни одмором и свежином.

Учитељ нас одведе на један брежуљак, изнад школе, који се зове Буковица, на коме казују црквину, од које се ништа не познаје.

Са Буковице је доста широк преглед, и ми имађасмо величанствену насладу.

И ако Блажево као село не чини никакав утисак, а оно га својом раскошном природном лепотом преплађује.

Са свију стана бесмо опкољени силним брдима. Пред нама је *Штавска Треска* са своја два камена рога на врху, који, окићени шумом са свију страна, као каквом бујном гривом, изгледаху у вечерњој румени ненадмашно чаробно.

Испод Треске, баш пред нама, на таласастој и брежуљкастој доњи шарене се простране ливаде, урешене бујном, још непокошеном травом, те изгледају као какав огромни чупави ћилим, немар-

љиво разастрт, да се по њему преливају шарене боје, неправилно изукрштане.

С десне и с леве стране најахали силни огранци копаоникови један на други, те би чисто запитао оне мање, да ли им је терет већих тежак. Или су мањи загрљени већима, као да их ови хоће од нечега да заштите. А сви су лепи: и онај мали обрађени и засађени брежуљак, и онај већи шумовити, и онај највећи голи; сви, сваки за себе, и сви заједно опијају, те и заносе нечим што не би умео именовати.

Из ових неједнаких узвишица, које су свака на свој начин украшене и окићене, вири по где где по који убоги кућерак, да те увери, да ова чаробна пустиња није потпуно сама. Па и те кућице изгледају као ситни вештачки украс на лепом и једром лицу нашега идилскога видика.

Али најсилнији утисак чини озбиљни, намргођени и чисто страшни Копаоник, који нам је за леђима, чији се врх преко великих брегова који су испред њега, као какво велико чело грднога џина, помаља, да покаже да је он ту господар. — Преко тога џиновскога чела, као преко чела љутитог јунака, прелећу облаци, час сури, час бели. Или му се облаци са чела подигну и он се разведри, и поносно стоји, да ти своју величину и величанственост прикаже; али ти је онда његова горостасност страшна и некако поштовања достојна.

Не знам за што, али је Копаоник на мене чинио утисак седога старца намрштена чела, озбиљна лика, који само тако изгледа, а готов је, да те обаспе благодећу и милином, ако му руку пољубиш.

Бејах задивљен, очаран, и ћутах. Ћутаху неко време и они који са мном беху. Они и разговор отпочеше, а ја се освртах на све стране, не знајући

у шта ћу пре да поглидам, у чем пре да уживам, и чему пре да се дивим. Бејах готов да у овом првом расположењу, што га богата природа на мене учини, заједно са Ј. Илићем запевам овим немим горама:

Под вашијем лијепијем хладом,
Да је мени вјеровати младом,
Вијек био б' ми годинпца једна.

Ко би и помислио, да бих се преварио, кад бих се под овим првим утисцима заклео на оно, што ови стихови кажу, јер Блажево поред свих својих романтичности, тешко може и за краће време привезати човека за себе. Ово лепо место има великих неугодности за живот, за које треба питати учитеља блажевског. Блажево је, и ако лепо, одстрањено, усамљено, пусто, без најобичнијих потреба за живот, и у њему се не може дуго.

Гладни и уморни, брзо потражисмо вечеру и одмора.

Сутра дан, 24. јуна, после свршетка званичнога посла, појахасмо коње да разгледамо околину. Са мном пође учитељ и Миладин Ковачевић из Блажева.

Ишли смо на север ка Копаонику, али не да се на њега пењемо, то смо за сутра оставили, већ да му подгорје прегледамо, и да се од седења у школи разгалимо.

Јахасмо падинама блиских копаоникових огранака, који су голи без шуме, али су обрасли лепом бујном травом. На многим су местима ове падине врло влажне, и земља је на тим местима мекана, да, кад се на једном крају нагази, свуда се у наоколо тресе. Таква места овде зову *маква* или *тресавац*. У њима се може и заглибити, чему ме искуство поучи. (У Вукови речнику оваква се места зову трѐсет).

За три четврти часа дођосмо до једне куће села Бозољина, која у сред изукрштаних огранака копаонакових лежи усамљена поред извора воде Петковице, за коју држе да је лековита. Силан се народ по некад код Петковице скупља, тражећи лека себи у невољи, нарочито од окобоље. Особито су овде велики скупови на Велики Четвртак и Петак, на Ђурђев-дан и на Св. Методија 20. јуна, који дан овде народ зове Свето Метоље. Свето Метоље празнује цео Копаоник, и нико тог дана не ради.

У кући поред Петковице је и некакав худи дућанић, из кога се околина потребама снабдева.

Напивши се хлађане водице са петковичиног бистра врела, која се може пити и онда, кад човек не осећа нимало жеђи, појахасмо коње, да се натраг вратимо, али не истим путем, већ да начинимо круг ка селу *Грацу*.

Узишавши на брег Петковац, дођосмо до једног малог брдашца, где казују да је била некада црква. На том месту видех растурено крупно грубо камење, као да је надгробно. На ово се место скупља народ кад о Тројици литију носи.

Са овог је места диван изглед на Копаоник, који ти изгледа да се на њега можеш каменом бацити. Али он беше сав скоро маглом покривен.

Ова ми магла задаваше велики страх, и обећаваше силну жалост. Блажевска ми школа беше последња у прегледању, и ништа ми више не сметаше, да још један дан употребим, да се попнем на Копаоник, да са његове простране висине погледам оно, о чем ми готово само из *ситних* књига знамо. Са Копаоника је другојача књига. „За Србина“, вели пок. Панчић, „лежи ту отворена *огромна* књига, у којој су словима, којих никакво време збрисати не може, записани небројени догађаји из прошлости

српскога народа.“ Беше ми жеља, да се сутра, 25. јуна, попнем на Копаоник, да просричем макар *неколико речи* из ове огромне књиге.

Све беше припремно, да се сутра зором пође на пут. Али магла на Копаонику наговештаваше да ће време покварити све и порушити толике лепе изгледе на насладу. Копаоник се натмурио, и завио маглом, па се ни видети не да.

Још смо се бавили на брду Петковцу, а са Копаоника се пружи к нама један прамен облака, као да га Копаоник шаље, да ми забрани, да се нагледам и његова најближег подгорја.

Ободосмо коње, и поред села Граца, које, и ако има име Градац, кажу да нема никаквог града, утекосмо блажевској кафани; али нас ипак облак са Копаоника мало захвати и ороси.

Преко ноћи сам два пут устајао, да видим какво је време, да ли се Копаоник одобровољио, и разагнао таму са себе; да ли се спрема да нас на своје пространо плеће прими. Али Копаоник беше исти срдити и намргођени Копаоник.

Ништа ми друго не остајаше, до да се растанем од овог доброг, а сада зле воље старца.

Кад сам се пео на коња за повратак, реших се, да се пењем на Копаоник у сред магле и облака, али ми рекоше, да је то само узалудан труд и мука, и ништа више.

Збогом Копаониче, расрђени старче, тако близо бесмо, а не састасмо се. Нека је на твоју вољу, против које се не може ништа!

Збогом Блажево, дивља убавиљо, дражесни чару очима онога, који у твојој романтичности насладе тражи!

Збогом места, мало посећена, мало виђена, па мало и жељена и знана!

Блажево—Куршумлија 25. јуна.

Око шест часова оставих Блажево и природне дражи његове, у којима проуживах неколико слатких тренутака.

Ну, поменух и напред, није овако пријатно Блажево ономе, ко је принуђен у њему непрестано становати. Поред све природне лепоте, Блажево са својом школом спада у она места, где је учитељима најтеже. Са великом сам жалошћу морао бити према Блажеву незахвалан, предложивши га г. Министру Просвете као место, где би учитељу ваљало дати додатак, јер Блажево сем својом убавом околином, ничим другим не привезује човека за себе. Лепота никад не задовољава све!

Не враћах се истим путем, већ ударих десно да видим стару *штавску цркву*, која је на путу, кад се из Блажева, преко Лукова иде за Мерћез.

Испод Блажева, кад се пође десно, пролази се поред *бораначке цркве*, која не ради. — По причању Ђорђа Симића из Ковизле, г. Сава Стефановић, писар сремски, записао ми је о овој цркви, да је најпре била црквина, па је пре 30 година неки Ђурђе из Ковизле са осталим сељацима измолио у цара ферман за обнављање ове цркве. Освештао ју је владика и митрополит сарајевски *Милентије*. Ферман о обнављању ове цркве је у Аксентија Станисављевића из Боранца. У време последњих ратова с Турцима ова је црква пострадала.

Око бораначке цркве с десне стране налазе се велике гомиле шљаке, остаци некадањих рудних прерађевина на том месту. — Слушао сам да у Ђорђа Симића из Ковизле има некакав *прекладу*, за који држе да је скован још у оно доба, кад је вађена руда из Копаоника.

На овом месту да поменем још и то, да сам чуо да се у Ђурђа Михаиловића из Ковизле налази пун један сандук старог новца и још неких старих ствари. — Ово би требало још тачније испитати.

Да сам се враћао низ Топлицу оним путем, којим и стигох до Блажева, имао бих бар путању, ако ништа друго. Али из Блажева преко Штаве нема ни тога, већ се иде потоцима, јаругама, преко високих брда, кроз изукрштано буково грање. Не смеш ни да се исправиш на коњу, ако ниси рад, да ти у најбољем случају, не одлети шешир с главе.

Изгледаше ми, као да се пењемо на небо, јер нити видимо куда идемо, ни докле ћемо овом густом шумом, која изгледа да је бескрајна. Пели смо се скоро два сахата, борећи се са незгодама, док не изађосмо на једну чистину, на којој спазисмо гомилу жандарма, који су били пошли у некакву потеру. — Жандарми овде нису баш онако прописно одевени, како смо навикли да их виђамо. На глави им је шајкача, на ногама опанци око појаса патрони, — прави горски синови, ни они жандарми, ни боже дај!

Одавде смо морали пешице силазити дубоко ка Штави, јер на коњу нити се сме, нити се може. Силажење није мало трајало, док сиђосмо у један котао у коме забеле мала *штавска црква.* Око цркве има и неколико кућа села *Штаве.* Село је изгледом убого, и прљаве му куће изгледају као појате. Јадни штављани у своме котлу не виде ништа друго, до небо и шуму, шуму и небо.

Штавска је црква у земљи. Дугачка је са дубином олтара 5,75 мет., а широка 4,35 мет. Има и препрату, која је дугачка 3,09 мет. Зид црквени дебео је 0,55 мет. — Црква је сва живописана. Међу свецима видео сам велике целокупне ликове: Св. Саве, Св. Симеуна, два Св. Пахомија. Над вра-

тима, која из препрате воде у цркву, насликан је на коњу *Св. Мина*, црквени патрон. — У препрати црквеној, на поду, налазе се две лепе беле мермерне плоче са натписима по крајевима; али не имадох времена да натписе преписујем, а можда би вредно било. Око цркве видео сам неколико мермерних стубића лепо израђених.

У цркви изнад врата налази се врло избледели запис, који спрам светлости од неколико свећа једва прочитах и преписах. Ево тог записа који није цео, јер му је последак оштећен:

ꙗзволѥнїѥмь ѿца и постѣшенїѥмь сна и сьвршенїи
ст҃аго дх҃а · сагра҃нше ѿци · и попнсьше сновн · си бжьставнн
драмь · ста҃го великаго мꙋченїка · мина троудомь и подвно · кꙋфарь
прїфрхрїѥпископꙋ всѣхь · срѣскїи и поморскыи и доунавскыи земль · патїарх
пѣскшмх кꙋ пансен · мих҃ѡ плнꙋ ꙗчанїч скомв кꙋ силвестꙋ · стрьдї · крїст
андранїатеро

даље је запис уништен.

Народ зна о овој цркви само то, да је врло стара, и да је два пут горела. Кад је први пут горела, нико не зна, а други пут је опустошена и попаљена у последњим нашим ратовима са Турцима.

Казивано ми је да се у Огњана и Васе Стевића из Мочића, општине блажевске, налази некакав ферман са правом над Штавом и околином. Какав је тај ферман, кадањи је и шта садржи не могох сазнати. Ово помињем једино с тога да би се како год дошло до овог фермана.[1])

---

[1]) У „Малим Новинама", бр. 257 од 15. септембра 1895. г., има један допис о Луковској Бањи, у коме се говори и о Штави.

Од Штаве пођох само са пандуром низ Мрчку реку, опет пустом планином, где нити кога сретосмо, нити стигосмо, нити видесмо; све је немо, пусто и тајанствено. Путања је пространа таман за једнога. Идући тако, дођосмо до једног потока, у коме видех један кућерак села Мрча, али ми је ваљало више од пола сахата док дођох до још 2—3 кућице истог села; и то је све. Ко је овом селу надео име Мрче, имао је пуно право, јер је и у њему и око њега све мрачно, тамно, усамљено, тужно и жалосно. Па и она велика природна лепота ове планине ишчезава према осталим неугодностима, неуредностима и неумешности у овој мрачној клисури, где чисто човек заборавља да је у насељеној и просвећеној Србији. Овде по неко и живи, добро му је, јер не зна за боље.

На овом путу бејах поверен једном једитом пратиоцу и то некадањем качаку, који са запетом пушком пђаше преда мном и као мачка звераше то на једну то на другу страну, а ја пђах лагано за њим и без прута, којим би коња ошинуо, јер ни за то није овде згоде. — Места којима пролазим близо су границе, и бивају по некад посећена незваним гостима из преко границе; а прећи границу овом планином, ништа лакше.

Долажаше ми на ум, да мора бити да је хајдучки живот страшно неугодан. И они се пробијају, као и ми сад, стрепећи, да или не нађу на заседу, или да ко не нађе на њих. Падâше ми на ум и то, што сам чуо за мог пратиоца, да је био хајдук, и тó ме некако куражаше. Доцније чак, кад смо на безбедна места нашли, и кад смо

штавској цркви и о некаквом ферману. Да ли је то тај ферман о ком ја рекох не знам.

рахат напоредо могли јахати, ја сам га питао што је отишао у хајдуке.

— Освета, говораше он. Убише ми стрица баш на Васкрс, а ја убијем једнога од њиних (Арнаута): они ми после убише брата; ја онда још једнога убијем, а једнога раним. И мене су гађали неколико пута, нису ме могли убити, али су ме ранили. Није ми више било станка, и одметнем се са још два Арнаутина. Три године смо хајдуковали. Тежак је то живот. Не смеш нигде да се појавиш. И кад силазимо у ханове, ми то са плашњом чинимо. И нас се боје, али није ни нама лако. Једном смо заклали туђу биволицу у пољу, узели меса колико нам треба, а кожу продамо, да нам се за те новце џебана купи. Имали смо и *бесара*[1]), код којих смо слазили и набављали што нам треба, али и од њих нисмо могли увек добијати потребе. Кад ми се досадило хајдуковати, побегао сам у Србију.

Од Мрча иде се још гором путањом: час преко кршева, час преко потока, негде силазиш као са облака, а негде се опет пењеш. И гле! Ко би и помислио да на оваквом месту, на оваквом путу, нађе на трагове старог саобраћаја. На много места од Мрча низ реку до Луковске Бање познаје се стара калдрма, која је где где баш лепо очувана, — знак да ова пустиња не беше увек таква, да се њоме пролази и опасним и врлетним путем са пушком преко крила, обзирући се непрестано, да са које стране не искрсне бели ћелепуш дивљег Арнаутина. — Можда на ово место пада један делић пута који је водио из Дубровника у Ниш, који Ј. К. Јиречек помиње у својим „Трговачким друмовима по Србији и по Босни у средњем веку“ (Види „Отаџбину“

[1]) *Бесар* је онај који даје или прима бесу (веру). (М. Ђ. Милићевић Краљевина Србија, 733. зове бесара *бесаџија*).

књига VIII, св. 32, стр. 608.), и за који М. Ђ. Милићевић вели да је силазио на Мерћез али поред Топлице. (Краљ. Србија, стр. 381).

На овом путу, за један сахат од Мрча ка Лукову налази се, баш поред Мрчке реке, на десној страни њеној јак топли извор, који зову *Луковска Бања*. Дно ове бање све је црвено од талога, који се из извора таложи. Поред извора распознаје се на два места јак опали стари зид од некаквих, како изгледа, великих и врло тврдих грађевина, које су шипрагом обрасле. Остаци би ови казивали да је ова бања некад вршила дужност, коју бање имају.

Од Луковске Бање прођосмо кроз сеоце Луково, где видесмо малу цркву, која се сад обнавља на месту старе цркве. Ферман за грађење старе цркве налази се у Раденка Гашића из Лукова.

Од Лукова до Мерћеза јахали смо истина врло мало бољим путем, али опет потпуно усамљеним, јер њиме никога не сретосмо. Нити на њему, и ако држи два сахата, има села, нити живе душе.

Г. Сава Стефановић, писар ср. косаничког, казивао ми је да је чуо предање народно. које вели да је некад под *Вукашином* од Луковске Бање до Мерћеза било девет *самокова*. И сам сам разбирао о овом причању, и потврдише га.

У Мерћезу се добро одморих, па у друштву једног Жучанина, који у Мерћезу очекиваше друштва, да не пролази сам поред Чкаље и Ранковице, пођох Куршумлији. —

Тако изгледа крај, који је поред Топлице у срезу косаничком.

Кад сам се вратио у Куршумлију беше већ први мрак. И ако сам био уморан, спремао сам се

да сутра одем до Куршумлиске Бање и до Преполца, да у његовом лепом изгледу, о коме сам много слушао проуживам, да ми се терети и напори пута гледањем у српску даљину исплате. Али моја стара срећа! Сутра дан беше ружно време, које ме лиши и овог задовољства за којим сам чезнуо.

Жалосно сам погледао уз Бањску и уз Косаницу, уз коју не имаћах посла да одем, те да видим места у којима је Иванова кула, места за која казују, да је њима прошла војска Лазарева на Косово; да видим *Тријезу* где причају кнежеву вечеру у очи битке косовске, близу које показују један стари гроб који зову *Праведни Гроб*, јер је у њему сахрањен слуга Топличин, који је турску уходно војску, и хтео да каже кнезу Лазару право стање турске војске, од чега су га три побратима одвраћала, па га и убила, кад их није хтео послушати и кнезу криво казивати, да је мало у Турака војске. — И Арнаути су овом гробу велико поштовање указивали, и кандило му палили.

Збогом, Прокупље, Бањско, Косанице, видећемо се, ја вас нећу невиђене оставити, ако Бог да здравља!

Прокупље 26. јуна.

На послетку хоћу да поменем у две три рачи оно што у Прокупљу видех, а што чини ми се није забележено.

У цркви *Св. Прокопа* у Прокупљу, као праг на левим вратима, што у цркву воде, углављен је један камен са натписом, од кога се оволико види:

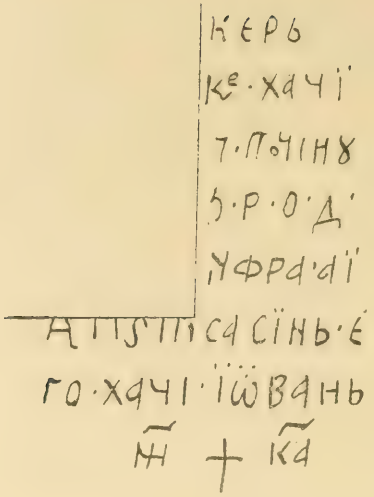

У порти црквеној начињен је од једно плоче са натписом басамак, на том басамаку пише:

1668 NA 22
GENARA
OVDI POCIVA
MAT. IVVANO
VIC·Є (?) (?) ЋIM
BOG MV DAO
V (?) CN POCOI

Покојни Мита Ракић у својим путничким писмима „Из Нове Србије“ прочитао је овај запис овако: *1668 na 22 genvara ovdi pociva Mato Jovanovic* **heechim** *Bog mu dao viecni pocoi.* — У моме препису реч *heechim* се не распознаје, а не бих ни рекао да је на камену баш та реч на дотичном месту. Пок. Ракић је због те речи рекао још и ово:

„Ово није ни мало важно, али је пуно жалостан спомен из кога видимо у оно време ретку појаву, да син нашега народа стаје у службу највећега непријатеља његовог. Да је Мато умр'о као слуга турски, а не као санитетски официр у војсци ћесаревој, ја мислим да се може закључити по речи *хеким*, како се, без сумње, не би звао, да је у аустријској војсци био.“ (Отаџбина књ. IV, св. 13., стр. 11).

Србин Мато Ивановић могао је у Прокупљу бити грађанин из колоније дубровачке, за коју се ту зна у то доба. (Види: „Белешке доктора Брауна из српских земаља од године 1669. од Ст. Новаковића,“ Споменик Академије IX стр. 38. „Споменици српски скупио Конст. Јиречек,“ Споменик Академије XI стр. 91. 94.). Шта је пак Мато био по занимању, запис не казује јасно.

Г. Јефта Милошевић, учитељ у Прокупљу, показао ми је пред кућом своје мајке један мермерни стуб са римским натписом, који је доста излизан. Овај би стуб ваљало пренети у Народни Музеј, јер је то најстарији споменик у Прокупљу, који на себи има записа. Ја га не преписах због његове нечиткости, па се бојах да не погрешим.

У поменутим путним белешкама пок. Ракића налазимо на страни 8. ово: „Хан помиње, да овде у народу има традиција, да су Турци после многих узалудних покушаја узели на јуриш Прокупље од Немаца, пошто су га, испреко Топлице с једне стене к северу окренуте, били јако из топова, и да је том приликом изгинуло седам паша; али ни сам не верује да ће у аналима аустриских ратова с Турском бити спомена о овој опсади. Ја пак наводим ово само ради потпуности.“

Г. Филип Поповић, учитељ из Речице, коме нека је на овом месту хвала на учињеним ми услугама,

забележио ми је слично предање народно о опсади Прокупља, само што се место Немаца помињу Срби. Предање вели: Кад су Турци заузимали Србију, свуд су лако продирали, али у Прокупљу добију велики отпор. Срби су се били затворили у Хисару, и отуда тукли нападаче из топова и пушака. Султан је слао многу војску на Прокупље, али узалуд, Срби су се држали. Наредио је и лесковачком паши Усејин или Јусен-паши да и он нападне, али ни он не мога ништа. (За Јусен-пашу се прича да је подигао многе цркве, па и *Св. Петку* у Трну у Бугарској, и *Св. Наколу* у Црној Трави 6 сахата од Ниша. Ову је последњу освештао, како се прича, врањски владика Венедик). Пошто код Прокупља погибоше тројица паша (три велика везира), послатих из Стамбола (гробови ових паша означени су тулбетима: једно тулбе на путу куршумлиском код Буцићеве воденице, друго на Креч-бајиру, а треће у Черкеској механи у Прокупљу), онда се и сам цар крене, да види, како се то Срби држе у опкољеном граду. — Срби су имали лагум кроз град до испод северних врата и кроз лагум су воду износили у град. Цар нађе у Прокупљу некакву бабу, која му каже да се град не може заузети, док се не разбију она врата градска, што су спрам садашњег новог гробља. Цар је ишао само до места између садање Данчевићеве воденице и општинског суда, те се то место по цару зове *Царина*! Кад су Срби видели да се даље не могу одржати, јер им нестаде хране, наместе на граду један гоч (бубањ), који је сам лупао и производио толику ларму да се могла на далеко чути, и једне вечери, пошто су коње наопако потковали, изађу из града и побегну. Сутра дан су се Турци, видећи коњски траг, чудили, како су могли још толики Срби да уђу у град;

и са *Соколице* (виса спрам Хисара) груну топовима на град, из кога им се не одговараше. Тада Турци учине јуриш, продру у град; кад тамо — нигде живе душе, а гоч сам бије.

Овде завршујем своје белешке, и имам пуно разлога, да правдам непотпуност њихову. Потпунију слику предела, кроз које пролажах, у сваком погледу, ваља очекивати тек онда, кад се овај крај буде подвргао специјалном прегледу, што се од мене у приликама под којима скупљах ове белешчице, мислим и није пшчекивало, нити је право да се на то помишља.

Алексинац, 1895. г.

Тих. Р. Ђорђевић.

МАРИЈА С ЛОПУДА

ДУБРОВАЧКА ПРИПОВИЈЕСТ *)

САОПЋИО

ЛУЈО В. АДАМОВИЋ

I.

Не далеко од Гружа, тога гласовитог пристаништа дубровачког бродовља, уздиже се над морском површином низ мањијех и већијех острва, између којих три су настањена и позната још и старијем Грцима под онђијем називом *Елафитског Острвља.* [1]) Сва три острва имају у оње исту климу, исто зем-

*) Ову сам занимљиву приповијест слушао од своје бабе, која је родом с Лопуда. Она тврдо држи да је ово истинити догађај, који се је по свој прилици збио почетком XVII. вијека.

Ја ово износим онако *pure et simple* како ми је испричано. Буде ли овдје чега лијепог и доброг, имаће се захвалити само народном предању. Сви недостаци пак, — којих, разумије се да ће бити лијепа кита, — чист су производ мојег невјештог пера. Ја поета, на жалост, нијесам! На нашијем је драмскијем пјесницима да разраде овај диван сиже, који им ето у ту сврху и излажем.

[1]) *Елафитско острвље* се састоји из три повећа, насељена острва: *Колочеп, Лопуд.* и *Шипан* и из неколико незнатнијех пустијех острвића. Ова је острва добио Дубровник на дар од Михаила Зојислава око 1050—1080 године.

љиште, исту вегетацију, а становници се још и данас баве поморством, рибарством а по нешто и пољском привредом. Ипак *Лопуд* се је вазда одликовао од својих сусједа, *Колочепа* и *Шћипана*, између којих сједи као кићена невјеста међу двјема гиздавијем дјевојкама, или како је у пјесничком заносу пјевао дубровачки латиниста Рестић:

„Inter Elaphites Elaphis pulcherrima trium,
Qua nihil in tota pulchrius est Adria.“ [2])

И одиста, дивно ли ти је то острво Лопуд! Одакле га год гледаш, увијек ти падају у очи његове неописиве чари, којима је од природе и од људи обилато украшен!

Обле главице, одјевене веселијем зеленилом густог борја, издижу се изнад китњастијех брежуљака, по којима трепери сребрнасто лишће питне маслине. Ниже тијех природнијех паркова, бијели се на *Игалу* [3]) поносита варошица Лопуд са својим веселијем кућама богатијех помораца и раскошнијем љетниковцима дубровачке властеле. Те су зграде од бијелог, корчуланског, тесаног камена, који својом љепотом и издржљивошћу мало што уступа мрамору. Прозори и портали тијех љетниковаца махом су у готичком и талијанском средњевјековном, укусном стилу. Исто су тако украшене и породичне капеле, гдје побожна властела о великијем празницима и о крсном имену присуствоваху служби божјој.

Куће су начичкане цијелом дужином обале једна уз другу, само што су, гдје тер гдје, растављене тијеснијем али лијепо калдрмисанијем улицама, које

---

[2]) Међу трима Елафитама, најљепша је Елафис (Лопуд), од које нема ничега љепшега у цијелој Адрији.

[3]) *Игалом* се зове равна, плитка обала помањег морског залијева.

полазе од обале ка врху брежуљака, тако да комплекс, с мора гледан, личи на амфитеатар, којему би море било арена, куће сједишта а улице ходници. Ну осим улицâ, одвајају зграду од зграде и баште, које су, према нахођењу и потреби сопственика, засађене разнијем поврћем и варивом, или су окићене палмама, акацијама, магнолијама, лимунима и наранчама, испод којих развија свој заношљиви мирис разноврсно шарено цвијеће.

Подножје те панораме окружује неумитна пучина морска. Ну ни она се не осуђује да својим бијеснијем, пјенушавијем валовима запрска и облије тај елдорадо, већ сву своју силу ломи о неустрашиве суре гребене, којима се завршују оба рата[4]), те затварају ову поуздану луку, дајући јој тако облик коњске поткове. Шта више, ни боја мора, у тој луци, није она, која нас прати онуд, гдје само видимо небо над собом и море под собом, и гдје нас само дебљина даске на лађи дијели од немиле смрти. Око лопудског игала постепено блиједи пучинско модрило и прелази у зеленкасто плаветнило, а уздуж саме обале прелијева се у сребрнасте пруге, које се непрестано играју са бијелијем жалом[5]), остављајући га сад на суху а сад опет под собом.

Главна и најљепша улица лопудска јесте сама обала — игало. Ту се све стиче и све туда врви. То личи на улазак у какав пчелињак или мравињак. Од бијеле зоре па до мрклог мрака не престаје ту лупњава чекића, маља, длијета, полуга, звека тестера, тесала, стругала, свердала, шкрипање разбоја, витала, чекрка, весала и конопаца на лађама, пљускање

---

[4]) Залијев, у којем је варошица Лопуд, свршава се двама ратовима (ртовима, гребенима), од којих се сјеверни зове *Рат Св. Михаила*, а јужни *Бенешин Рат*.

[5]) *Жал* је крупан, округласт, бијели шљунак дуж обале морске.

мора, кад се у исто баци какво сидро, бачва, греда, или кад које обијесно дијете зарони или запљива. Уза све то настаје вика и ужурбаност између мајстора̂ и радника̂ на шкару [6]). С кућа се пак чује дрека дјечице и кријештање матера, кад не могу или неће да им задовоље све прохтијеве. На угловима улица̂ сједи, с мотовилом или кудјељом у руци, по која баба и дозиваје „кону преко плота“ на уобичајену сијесту, да започну и јутрос облигатно стењање и уздисање за златнијем временом „кад су оне биле младе“, не устежући се при тому ни најмање да оговоре садашњи „покварени нараштај“.

На врху једне од такијех улица, води, преко брдашца, путања, којој и десно и лијево остају виногради, засађени по окрајцима смоквама, бадемима, шипцима и кестенима. Мјестимице су ти виногради прекинути којом маслинском баштом или шумарком лаворике, рогача, планике, мрче, сомине, трниље, врјеса, ружмарина, зеленике и тетивике, по чијим се гранама веру модрокоси, славуљи, и рмуше и гаравице, извијајући најоригиналније каприсе и фантазије.

Када том стазом допремо до на врх брдашца, открикаже нам се од један пут дивна сценерија. Око нам свуда мотри плаветно море, по којем се, као лабудови, бијеле разапета једра рибарскијех лађица. Онамо у пучини, ка југу, издиже се нијемо островце Св. Андрије, а према њему, ка истоку, нанизала се лијепа дубровачка села: Затон, Орашац, Трстено и Брсечине, земље, које је Дубровник добио на поклон од српскијех владара. Онамо даље, према сјеверу, видиш дуго острво Мљет, према којем се стере

---

[6]) *Шкар* (од талијанске ријечи *squero*) значи: радионица бродова и лађа̂.

Дубровачко приморје, које Дубровчанима уступи краљ Остоје.

Идући даље споменутијем путем, непримјетно силазимо ка противној страни острва. Ту нам се, према истоку, отвори други затон, мало што мањи од оног сјеверног, у ком лежи варошица Лопуд. Овај се јужни затон зове *„Шуњ“* по црквици посвећеној Богородици, која носи назив *„Госпа од Шуња“*.

II.

Између високијех рогача, смокава и лаворика вири у Шуњу, на неколико корака од морске обале, стара, осамљена кућица на један под. Зидови су од жље истесана, обична камена: покривена је цријепом, по ком се, поред мозаика разнобојнијех лишаја, почела већ у велико хватати и маховина. Прозори су малашни, с округлијем стакленијем окнима. С поља вире поред сваког прозора по два чврста камена зуба, на њих је наслоњена пошира даска, на коју је поређано неколико пукнутијех лонаца са босиљком, каранфилом и ружом мјесечарком. Пред кућом су стерала[7]), о која виси мрежа, што се ту суши. Одмах до врата налази се камена клупа, наслоњена на кућни зид. Кућна врата бјеху некад обојена, али је зуб времена оставио само још толико трага од те боје, да се може распознати да је била зелена.

[7]) *Стерала* су мотке, ракље и кôци, на којима се суше и крпе мреже. Мој уважени професор г. Луко Зоре овако описује стерала: „Кад су изглорали мрежу на цивијеру (извукли мрежу на обалу) тад је носе на сушило, а то се зове *стерало*. Свако стерало за цијелу мрежу састоји се из 20 подебљих шиљака усађених у земљу. Ти шиљци називљу се *сохе* или *сошице*. Ове досиједају у *рог;* на те рогове наслањају се дуге и подебље палице и тако завезују сошицу са сошицом. Те палице именују се *лијенке*“. (Л. Зоре: „О рибању по дубровачкој околици“. стр. 16).

Кад уђеш у кућицу, на лијеву ти руку остају дрвене степенице, које воде на горњи бој, а на десну врата од кухиње. На горњем поду има мало предсобље и двије собице. У тому предсобљу је разбој, двије дрвене подуже клупе, један сандук и неколико рибарскијех мрежа, нагомиланијех у једном углу. Двије дјевојке сједе ту и раде при слабој свјетлости уљане свијеће; једна вије мотовило, а друга је за разбојем и тче рашу.[8]).

На пољу је једно од онијех, мутнијех, јесенскијех вечери, када је и небо и море непријатне оловне боје, и када мратњи шилоци[9]) немило бјесне.

— Ово је, Цвијето, пети дан како су браћа пошла у Стон, и још их нема!

— Е па што ћеш, Марија, ваља да се нијесу могли још погодити с онијем капетаном. Знаш како је, кад спромах нешто купује! Он би хтио за мало пара да купи нешто добро, а то богме није увијек ласно! На та ти је мука зацијело и код нашијех! Ти знаш с коликијем капиталом располаже мој Нико и твоја браћа! Што се може са десет дуката?[10]) Ко ће им за те паре продати барку[11]) на осам весала?

— Ја разумијем све то, и увиђам да је тако како ти говориш, али знаш, Цвијето, брипем се, јер је овако рђаво вријеме. Да није оволико море и оваки вјетар, не бих марила на да их ни за мјесец дана нема. Али овако, на овој шилочини. . .

---

[8]). *Раша* је ткиво, којему је и потка и основа од фино опредене вуне. Мислим да је исто што и пиротски *шајак*.

[9]). *Шилок* (од талијанског израза *scirocco*) југо-источни вјетар.

[10]) *Дукат* дубровачки вриједно је 40 грошића или од прилике три *периере*. Био је од сребра, величине српског динара.

[11]). *Барка* (тал. ријеч) значи: лађа, брод, чамац.

— Немој да мислиш и да слутиш на зло без потребе — прекиде је Цвијета — они се по овакому нијесу ни упутили, а и да су, опет нема разлога да се плашиш, јер нијесу у пучини, него уз крај, све покрај селâ. Као да су ти мало пута и по горијем временима била браћа на мору!

— Е јест, али сам увијек знала када ћу им се надати, а сада, памтиш ли како ми је одговорио твој брат Нико, кад сам га питала када цијени да ће се моћи вратити? „Кад нас узвидиш, тад нам се и надај!“ Лијепо богме! Лијепа утјеха!

— Ама како ти је и могао другачије да рекне! Не увиђаш ли да ти је добро одговорио! Не видиш ли да то није у њиховијем рукама него у божјим! Откуда су они могли знати када ће свршити посао и какво ће вријеме онда имати?

— Донекле право и велиш, Цвијето! — одврати Марија — Нека их, нека! Нека дођу кад год хоће, ја молим сваке ноћи Бога за њих, па се надам у Бога и у Мајку Божју, да ће нам се здраво вратити. А мени је и мило што су се задржали, јер у толико уживам твоје драго друштво. Ах, замисли, Цвијето, како би ми било самој овдје у овој пустињи без игдје икога!

— Ух, немој ми ни спомињати! Умрла би, јадна, од страха! — упадну Цвијета.

— А то не; јер мене није ни мало страх! Ја сам одрасла у самоћи. Него велим због бриге, што су по оваком времену на мору!

Овај су говор водиле те двије дјевојке, које је већ вријеме да изближе упознамо.

Марија бијаше сестра троје браће рибара: Ђура, Срђа и Пера, чија је била и кућа, коју горе споменусмо. Бјеше то млада дјевојка од каквијех осамнаест година, доста висока, витка стаса, црнома-

њаста, продуга, правилна лица, кестењасте, дуге косе, грахорастијех очију са врло дугијем и густијем трепавицама. На њеном се лицу могаху одмах на први поглед прочитати све анђеоске особине, које су је красиле. Њен прост и отворен поглед показиваше безазленост њезине душе; коралне, танке усне бјеху увијек припрaвне на пријатан посмјех, у ком се излијеваше скромност, искреност и вијерност; гојазни, румени обрашчићи, у које би се утисла по једна јамица, кад год би она дала прилике да јој се виде бисер-зуби, означаваху доброћудност, смјерност и послушност. Једно карактеристично удубљење на челу, — да не речемо бора, код дјевојке од осамнаест година, — одаваше сталност карактера и неку мушку одважност и срчаност. А није ни чуда, што јој се та црта, у толикој мјери, тако рано испољила. Као дјевојчица од четрнаест година изгуби она своју добру мајку, — оца јој, још у раном дјетињству њену, прогута морска пучина. Остаде дакле самохрана код троје рођене браће. Али њих је занимање и на силу туђило од лара и пената, гуркајући их непрестано Нептуну у њедра! И тако, дакле, бјеше сирота Марија из ране младости приморана удвостручити силе и савладати све сметње и запријеке, да би задовољила биједну браћу и порадила да се што мање и што рјеђе сјете грдне празнине, која је, послије мајчине смрти, из сваког угла зјијала. Браћа су опет, до душе, од своје стране неустрашиво и сљепачки излагала свој живот неисказанијем опасностима и патњама, само да би што удобније и пристојније издржавали своју зјеницу — Марију.

Цвијета је, пак, била сестра Ника Ивапишевића, ортака Маријине браће. Кућа јој се налазила у Лопуду, баш у средини вароши, у Златарској

улици. Она је била нешто старија од Марије, мањег узраста али развијенијег тијела. Имала је као гавран црну косу и црно враголасто око. У лицу такођер лијепа, али без онијех финијех црта Маријине физиономије. Била је живахног темперамента и веселе ћуди.

Она је искрено вољела Марију и била јој је вијерна пријатељица. Кад год су браћа имала да предузму какав повећи пут, увијек је ишла к Марији да јој прави друштво.

Ту смо је ми, дакле, и сада у истој мисији затекли и упознали.

— Знаш, Марија, нешто сам смислила! — заподјену, послије једне паузе, опет Цвијета говор.

— Што то, Цвијето?

— Смислила сам, кад продамо ову рашу, коју и тако заједно радимо, да дамо паре браћи, да отплате што прије ту нову барку, што ће сада да купе. Што ти се чини?

— Врло лијепо! пристајем драге воље на ту твоју мисао. Истина је, нијесам ни ја хтјела бацити паре у сампас, али опет увиђам да је твој приједлог паметнији и пречи.

— А што си то ти била наумила?

— Од мојега сам дијела хтјела купити памука, изаткати браћи и себи по једно одијело и.....

Од један пут се тргну, ућута и уплашено упита:

— Јеси ли и ти чула, Цвијето?

— Нијесам чула ништа! Што ти је? Што си се тако препала?

— Чула сам неку тужну вику, као да неко запомаже!

— То ти се причинило, јадна не била! Ти још увијек мислиш о браћи...

— Мучи! — прекиде је упрепашћена Марија:

— Јеси ли сада чула?

— Јесам — одврати тихо, али озбиљно, Цвијета.

— Ено опет! Ајне мени! То су браћа! Они су у опасности! Ајне, јадна ти сам!

— Мучи! Не кукај без потребе, него ужежи фењер да им посвијетлимо, да угледају крај[12]) у овој помрчини! — рече Цвијета усплахирена.

У брзо се дјевојке нађоше на обали. Тужни гласови запомагања допираху сада јасније до њиховијех ушију.

— Цвијето, оно нијесу наши!

— И нијесу! Познам и ја по гласу да нијесу!

— Ја захваљујем Богу по сто пута што нијесу у таквој опасности! Али био то ко био, нама је дужност да му помогнемо! Хајде да поринемо кајић[13]) и да возимо ка Рату од Полугâ[14]), откуд гласови долазе!

— Јеси ли при себи, за Бога? Зар по овакој ноћи да се укрцамо у кајић, који је два мјесеца већ на суху? Знаш ли да ће у час продријети у њ вода? Па што ћемо онда? — примјети оштро Цвијета.

— Сад нема времена да се за себе бринемо, него треба да спасемо утопљенике! Држ' ти фењер, а ја идем по париће[15]) и по један конопац.

— Какве париће, на ово море! Донеси велика весла! — довикну јој Цвијета, ганувши се и сама на жалосне гласове несрећнијех.

Марија бјеше за тили час с веслима већ на обали. Ускочише хитро у чамац и сложно упријеше

[12]). *Крај* значи у приморца: обалу.
[13]). *Кајић* (турска ријеч) чамац.
[14]). *Рат од Полуга* је сјеверни гребен (рт) у Шуњу.
[15]). *Парићи* су мала весла, којима весла један сам човјек.

веслима о горостасне валове, и отиснуше лађу од обале.

Неописива бијаше борба, коју су јуначки водиле те двије дјевојке са бијеснијем валима и силнијем противнијем вјетром. Оне уложише сву снагу и вјештину, да што прије притекну невољницима у помоћ. Веслале су снажно, непрекидно, али без икаква правца и циља. Само су по освијетљенијем прозорима њихове кућице, који су изгледали као какве далеке ситне звјездице, могле процијенити, да су се много удаљиле и да су, по свој прилици, већ изашле из залијева. Око себе не примјећаваху никаквог трага од страдалијех, а и узвикâ бјеше већ нестало. Међу тијем је море постепено све више продирало у расушену лађу, тако да су дјевојкама већ до чланака биле ноге у води.

— А ма што лутамо ми овдје без икакве користи? — примијети у неко доба Цвијета, — не видиш ли да ћемо до мало грезнути до кољена у води!

— Мучи! — прекиде је Марија — Ја сам примијетила два пута да је нешто пљуснуло пред нама. Завези боље, да видимо, има ли што тамо!

Оне завеслаше неколико пута силније, па стадоше и подигоше весла из воде, прислушкујући — али само се чула хука таласа и пљускање мора у лађу.

— Ја ти га даље не возим, Марија! Него хајде да окренемо барку и да се вратимо, док је још на вријеме! — То је Цвијета изговорила осорно, више заповједнијем тоном него у виду савијета, хотећи да ријечи што усиљеније утјечу на другарицу. И она се одиста није варала у својој нади, јер, послије кратког предомишљања, пристаде Марија да се врате и поче обртати одмах лађу. Али баш у тому тренутку, када је, држећи дубоко урођено

весло у мору, окретала чамац, осјети како нешто тешко закачи весло.

— Цвијето, Цвијето! — цикну Марија.

— Што је, за Бога! Што је? — одазва се ова дршћући.

— Прихвати брже и моје весло! О нешто сам запрла, да видимо што је.

Цвијета придржа и њено весло, док она, подигнувши фењер, гледаше пажљиво мутне валове, не би ли што угледала.

— Чељаде, Цвијето! Чељаде неко! Ено га исплутало је!

— Гдје је! Ја не видим ништа!

— Ено га ниже крме [16])! Завези још два пут! О Свети Никола, путниче, ти нам помози! — Лакше да га не прођемо! — Стани! — Не вози! — Зашијај [17])! — Стој!

Тијело бјеше доплoвило баш до чамца. Марија се брзо нагну над њим и ухвати га за косу. Извуче га боље на површину и, с великом муком, привеза за чамац. У исти се мах баци сама у море, да би лашње подигла у лађу утопљеника, добро појмећи, да би било врло опасно и ризично на онако узбурканом мору нагнути чамац — који иначе већ бјеше скоро трећином пун воде — и вући у њ онако тешко тијело.

Послије прилично дугог и тешког напора, пође им на посљетку за руком, да увуку утопљеника у лађу.

---

[16]). *Крма* је стражњи дио лађе.

[17]). *Зашијати* или само *шијати* значи окретати лађу, држећи једно весло дубоко у води и упирући у противном правцу него што се онијем другијем веслом вози.

Чим Марија ускочи у чамац, прво јој би, да види ко је избављен, и кад му принесе фењер, шапну другарици:

— По одјећи бих рекла да је властелин!

Оне га положише потрбушке на клупице, и почоше журно веслати ка обали, коју не би никако биле угледале, да им није послужила, као бусола, свјетлост с њиховијех прозора, коју су, и ако слабо, опет доста разговјетно могле разабрати у даљини.

Читав су сат морале још да се боче са валовима, док напокон не приспјеше сретно на крај.

Док је Марија пресвлачила своје мокро одијело, дотле је Цвијета то исто радила и са утопљеником. Обукоше му сухо сукнено братовљево одијело и, пошто се увјерише да дише и да је жив, положише га на клупу у предсобљу, тако да му је глава и предњи дио тијела висио.

— Овако сам видјела — рече Цвијета — покојног дједа, да поступа с утопљеницима, да би повратили море.

III.

На скромној рибарској постељи лежи блиједа, изнурен младић. До прозора сједи Марија и суче цијеви.

Она погледа чешће на њега, као да би жељела сваког тренутка прочитати на његову лицу како му је.

Кад им се погледи сусретну, њему се лице разведри, а она се на то насмијеши са саучешћем.

— Ах, добра Марија, ко ће за све ово моћи икада теби захвалити?

— Немаш на чему, Госпару Иво! Ја нијесам ништа више за тебе урадила, него што је дужност сваке кршћанке!

— То твоја доброта тако цијени, али ја добро увиђам колико је твоје пожртвовање према мени! Ја нећу никада заборавити, да си ми ти повратила живот, који ми се био већ угасио. Увијек ће ми лебдити пред очима велика погибао, којој си отишла на сусрет, само да спасеш један човечји живот! Твоја ће ми слика вјечито остати мила. Вјечито ћу се тебе најрадије сјећати.

— Онда ће то бити моја најрадија утјеха и награда — примијети Марија, па стидљиво обори очи и загледа се у намотане цијеви.

— Ах, Марија, јеси ли ти то од срца рекла? Говори ли тако твоје срце, или је то само израз твоје доброте?... Што шутиш?... Немој мучати, него кажи ми!.. Кажи куца ли твоје срце онако за мном, као што моје за тобом?

Марију обасу по лицу нагла румен, очи јој непрестано бјеху оборене, а у цијелом држању се огледаше нека забуна.

— Драга Марија, ја те љубим! Љубим те свијем срцем, и свом душом! Од тебе зависи моја срећа, мој живот! Ако пристанеш да будеш моја, бићеш ми двоструко спасла живот, а ако ме одбијеш, бићеш ме избавила из једне пропасти, да ме строваліш у другу!

Она сакри лице рукама. Иво угледа да плаче.

— Љубиш ли ти мене? Што ми не кажеш?

— Остави, остави то, Госпару Иво, рече она, о том не смијемо да говоримо!

— Што да не смијемо, само ако ти мене љубиш?

— Ја се бојим, да нијесмо смјели о овом ни помислити!

— Ја те љубим — понови он, — ја сам спреман, кад би требало, да дам свој живот за тебе!

— Наша судбина само од Бога зависи! — одговори она.

— Али ако ти мене љубиш, онда је наша срећа испуњена!

— Ах, Госпару Иво, то не може да буде! Не смије никако!

— За што да не смије, голубице моја? Само ако ме ти љубиш!

— Ах, ти заборављаш да сам ја проста сиромашица, а да си ти властелин!

— Ја то све знам, али надам се, да нам то неће ништа сметати. Мени за љубав ће родитељи све допустити!

У то се чуше нечији кораци у предсобљу. Бјеше Цвијета, која је долазила по намотане цијеви.

Ну како се зачуди, кад угледа да су свега двије три цијеви намотане! Она не примјети ништа, већ само рече:

— Марија, сиђи часом са мном у кухињу, да ми нешто помогнеш.

— Ево ме, Цвијето, — за тим уставши, окрену се болеснику па му рече:

— Сада ћу се ја вратити, а ако ти што устреба, лупни овом кудељом о под, па ћемо ми доље чути!

Када бјеху сишле низа степенице, Цвијета стаде пред другарицу, узе ју њежно за руку и ослови је:

— Чујеш, Марија! Нијесам те звала да ми што помогнеш, него сам те звала, да те нешто, као пријатељица, питам. За ово десетак дана што ти је кријепац[18]) у кући нијеси испала из његове собе! Прва два три дана изискиваше то до душе његово невољно, грозничаво стање, ну сада, кад се већ

[18]) *Кријепац* је болесник, који се већ опоравио, окријепио.

одавна окријепио и опоравио, што је потреба да си вазда око њега?

Марија покри лице прегљачом и плачући исповиједи другарици своју тајну.

Она познаваше добро Цвијету. Знала је да јој је вијерна и искрена пријатељица, и да је свијем срцем љуби као да јој је рођена сестра. За то се није дуго ни устезала, да јој открије што јој на срцу лежаше.

Као што млади хладолеж, којему је вјетар преломио онај сухи прутић, око којег се вио и наслањао, није више у стању да се држи усправљено и да се даље вије и пење, него је присиљен, да се приљуби уза земљу и да вијуга као каква змија, тако исто и њено срце, од судбине немило лишено мајке, најсветијег предмета љубави, бјеше осјетило голему празнину, коју, у оној самоћи, није имало што да попуни и замијени. Она је до душе имала своју браћу, коју је врло радо имала, али та љубав, премда ватрена, није била још у стању да заузме све оно мјесто, које обухваташе љубав према мајци.

Требало је случај да нанесе властелина Ива Рафова Н . . . . ћа, па да се та рана исцијели.

Иво Рафов, и спољашношћу и унутрашњошћу својом, доиста потпуно заслуживаше такву пажњу.

Бијаше висока, правилно развијена тијела. Витице његове, као свила меке, русе косе падаху величанствено на леђа. Велике плаветне очи, густе полукружне обрве, танки, завијени бркови над подебљим уснама, даваху продугом лицу врло симпатичну појаву. Природе, пак, бијаше врло благе, питоме ћуди, умиљата понашања, при тому предусретљив, пријазан, отворен, искрен, вијеран, једном ријечи: прави властелин.

Са свијем је дакле природно било, да Ивов појава изазове у Маријином срцу преврат, из којег се распламтио неугасиви огањ.

До душе, она се је дуго и дуго борила сама собом, између страсти и разума. Увиђала је, да је таква љубав без икаква циља, јер предмет њене љубави бјеше властелин, а такав младић није смио никако да се вјенча простом дјевојком из пука. Инак, на послѣтку, подлегну жестини страсти, и она се безобзирно заљуби.

Иво пак, први пут, када је, послије тешке тродневне врућице, имао прилике да уочи и разабере лик своје избавитељице, одмах се осјети занесен том анђеоском појавом. Али размишљајући хладнокрвно о својим и њенијем приликама, није никако допуштао, да га страст побиједи. Ну, мало по мало, почеше разлози и код њега слабити, а све више узимаше маха опасност да га страст савлада. К тому је допринијела много и околност, да је он тој дјевојци, коју је сада тако страсно заволио, био дужан свој живот, свој опстанак.

Прирођени властеоски назори устукнуше и ишчезнуше пред огромном моћи ватрене и искрене љубави!

И он је запламтио не мањом ватром, него што је одговарала Маријиној!

IV.

Око болесника стоје три плећата, висока човјека. По њиховом препланулом лицу и незграпнијем, жуљевитијем рукама можеш ласно распознати да су рибари и поморци.

— Ама кад велиш да сте га извукли из мора?

— Прије десет дана, баш у очи Мратиња дне! — одговори Марија.

— Јес' видио, Срђо, како ме сан није преварио! — настави исти говорник, окренувши се другој двојици. — Знам ја, да кад год снијем попа, да не слути на добро!

— Ето видим и ја да је тако! — одговори ословљени.

— Срећа још, те су на вријеме похитале! А кад је заспао? упита опет први говорник.

— Мало прије него што сте ви дошли.

— Је ли дошао к себи?

— Јест, одавна, прије шест дана још! Али да сте га видјели оне ноћи! Мислиле смо да је мртав! Био је модар као модра маст. Очи упале, уста избечена, језик отечен, вас укрућен, студен — мртвац прави! Три дана и три ноћи није знао ни да је жив! Тресле су га жестоке грознице!

— Јесте ли обазнале чији је и откле је дошао?

— Јесмо. Казао нам је да је Госпар-Рафов син.

— Син Госпара Рафа!? узвикнуше зачуђено браћа.

— Госпар Иво? Дода Ђуро, најстарији међу њима.

— Јест — прослиједи Марија — приповједио нам је, да се упутио из Сланога са два кмета,[19]) па да су се цијеħ[20]) великог вјетра задржали много у путу, замркли и изгубили. Она два кмета нијесу била вјешта, па су разбили барку о неке гребене.

---

[19]) *Кмет* је у дубровачкој општини (а и у Херцеговини) сељак, који нема својег земљишта, него обрађује туђу (господареву, агину) земљу, под извјеснијем условима (чинчија).

[20]) *Цијеħ*, старински приједлог, који се још спорадично чује у Дубровнику. Значи: због, ради, са (узрочно).

— Несрећници! Ваља да су се били добро напили кад нијесу умјели да угледају Шипан и Руду![21]) Да нијесу хтјели у Груж? — Упита Ђуро.

— Није, не, хтјели су баш на Лопуд!

— А је ли ко поручио Госпару Рафу да му је син жив?

— Није, Ђуро, — одврати Марија — а ко ти је и могао у град по онакому вјетру! Стопрв се је јутрос утишало!

— Е онда, Перо и ти Срђо — рече Ђуро браћи — спремите се одмах послије обједа у град, да навијестите Госпару Рафу што је и како је с његовијем сином! А ти, Марија, гледај да објед буде што прије, да се они не задрже!

Перо и Срђо одобрише без икаква поговора братовљеву наредбу, јер су појмили важност и умјесност те мисије.

Они још у ријечи, а болесник се пробуди, отвори очи и стаде гледати сад једног, сада другог, сад трећег рибара!

— Како си, Госпару Иво? Је ли ти лакше? упита га Ђуро.

Он их је једнако посматрао зачуђенијем погледом.

— Ми смо Маријина браћа, оне дјевојке, што те је спасла! — дода Ђуро, налазећи за потребно, да се изближе представи болеснику, који још није имао прилике да их види.

На те ријечи, као да се освијестио. Његово се лице разведри, усне му се насмјехнуше, па раширивши руке, проговори:

— Ах, ви сте то, драги моји пријатељи! Ходите да вас загрлим и пољубим и да вас притиснем

---

[21]) *Руда* је мало ненасељено острво између Шипана и Лопуда.

на ово срце, које само вашој крви има да захвали што данас куца!

Добродушнијем се рибарима заблисташе сузе на те ријечи, па му приђоше руци, али он не даде никако да га љубе у руку, него у образ.

Мало за тијем уђе Марија и јави да је објед готов.

— Хајд' те ви обједујте — рече Ђуро Перу и Срђу — а ја ћу да питам Госпара Ива, што жели да му се поручи дома, Госпару Рафу.

— Ах, хвала вам пријатељи моји, ви ћете ми много обрадовати мајку и оца! Приповједите им несрећу, али немојте заборављати да нарочито истакнете, како ме је једино ваша добра Марија истргла из гроба!

— О чем говориш, Госпару Иво? Марија је само учинила своју дужност и ништа више. Ти имаш само Богу и овој нашој Госпи од Шуња да захвалиш. Њима захваљуј, Госпару Иво! Њима си дужан! — рече побожни Ђуро. За тијем настави:

— Ама хтио сам те питати, Госпару Иво, који су те то Слањани возили! То су неки рђави људи били, кад су смјели да се опију и да возе госпара на онакому времену!

— Нијесу Слањани, Ђуро, а нијесу били ни пијани, него невјешти. То су нека два наша кмета из Клишева, који су хтјели да раде у нашој млиници, овдје у Лопуду.[22])

— А — а, Клишевци![23]) Е нијесу криви, јадници! Бог милостиви да им се души смилује! — рече Ђуро.

---

[22]) *Млиница* је млин (воденица), гдје се мељу маслине и прави уље.

[23]) *Клишево* је планинско село више Слапога у дубр. околини.

Један сахат послије овог разговора Перо и Срђо разапињаху једро на новој лађи и удаљаваху се од обале.

Сутра дан, о ручање доба, приспјеше у Шуњ двије лађе, једна са Пером и Срђом а друга са отменијем господином Рафаилом Н., дубровачкијем сенатором и властелином. Још се из Срђове лађе искрцаше двије старе слушкиње властелинове и један слуга.

Властелин, кому су Срђо и Перо затајили велику погибао, којој је његов син био изложен, а испричали само да је већ изван сваке опасности, колебао се је, да ли да почасти ту ништавну, рибарску кућицу својом високом посјетом, или да причека у својој комодној лађи застртој богатијем ћилимовима, док донесу из његовог летњиковца у Лопуду сећету,[24]) на којој би пренијели болесника.

Госпар Рафо бијаше наиме аристократа и душом и тијелом; човјек скроз прожет оновременијем погледима и назорима, те није чуда, што је сматрао за понижење да уђе у кућицу простијех и обичнијех рибара. С друге стране пак, пошто су добра браћа из скромности а може бити и из обзира према родитељском срцу, прећутали катастрофу и заслуге њихове сестре око избављења његова сина, није могао ни увидјети умјесност и потребу, да обиђе сина још под кровом тијех сиромашнијех рибара. Али на Ђуров усклик: „Поштовани господару, твој син једва прије чека да те загрли!“ — тргну се и допусти да над племићском гордошћу превладају очински осећаји, те ступи у кућицу.

---

[24]) *Сећета* је нека врста носила, која личе на омању затворену кочију без точкова. Изнутра је постављена дамашком а с поља је украшена сликама, ређевнијем позлатама и породичнијем грбом.

Први сусрет са синовљевијем погледом још му више дирну срце. Он, који својег сина познаваше само као једра и чила младића у најбољем цвијету година, није ни из далека замишљао да ће сада угледати на тому мјесту два мутна, упала ока на увенутом воштаном лицу. Тај га призор изненади, он нехоте задрхта и баци се сину у наручје.

— Ах, синко, колико си ми се напатио! Како си се немило промијенио у лицу! Ко би рекао, Боже свемогући!

На то му син исприча цио догађај у свијем појединостима и потанкостима.

Стари властелин баци један поглед на постељу и њено рубље и на остале предмете у соби, па очевидно зачуђен том бескрајном чистоћом и уредности код те крајње сиротиње, није могао а да не поклони неколико добријех ријечи тијем ваљанијем људима, који стојаху ту гологлави, скромни, да не речемо уплашени, пред тако високијем и ријеткијем гостом.

— Драго ми је, што је мој син допао међу тако добре људе! Ја сам вам много захвалан и обвезан. Кад се вратим у град, договорићу се с мојом женом, која није могла да дође овдје јер је болесна — како бисмо вам могли захвалити на доброчинству, које сте нам указали, спасавши нам јединца нашега. За сад ево вам ове кесице, њом ћете моћи подмирити најпрече потребе.

Ђуро није хтио никако примити пружену му кесицу, изговарајући се, да није заслужио толики дар, али напокон, на властелиново и Ивово наваљивање, узе је захваљујући и благосиљући.

У то уђе Марија са неколико слуга властелиновијех и јави да је сеђета донесена.

Племић заустави око на Марију, па је ослови:

— Јеси ли ти та ваљана дјевојка, што је спасла мога сина?

Марија одговори скромно:

— Ја и још једна моја пријатељица.

— Добра душо, сјетићу се ја тебе! — Каза јој стари властелин.

У толико слуге огрнуше младог властелина меканијем огртачима и однијеше га у сећету. Пред кућом се он рукова са Маријом и њеном браћом и рече растављајући се:

— Немојте нас заборавити, посјетите нас чешће. Ја ћу бити у нашој кући овдје у Лопуду, докле год не оздравим потпуно. С Богом!

Слуге понесоше сећету, а стари властелин пђаше достојанствено, лагано за њима.

Марија их је још дуго гледала, док не замакнуше за густе боре и ловорике.

V.

Љетниковац Госпара Рафа Н... па је баш на Игалу. Од капије до двворца протеже се укусно уређена башта, засађена хортенсијама, туберозама, вербенама, разнобојнијем звјездицама, краљићима, ружама, ђорђинама и украшена бронзанијем митолошкијем киповима. Шетнице тог перивоја увијек су у пријатној хладовини, коју праве густе одрине[25]) мавасије, тројке, кривање и другијех финијех врста лозе. Одрине су наслоњене на високе, елегантне, камене стубове, од којих сваки показује другоначију мајсторску израду — цвијет разнијех архитектонскијех стила.

---

[25]). *Одрина* = османлук, лозница, чардаклија.

Дворац је сав од бијелог тесаног камена, у укусном готичком стилу. С лица, на горњем поду, има шест високијех прозора и једна велика стаклена врата, која излазе на балкан, подупрт трима карпатидама.

За дворцем је велико двориште са више омањијех зграда за слуге. Ту је и млиница за маслине. Из ње допиру гласни узвици, смијех и пјевање.

— Весело те, браћо, весело! Ово нам је посљедња ноћ у госпаревој млиници! Сутра ћемо, ако Бог да, нашијем кућама, да божићујемо!

Тако је соколио старјешина у млиници своје другове:

— Хајд!, хајд! уприте листом сви, да самељемо и овај задњи млин! И тако није пун! Има само пет уборака! Хајде, весело! тјерај! Дед' запјевај једну, Вуко! Што си ми се ту збабио!

— Ко ја?

— Ти а да ко? Дријемаш ми ту, а није се још људски ни смркло! Хајд' запјевај једну, де!

— Зар не видиш, прото[26]), да зјева! Пусти га, он ти је као и кокош! Чим сунце зађе, тражи лијегало! — примијети неки од момака.

Сва се дружина слатко насмија на те ријечи. Али се Вуко не пољути на то, него се и он насмијеши на рече, ударајући се поносито по прсима:

— Ма зар оваки дјетић да заспи? Није ово што му драго, ни мачији кашаљ, већ ово прави Србаљ!

За тијем се закашља и започе:

„Што-о-о је ово друштво невесело?

„Ја л' се санка понаспало није?

„Ја л' се вина попапило није?

[26]). *Прото* (грчка ријеч: први, првак) у Дубровнику значи старјешина над каквијем радницима, главни мајстор.

— А-ха! Аферим, дјетићу! Јаранства ми истину каже! Дај дер ту бокарицу амо, да се обредимо! А-ха! ево Стане и Паве! Сад ћемо да поведемо коло, кад свршимо посао! — рече прото.

— Добра срећа, дјетићи! — викнуше двије Конаваоке, улазећи са котарицама пунијем маслинâ.

— Добра ви била, цуре! А ма зар још има? — упита прото.

— То ти је све за ово годиште, а до године како Бог дâ! А је ли вам то посљедњи млин?

— Јест, Богу хвала! Него примакните ви те биљице уз огањ да прије узаври вода! — одговори прото.

— Ама шта би с пјесмом? Ти, Вуко, на паметно мјесто стаде, али тјерај сад даље! — примијетиће неки из дружине.

У то се врата од млинице отворише, и унутра ступи Нико Иванишевић, Цвијетин брат.

— Помози Бог, младићи!

— Бог ти помогао! — одговорише млинари.

— Које добро у ово доба, Нико? — упита га прото.

— Идем с игала, па сам свратио мало к вама. Чујем вас нешто сувише веселе!

— Ово нам је посљедња ноћ рада, па се за то и веселимо!

— Дакле баш посљедња?

— Јест, Нико. Свршили смо све госпареве маслине, па се надамо сутра, у добри час, да се вратимо нашијем кућама, у наше лијепе, равне Конавле. Какво ћемо вријеме имати, што ти се чини?

— Лијепо вријеме. Вјетар с краја — одговори Нико.

За тијем привидно безбрижно упита.

— А мисли ли и Госпар Иво сутра у град?

— Не знам ти ништа, али занаго [27]) хоће, јер је био данас код кнеза [28]) а и код Ђура у Шуњу, да се поздрави и с њиме. Ти знаш, он радо има његову кућу, они су му спасли живот.

— Знам, знам, — прекиде га Нико, који се на те ријечи бјеше уозбиљио. За тијем сам понови протове ријечи припитујући:

— Ма дакле био је данас тамо?

— Био је, брате, био. А што питаш?

— Ништа . . . . онако . . . хтио сам знати . . . . хоће ли сутра у град, јер сам и ја имао нешто посла. Сад када знам, мило ми је. Идем да легнем, да подраним сутра прије зоре, прије него отиду барке у град. Добра вам ноћ!

— Добра ти била! одговори му прото.

Док се овај говор водио у млиници, пшао је неки човјек журнијем кораком путем за у Шуњ. Огрнут је кабаницом, па не можеш распознати је ли млад или стар. Кад је дошао на каквијех стотинак корака од рибарске кућице, скрену у десно с пута у гору, те се тако полагано и опрезно довуче до под један велики рогач. Ту стаде и звижну на чудноват начин, прије би рекао да је глас какве јежине него чељадета.

На тај глас, који је очевидно служио као уговорен знак, упути се из шипрага рогачу нека сијенка, којој огрнути онај човјек отиде на сусрет и пошто је узе за руку сједе с њом на траву.

[27]). *Занаго* = за цијело, по свој прилици.

[28]). *Кнез* (comes) је властелин изабран од великог вијећа на 6 мјесеца или годину дана, да управља губернијом (comitatus) .Такијех је губернија дубровачка држава имала шест: у Стону, у Конавлима и на острвима: Шипану, Лопуду с Колочепом, на Мљету и Ластову. (сравни Д-р Л. Кнез Војновић: „Управа у старом Дубровнику“ у децемб. свесци „Дела“ за 1895 г.)

— Хвала ти, Марија, што си дошла на овај за сада посљедњи састанак. Ја дакле сутра идем дома, јер ме мајка зове да на сваки начин за Бадњи дан будем тамо. Пошто отац није код куће, није право да је оставим о Божићу саму, за то треба на силу да отидем. А и изговор мому овдашњему боравку већ је престао, јер су маслине све самљевене! Колико ми је тешко раставити се од тебе, не могу да ти искажем, драга моја Марија. Само ме тјеши мисао, да нећемо бити дуго растављени, и да мој долазак кући, има да објасни родитељима моју намјеру, те испунити нашу срећу! Као што сам ти већ казао, дубровачки поклисари, међу којима је и мој отац, вратиће се из Цариграда свакако још прије Светога Влаха. Онда ћу ја саопћити оцу своју намјеру и наша срећа ће бити остварена!

— Ах, Иво! Надаш ли се да ће твоји икада допустити да се ожениш једном простом дјевојком?

— Зашто да не? Ја сам скоро са свијем сигуран да хоће. Мене родитељи много љубе, и за моју љубав би учинили и не знам што. Са свијем је дакле природно, да се они неће опирати овој мојој жељи, од које зависи сва моја будућност, сва моја срећа! С друге стране пак и моји родитељи тебе знаду као врло добру и ваљану дјевојку, која им је спасла сина, па за што онда да се противе нашему вјенчању? Или ћеш *ти* бити моја жена, или никаква друга! Неће бити те силе, која ће ме од тебе отуђити и раставити!

— Добри мој Иво, то ти тако мислиш; али кад си икад чуо да је властелин узео за жену једну просту и обичну дјевојку из пука?

— А кад си ти опет чула, да је једна дјевојка метнула свој живот на коцку, само да би спасла живот једном непознатом човјеку? Ово је пред-а

мном и пред цијелијем свијетом много племенитије него икакво племство наслијеђено од оца без икаквијех заслугâ! Ја сам твој већ од онда, кад си ме отела и истргла смрти, која ме је већ била шчепала и облâдала! Немој ми дакле више о том ни говорити! Ти не бери бриге. Мој отац долази о Св. Влаху из Цариграда. Ја ћу до онда открити тајну прво мајци, која ме много и много љуби, као но ти јединца, па ћу јё молити, да она саопћи то оцу, који је доиста у некијем стварима тврдоглав, али овдје нема куда, и даће се, на силу, разлогу!

— Дај Боже, Иво! Да Бог дâ да се ја преварим! Али ми срце не предсказује ништа добро! Све снијевам покојну мајку, како ми прстом пријети! А то нешто значи, нешто рђаво! Иво мене је много страх!

— Не бој се, голубице моја! Све ће лијепо да се сврши! Него сада да се раставимо, душо, јер је близу поноћи, па не бих хтио, да те браћа не затеку у кући!

— Ах, Иво, мој несуђени Иво, с Богом!

Двије крупне сузе скотрљаше се с њезинијех образа Иву на руку.

— Ти плачеш, срце? Немој, немој. Умири се. Није далеко Св. Влахо! Још мјесец дана, па ће све бити у свом реду! Ти ћеш бити моја драга и љубљена вјереница. А сад с Богом, злато! С Богом!

Марија само јецаше. Кроз плач му, на поздрав, одговори!

— С Богом, Иво, с Богом! О Св. Влаху ћу доћи с Цвијетом и с браћом у град. Видјећемо се, ако Бог да! С Богом!

— С Богом!

Он се опет врати шипрагом својој кући у Лопуду, а онâ се сјетна довуче до кућнијех врата.

Мало за тијем угасн се у њеној собици свијећа, — она је легла.

Ну је ли одмах и заспала?

Она јадница бјеше и сувише обузета неизмијерном љубави, те није могла до доцна од силнијех мисли да се умири и да заспи!

Заљубљени, који се истински и искрено воле, и који почешће налазе згоду и прилику да изјаве и саопће једно другому своје жарко осјећање, обично заспе веома брзо послије такијех састанака, и сниј еваију најсрећније представе. Али код Марије је друго нешто кварило ту спокојност, то уживање. Помисао, да је она плебејка, а да је њен обожавани вјереник властелин, реметила је не само њено душевно расположење, него још више и њену тјелесну свјежину. Она је усљед неспавања и унутрашњег немира даномице опадала, и то очигледно опадала.

Није више онако живо и хитро радила кућне послове. Није више веселијем пјевањем пратила сваки свој рад, него је све вршила механички, несвјесно и сметено. А и на лицу јој не бјеше више оног израза и мирноће и задовољства. Њен поглед добиваше све више неки сањалачки и сјетни израз, — једном ријечи: она је венула.

Њу је морила љубав, силна, прва љубав, која се бјеше чврсто укорјенила у тој невиној и безазленој души!

VI.

Топовска пуцњава са Минчете [29]) оглашаваше освитање великог празника — светковину Светог Влаха [30]).

---

[29]). *Минчета* је најнећа кула на бедемима дубровачкијем.

[30]). Дубровчани су још 972. г. изабрали Св. Влаха за свог заштитника, и од оног доба сваке године 3. фебруара славе му на

Бијела је зора у велико зарудила, високи облачићи по плаветном небу раскидају се у златне праменове; модро море тихо шапуће своје тајне нијемому сребрному жалу: лак зефир лахори по китњастијем брежуљцима и односи им заноћљиви мирис вихојлâ, дешпика и пелина, те га распростире по градскијем улицама. Вранци се гласе својим цвркутањем. Са Жарковице[31]) се већ помаљају и први сунчани зраци, — дан је ту! Диван дан, прекрасан дан. Рекао би да је ђурђевски а не фебруарски!

Са Срђа силазе Босанчари, Шумећани и Бргаћани у свечаном одијелу, вијући барјаке и пуцајући из пушака[32]). Ето већ с Дупца[33]), да и Жупљана и Конављана! Све се то купи на Пилама[34]), да истодобно са сељацима западнијех крајева уђе у град уз веселу свирку. Ту су Ријечани, Затоњани Орашани, Осочани, Клишевци. Чекају се још Лопуђани, Шипањани, Стоњани и Мљечани, који због даљине нијесу још могли стићи. У толико се вију барјаци, пуца из пушака и свира. Сада су сви већ ту и улазе свечано у град. Пред „Лужом“[35]) извије сваки барјактар свој барјак у знак подворења и побожности према свецу, и за тијем га засади у

најсвечанији начин успомену. Њему су приписивана толика чудеса тако, да није било поморца, који га не би заванио у невољи и завјетовао му се. Побожност је према тому свецу све више расла и све више узимала маха. На дубровачкијем бедемима и тврђавама свуда је урезан рељевни кип Св. Влаха, а тако исто се види његова слика на застави, печату и новцу дубровачке републике.

31). *Жарковица* је брдо на истоку Дубровника.

32). *Срђ* је вис изнад Дубровника. Иза тог брда налазе се села Босанка, Шумет и Бргат.

33). *Дубац* је кланац, који отвара Жупу Жрновницу.

34). *Пиле* су сјеверо-западно предграђе дубровачко.

35). *Лужа* је постало од талијанске ријечи *loggia*, што значи тријем на сводовима (аркада). Таква лоџа (loggia) има испред некадашње дубровачке ковнице новаца, која се налази на пијаци, гдје је и црква Св. Влаха. По тој лоџи зове се још и данас та пијаца: Лужа.

гвоздене алке, приковане уз балустраду широкијех и величанственијех, каменијех степеница пред црквом Св. Влаха.

Око осам сахата почиње званични дио свечаности. Кнез републике, вијећници, сенатори и остала властела стоје пред кнежевскијем двором и чекају да почну свечане церемоније.

Двије чете дубровачкијех *со̑дата* пролазе испред кнеза и обилазе три пут град уз пратњу свирке. Они су одјевени у кадифенијем џамаданима и пресамитачама, извезенијем златом. За свиленијем појасом су им дугачки јатагани са корицама од филдиша и сребрне кремењаче. Широке, модре, чохане чакшире допиру им до кољена, а одатле до папуча настају златом везене докољенице. На глави им је висок црвен фес са богатом кићанком од црног ибришима. О рамену носе дугачке џевердаре, оковане сребром и седефом.

Мало послије војске долазе пред двор *трснице*[36]) праћене свирком дипала, мјешница̑ и свр-даоница̑[37]). Пред двором оне стану и ухвате се у коло, за тијем се упуте даље те обиђу цио град.

Послије тијех игара звона навјешћују службу божју, на коју се упути кнез са свом властелом. Црква је препуна народа. Све се згрнуло да ода почаст омиљеном свецу.

---

[36]). *Трснице* (или *трзнице)* бјеху дванаест дјевојака из околнијех села, које су мијесиле хљеб у опћинској (државној) пећи. Оне су у празничком народном одијелу. Једна носи барјак, о чијем врху висе двије гостарице, једна пуна вина а друга уља. Остале дјевојке носе на глави по једну котарицу пуну хљеба, маслиновијех грана и разног варива, те представљају мир и благостање. У посљедње доба дубровачке владе, у мјесто дјевојака вршили су ту церемонију младићи, који су били у служби као пекари. (сравни С. Скурле *„Свети Влахо“* стр. 119).

[37]). *Свердаоница* је свирала од трске.

Али гдје ми је Марија с Лопудом?

Да ли је и она ту, међу тијем тисућама душа?

Ко ће ти то знати! Ко би ти је угледао у такој вреви и писци.

Да ли ју је видио Иво Госпар-Рафов?

Излишно је то питање!

Заљубљени имају тако изоштрен вид, да им је и најмања ситница довољна да распознаду и угледају својег друга у најгушћој гонгули. Једна сукња, један кишобран, једна прегљача, једна махрама — често пута једна сама врпца или трака, довољно је соколовијем очима заљубљенијех да се спознају на великијем даљинама и да се састану.

Тако је, дакле, и Иво затекао своју Марију у Бачварској улици, баш кад се је растављала од Цвијете, која је ушла у нечију кућу.

— Што си ми тако жалосна, Марија, анђеле мој?

— Не надам се ничему добру, драги мој Иво, па за то ме не-весели ни данашњи дан.

— Не брини се, драга Марија, све ће се добро свршити. Ја сам се мајци повјерио још одавна. Она ми додуше испрва није одобравала, али сад се је већ умирила и каже, да се она неће ни најмање противити, ако само отац одобри. Он је баш синоћ дошао из Цариграда, па му онако уморну, с пута, нијесам могао још говорити. Али данас послије обједа хоћу да сам на чисто и с његовијем мишљењем, и онда ћемо, надам се у Бога, вечерас бити заједно као прави и законити вјерениці!

— Ах, Иво, ни у сну ми се није још никад објавила толика срећа, а камо ли да се то данас случи и обистини!

— Видјећеш да су те слутње варале, а да сам ја увијек имао право кад сам те тјешио, говорећи ти да ћемо у брзо бити потпуно усрећени!

— Дај Боже, да се ја преварим! А-а, ено иду оздо неки Лопуђани! Немој да нас затече цио свијет!

— Добро ја ћу се одалечити, али послије подне да те нађем свакако. Гдје ћу те затећи?

— Залуду је све то, мој Иво!

— Ама што ми све кукаш као нека злогодница! Говори, гдје ћеш бити? — упита је скоро пријекорно Иво.

— Бићу, послије вечерње, пред црквом Св. Влаха. Али.... да ти речем истину..... била сам.... код... једне старице, која све зна и свачију судбину погађа. Она ми је прорекла нешто рђаво, нешто страшно!

Ту она стаде, скоро јецајући.

— И ти ли слушаш бабетине и вјерујеш њиховијем лажима?! Она те је застрашила за своју корист, да јој чешће пођеш и да ти измами још коју перперу[38])! Јер, да ти је дала повољне гласове, ти јој више не би ни отишла! Што ти је рекла та вјештица?

— Ух, Иво, није вјештица, у кам се упрла! То је добра и поштена женска глава.

— Добра и поштена! Па што ти је казала?

— Гледала је у шкољку и у боб, па ми је рекла, да ми стоји на сред куће гроб и да из њега вире три аждаје.

— Не лудуј ми, молим те! — прекиде је Иво — немој ми слушати те вјештице, него се умири. Послије подне ћемо се видјети дакле. А сад с Богом!

— С Богом, Иво!

---

[38]). *Перпера* је сребрен дубровачки новац, који је износио од прилике $^1/_3$ дубров. дуката.

VII.

Послије обједа повукао се је Госпар Рафо у своје собе. О зидовима ходника, који води његовијем просторијама висе велике слике у маснијем бојама на платну, и представљају разне митолошке личности и мотиве [39]). Између тијех слика су омањи трофеји састављени од шљемова, штитова, копаља, стријелâ, буздованâ, јатаганâ, кремењачâ и цевердарâ. Соба за рад је врло пространа и видна, премда су на прозорима, као год и на вратима тешке свилене завјесе. Између прозорâ су велика огледала са широкијем, позлаћенијем, мајсторски урезанијем оквиром у рококо стилу. Зидови су од врха до дна застрти дамашком и окићени сликама на платну, које представљају пријетке Н. . .ћеве лозе у природној величини. Два су зида до половине покривена позлаћенијем полицама, у којима је смјештена непрегледна властелинова библиотека. Све су књиге повезане у квијеру [40]), на полеђини носи свака свеска натпис дјела и пишчево име, написано златнијем словима на црвеној кожи. У угловима собе су омањи ормани од ораховине и могана. У њима се чува породично сребро. На орманима и полицама библиотеке, виђају се разноврсни кипови, старински

---

[39]). Те су се слике и у Дубровнику радиле, а и данас се још чувају неке од *Nicolaus Ragusinus* (Николе Дубровчанина) па и од другога Дубровчанина *Матеј-а*. Али и страни су сликари долазили и проводили неко вријеме у Дубровнику. Сам *Tiziano* је био у Дубровнику, а тако исто и *Carmelo*. Предмети тијех слика бијаху обично узети из митологије, или бијаху породични портрети или слике светаца. Тога је било у великој количини, јер су Дубровчани, као поморци, доносили слика одасвуда. Није претјерано, ако се каже, да је свака властеоска фамилија имала своју пинакотеку. И данас још има приватнијех кућа, гдје се чувају многе и многе прецизне слике, а и у стоној цркви има у том погледу блага божјега. Касније, по паду републике, те су се слике разносиле амо тамо свукуд по свијету.

[40]). *Квијер* = пергаменат *(pergamena)*.

вази, таљири, медаљони и слични украси. У соби су два стола, један је простији, четвоугласт, од ораховине, и служи за писање, јер је на њему сребрен дивит, звонце и наслон за гушчја пера; други је од могана, дугуљаст, у рококо стилу; на њему су два сребрна канделабра и велики сахат, такођер од сребра. Наслоњаче су високе, у готичком стилу, обојене су бијелом масном бојом, ишаране су седефом и слоновом кости, а сједишта су им покривена загасито црвенијем дамашком, који се дивно слаже са бојом завјеса и великог персијског ћилима, што је на поду.

Госпар Рафо је сједао у наслоњачи и бацао летимично поглед на писма, која су му стигла за вријеме његова одсуствовања. Баш је хтио да устане и да пређе у собу за пушење[41]), кад неко закуца на врата.

— Слободно је! повика властелин.

На вратима се приказа његов син Иво.

— Оче, ако Вас нећу сада ометати, имао бих нешто важно с Вама да разговарам.

— Уђи слободно, ја сад и тако немам посла.

Иво ступи пред оца, и наслонивши једну руку на балчак својег мача, поче тихијем али сигурнијем гласом:

— Поштовани оче, ја сам одавна довршио своје школовање, узео сам већ и двадесет трећу годину, па цијеним да је и врријеме ту, да ме треба женити.

На то стаде и закашљуца се, не да би довео у склад даљи свој говор, него само да прочита на очеву лицу утисак, који је на њ направио тај увод.

---

[41]). Како се духан увео, присшије и у Дубровник. Али се испрва једино шмркало, те су га и старе владике (племкиње) шмркале Кад се почело пушити, то се чинило из чибукâ и у засебној соби, јер се пред женскијем није смјело пушити, као ни син пред својим оцем. Је ли требало говорити с којом госпођом, ваљало је прије исплакати уста да не миришу на духан.

Отац се бјеше доиста у неколико зачудно тијем ријечима, али не ода то никаквијем спољнијем знаком, него са свијем мирно упадну.

— Ја и твоја мати, који смо позвани да се за тако што постарамо, водимо о том рачуна. Ми ћемо те оженити још ове зиме! Баш, да ти кажем и нешто више! Ми смо већ ријешили на чије ћемо дворе закуцати, и вечерас, на сијелу код кнеза, може бити и да утврдимо то! Ето, дакле, јеси ли сада задовољан?

— Ја вам од срца захваљујем, драги оче, што тако савјесно водите очинску бригу о мени, те увиђам, да је сувишна моја малопријашња примједба, будући сте Ви сами били већ ријешили, да ме још зимус обрадујете једном другарицом живота. Али мислим да неће бити исто тако сувишно, ако се мало објаснимо и споразумијемо о избору моје будуће, с којом ја имам да дијелим цио свој живот, своје задовољство, свој мир, своју срећу!

— Видиш синко, — поче отац уозбиљивши се — прије него ти одговорим што и како ја мислим о том што си сада споменуо, нека ти метнем пред очи, како ја, који нијесам одрастао у другијем приликама него ти, који нијесам уживао другачије школовање него ти, и који се нијесам окрећао у бог зна колико старијим временима него ти сада што се налазиш, да ја већу, не бих ни пошто био смио свому оцу долазити с такијем, нећу да речем дрскијем, али барем претенцијознијем говорима, па тицало се то и ништавнијег каквог предмета! А камо ли да сам ја, за тако важну акцију, за коју сваки отац суревњиво задржава себи сва права и улаже сву своју ауторитат, да се вас тај знаменити чин сврши по његовој иницијативи и одлуци, камо ли, рекох, да сам ја смио, да у тако деликатном

животном моменту истакнем на првом мјесту своје неискусно мишљење, своје једностране назоре и своје планове, који једино потичу од каког напарења очију а нијесу никад ослоњени на разборитом и промјереном размишљању! Ово сам хтио да ти изложим, не пријекора каквог ради, него само да ти објасним какав си положај ти заузео и у чије си право дирнуо, кад си истакнуо ону своју жељу. Ја, пак, да ти докажем, колика је моја љубав према теби, хоћу да ти допустим, да изустиш у овој прилици и твоје мишљење, задржавајући, разумије се, себи одсудну ријеч, ако твој избор не би одговарао свијем онијем условима, које у таком моменту треба имати пред очима!

Иво је и из оно мало фрагмената, које је у својој узбуђености могао пажљиво да пропрати у овој очевој предици, био већ довољно обавијештен с коликом ће сигурности моћи рачунати на побједу. Ипак, нашавши се већ на половини пута, сматрао је, да ће бити боље, да продужи даље и да пресретне све сметње и запријеке, него да устукне.

Он се за час прибра и одговори лагано, умиљато, љубазно:

— Ја не налазим довољно ријечи да вам, драги оче, захвалим и на овому доказу љубави, који ми вашом добротом давате. Добро знајући како сте Ви увијек с великом пажњом бирали и одобравали оно што је за моје боље, тврдо се надам да ће у овој врло важној или управ најважнијој прилици, Ваша неизмјерна доброта и огромна љубав према мени, достићи своју кулминантну тачку, давши ми вашу приволу и благослов да се вјенчам са одабраном мојег срца, са дјевојком, којој сам много обавезан и којој сам већ дао свету ријеч, да ћу је на сваки начин узети за жену.

Лед је био већ пробијен! Стари властелин се намршти, подбочи се и живо устаде из наслоњаче.

— Охо! Што сам то чуо? Ту се дакле ради о готовој једној просидби! О некијем обавезама! А све без мојег посредовања, без мојег допуштења и без мојег знања!? То је доиста ниско! То је срамно и подло! Зар тако ради један властелин, један поштењак, један углађен човјек?

— Молим Вас, оче, прије него ме осудите, допустите ми да Вам објасним, да ту нема ничега ниског, ни срамотног.

— Како? — упадну отац — како да нема ничега срамотног?! Зар то није подло и срамно, обећавати једној дјевојци и имати према њој обавезâ, без очевог знања и пристанка?

— Не бих хтио, да тē моје ријечи будете наопако разумјели, поштовани оче! Ја нијесам.....

— Што наопако разумио! — прекиде га опет стари властелин, — што има ту наопако да се разумије, кад се каже да један младић има обавеза према једној дјевојци? Није ли то и сувише јасно? Није ли то ниско и подло?

— Опростите, оче, али опет Вам кажем, да сте Ви са свијем другачије разумјели моје ријечи, него што сам ја хтио њима да се изразим! Ако сам казао да сам обавезан дјевојци, ја тијем нијесам хтио да доведем у везу мој однošај према њој, јер у тому погледу не бих имао ништа да наведем — изузевши моју тврду ријеч, коју сам јој дао, да ћу је свакако вјенчати. Обавезе, које споменух, односе се на цијелу нашу фамилију а не баш на мене самог. То су обвезе захвалности, које је наша кућа дужна тој фамилији!

Стари властелин, који није ни у сну могао да дође до мисли, да син, истицањем тијех обавеза за-

хвалности, наговијешта избављење од смрти, замишљаше, да је ту говор о некој властеоској фамилији, достојној свакога поштовања, којој је његова кућа обавезна за неки акат учтивости или пријатељства, за који се он тога часа случајно није могао сјетити. Он је до душе изређао летимично у својој памети све патрицијске лозе, али није био у стању ни једној да припише каквијех особитијех повода захвалности. С тога, да би што прије био на чисто и изашао из тога хаоса, управи осорно сину питање:

— Да чујемо, дакле, ко је то, кому мој син из фамилијарнијех обвеза, налази се побуђен да да своју ријеч и без очњег одобрења и знања!

— Дјевојка, коју ја љубим и срцем и душом то је, оче, моја избавитељица — Марија с Лопуда!

На те ријечи отац изненађен устукну један корак. На његову се лицу огледаше велики потрес, који направи та вијест. Неколико тренутака стајаше ту нијем, као изван себе. У неко доба његово намрштено лице узе са свијем саркастичне црте, па подругљиво рече:

— Дакле, то ли је та звијезда, то сунце огрејано, што је очарало мога сина?... Зар је то предмет нашега разговора?... Ја сам, по твом уводу држао да ти збиља говориш о женидби и да имаш неке озбиљне намјере, а кад тамо, долазиш ми ту с некијем млађаначкијем грјешнијем плановима, у које сам ја најмање позван да будем умијешан! Ено ти дворца на Лопуду, иди тамо, уживај, ради што знаш, али мене не треба и не ваља да о тијем стварима извјешћујеш!

— Оче! — рече Иван немило дирнут — или ме нијесте разумјели, или нећете да ме разумијете?!.. Ја Вам нијесам изложио никакав „грјешни план“

као што Ви кажете, него сам Вам са свијем озбиљно изјавио, да хоћу да се вјенчам с Маријом у потпуном реду, онако исто, као што сте Ви с мојом мајком.

— Јеси ли ти при себи? Знаш ли ти што говориш? Знаш ли ти каква је то апсурдна жеља? Не увиђаш ли да је то утопија и да то не смије ни пошто да буде с тога, што си ти властелин, а она проста и убога плебејка из најниже касте пука!

— Ах, драги оче! Зар је то дакле најјачи разлог, који би стајао на путу мојој срећи?... Зар је то довољна запријека да ме лиши предмета, који обожавам?... Ако сам ја властелин, што је с тијем?... Зар сам ја за то неко више створење него она?... Нијесам ли и ја црна земља као и сваки други човјек? Није ли и мени био намијењен исти гроб као и онијем јадницим кметовима, што се утопише оне страшне ноћи?... Дакле, што да се цијеђ тога племства, што није друго него измишљотина људске таштине, правимо вишијем од осталијех људи, кад смо међу тијем пред природом и пред Богом сви једнаки!

— Не, мој синко, тебе је страст заслијепила, па не увиђаш или нећеш да увиђаш, да је апсолутно немогућно да ти се учини по вољи у овој ствари. Ти си властелин и не смијеш ни по што вјенчати дјевојку из пука!

— Баш за то што сам властелин и што сам као такав дао тврду вјеру, нећете допустити да се понизим ниже и горе од најпростијег факина,[42] па да погазим дану ријеч!... Ја, дакле, још једном понављам, или ћу бити Маријин законити муж, или ниједне друге!

Отац је већ увидио да је наишао на чврст чвор, који се неће ласно моћи изгладити и одријешити;

---

[42]) *Факин*, амалин, посач.

али помисао, да син захтијева, да се његова прастара гласовита лоза, која је увијек била урачуната у прве племићске куће, сада мора окаљати и оцрнити вјечитијем жигом срамоте, помисао, дакле, да његов син хоће да упропасти сву славну и непорочну прошлост, изазва у њему такав гњев, да је пламтећијем очима стао пред сина, и подигнувши десну руку, у знак заповијести, изрече јакијем и оштријем гласом:

— Ја ти озбиљно сад стављам пред очи двоје: или се окани те подле и ниске намјере, или ћу те отјерати од себе и избрисати из чланства наше куће, за коју ћу прије допустити да се са мном утре славно и часно, него да је наслиједи и продужи изрод, који би потицао од једне просте рибарке, о којој, може бити, свака мрнарина умије да исприча по какву еротичну авентуру!

— Ви сте, оче, господар да рјешите хоће ли Марија бити моја жена или не! Али, знајте, да немате ни по што права, да сумњичите њено поштење и да бацате ђагу на њезино владање, — Ви, који је и не познајете, а нијесте другачије ни чули за њу, него кад Вам је, без обзира на опасност по свој живот, повратила сина од смрти!... То ли је сада накосна награда, коју сте његовали за таку узор-дјевојку?... Ја знам, да из Вас говори горда таштина, која Вас је заслијепила, јер иначе не бих могао појмити, како то Ви, као један властелин, који скрупулозно и суревњиво пази на своју чисту племићску крв, да се за Бога не додирне са поганијем плебејским венама, не бих могао појмити, рекох, како смијете онако ласно и без икаква темеља нападати и упропашћавати туђу част и понос!... Зар ваљда, пред Вашијем очима прост народ нема части, поноса и достојанства?... Ах, будите

увјерени да га има, и да се често под сиромашнијем крпетинама крије љепши карактер и веће поштење него под свиленијем плаштом!

— Ама ко си ти? — прекиде га у неко доба отац, који је нестрпељиво, великијем корацима ишао горе доље по соби, — ко си ти, да ми долазиш ту с некијем моралнијем придикама? Мени моралнијех предика!? Иди ми он час с очију, а сутра ћеш ми саопћити за што си се ријешио!

— Мени не треба никаква предомишљања! Ја ћу овог истог часа оставити Вашу кућу, у којој видим да има мање осјећања за правијем поштењем и карактернијем дјелима, него у најцрњој плебејској колибици. Под овијем кровом влада само уображеност, надувеност, насиље и тиранство!... Идем у свијет, гдје нећу слушати онако скандалозијех ријечи, као што сам имао прилике да их чујем међу овијем зидовима!

Чим то изрече напусти собу, праћен оштријем и љутитијем очевијем погледом.

Стари властелин, оставши сам, пђаше неколико времена још амо тамо по соби, машући, због велике узбуђености, често главом.

Кад му поглед паде на слике приједака, учини му се, да су и они узрујани и да се љуте на синовљеву му саблажњиву намјеру.

Није ту требало особите неке уобразиље, па да му се прадједови причине љути и увријеђени.

Онај ратник ондје, сав у челичном оклопу, са широком, крупном огрлицом и усуканијем брковима — у своје вријеме бич божји својих војника, — стајаше ту, као да мјери каквог смионог противника.

Из оног онамо, у кнежевском плашту, огледа се само прекомијерна хладнокрвност, частољубље и гордост.

Онај сједи епископ ондје, што држи руку на наслону наслоњаче, би ли што другчије изгледао од овијех другијех, кад би смо замислили да му је у руци мач у мјесто махраме?

— Не, не! — рече госпар Рафо гласно, ставши на сред собе и упријевши очи у слике — не, не, славне и поштоване душе! Умирите се и будите увјерене, да ће ваша гласовита лоза ићи увијек вашијем стопама и да ће се увијек борити, свијем силама, да очува, неоскврњену и неокаљану, највећу светињу: породичну част!

VIII.

Једног лијепог вечера првијех дана премаљећа, сједијаше Марија на каменој клупи до кућнијех врата и замишљена гледаше у мирно море, по кому се још прелијеваху дуге пурпурне шаре — одсјјев сунчанијех зрака, које се рефрактоваху у њежнијем, паучинастијем, високијем облачићима. Случајно јој се даде погледати ка Госпи од Шуња и угледа једнога човјека, гдје силази њеној кући. Она га је одмах познала, па се је много зачудила његовом доласку.

Откуд он сад овдје? Зар није с браћом? Да се није што догодило? — мишљаше она у себи.

— Добар вечер, Марија! Јесу ли дома браћа?

— Ма зар нијеси ти с њима, Нико? — упита га она журно, заборављајући да му одговори на поздрав.

— Ето нијесам.... Нијесам могао.... Имао сам... Имао сам неки посао.... Него, што да ти кријем?... Цијећ тебе нијесам отишао вечерас на рибање.

— Цијећ мене? Да се није што случило?

— Није, Марија, ништа, не бој се, него..... како да ти речем, ...знаш, ...ја сам хтио.... хтио

да ти се нешто повјерим и да чујем што ти мислиш!

Она га само гледаше својим великијем сјетнијем очима, не могући још никако докучити, што ће то бити, што он хоће да јој повјери.

— Као што знаш, Цвијету сам удао овијех поклада, и остао сам ти без десне руке у кући; инокосан код старе, изнемогле мајке!... Док нам је Цвијете било, све нам је на цвијећу пјевало, а сад откад сам остао сам, и не грије ми се у кући!...[43]) Што ћеш! Није ни чуда! Ти знаш Цвијету! Ваљала је за три друге! У час ти она помети, избриши прашину, уреди, пристави објед, па сад сједни за разбој, сад помузи овце, сад успри млијеко, сад окрпи мреже, — све у тренутку ока и све весело, све пјевајући!... Е — е, а промисли како нам је сад, без тијех врлијех рука!... За то сам — ту се мало накашља — наумио... да се женим, да олакшам и себи и мајци. Себи да нађем друга и пријатеља, а мајци разговора и помоћи! — опет се закашља. — Па знаш — продужи — мислим, да нијесам ни ја најгори момак!..... Имам оно мало кућице, нешто маслиница, коју лозицу, па богме и двије барчице, а и ове двије руке, — ту се поносито удари рукама по мишицама, — па цијеним, да с Божјом помоћи, не би ни у мене гладовала, која би ме узела! — ту мало стаде и уприје очи у Марију.

— О — о, не би, разумије се — упадну Марија учтивости ради и тек да му нешто рече.

— Е, ето видиш... кад би ти хтјела поћи за ме, ја бих те на рукама носио. Гледао бих, да ти све чиним по вољи и да ти не мањка ни тичјега млијека.

---

[43]) *Не гријати се коме*, не бикнути се... не допадати се, не сједати се коме у кући.

Нико збиља и бјеше добра прилика за коју му драго кућу на Лопуду. Радљив, вриједан, хитар, одважан, искусан, а при тому кршан, јак и као кремен здрав. Сви су га сматрали за најбољег младића на Лопуду, те би свакој дјевојци било поласкало, којој би он изјавио љубав. Свака би се држала срећном, коју би он испросио.

Али Марија, која се прије свачему другому надала, него да ће јој Нико тако изненадно преложити да пође за-њ, налазила се је сада у велику чуду. Не да се је колебала на што ће се ријешити, јер је с тијем била на чисто. Него је промишљала, каквијем би изговором најзгодније одбила Никову понуду. Јер, будући до крајности осјетљива, добро увиђаше какву ће му рану проузроковати својим одговором. За то је водила велику борбу у својој унутрашњости, мучећи се како би му ублажила тај тешки ударац.

— С браћом ћу ласно! — преузе Нико, мислећи да погађа Маријино шутање, — они ће те дати без иједне ријечи!... Ти знаш како ми лијепо живиао и како се радо имамо!.... Ђуро ми је чак и сам, један пут, изјавио, да му је много стало за моје пријатељство и да би му мило било, кад би то пријатељство вјечито трајало!... Ја сам у почетку мислио да је он тијем речима хтио наговијестити нешто друго, т. ј. своје вјенчање са Цвијетом. Али пошто сам се увјерио, да он то ни на крај памети није имао, увидио сам да је циљао на мене и на тебе!.... Дакле, као што видиш, само од твоје воље зависи, — од твоје једне ријечи!

Марија поцрвени, обори очи и збуњено проговори:

— Велика ти хвала, Нико, што си мене, убогу сиротицу, почастио твојом понудом, код толикијех,

вићенијех и бољијех дјевојака у Лопуду! Али ми је много жао, што ти не могу учинити по вољи!... Ја се не мислим никако удавати, јер не бих смјела оставити браћу саму без игдје икога!

Је ли Марија слагала кад је то рекла?

Кому су познати њени одношаји са властелином, могао би са свијем умјесно примијетити, да јест.

Али кад се промисли мало на пошљедњи догађај у двору Госпара Рафа, који њој за цијело није остао непознат и затајан, може се са свијем праведно и извјесно закључити, да је она одиста говорила истину. Јер, збиља, са свијем је појимљиво и вјеројетно, да је она, увидјевши, да јој се сви слатки сни осујетише, ријешила, да се никако и не удава, кад већ не може да пође за Ива, којег је љубила више него ишта друго на свијету.

Ника порази њен одговор. Не толико с тога што га је одбила, колико што је знао, да изговор није истинит.

— Дакле ти се не мислиш удавати?!

— Не!

— Цијећ браће?! — упита је Нико на такав начин, да је очито било, да сумња у истинитост те изјаве.

— Јест! — одговори полугласно Марија.

— Ама кому ти то пришиваш? Мислиш да не знам да си се другому обећала?

— Што говориш, за Бога, Нико? Каквом другому да се обећам?!

— Знам ја све, знам! Али ако нећеш бити моја, нећеш бити ни властелинова!

Ту подигну песницу и избечи тако очи, да Марија, уплашена од тог погледа, задрхта и побјегну брзо у кућу.

— Бјежи, бјежи! Али ми неће он побјећи! На њему ћу се осветити! Он ће ми платити!

За тијем се упути лагано кући, тврдо ријешен да вријеба Марију и њеног вјереника.

IX.

Као каква усамљена стража на бојном пољу, издиже се, у сред морске пучине, мало острвце Св. Андрије.

Оно лежи од прилике двије миље јужније од Лопуда — далеко у мору, далеко од људи!

Његове суре гребене не кити никакав цвијетак, — скоро никакво зеленило не разгаљује те мрке кршеве.

Ниједна лађа не пристаје на те стрме обале, о које се непрестано ломе силни валови морски.

Ту самоћу оживљава само по који галеб, који се на суновратијем стијенама одмара.

Међу љутима[11]) пустог тог острвца штрче прости, бијели зидови повеће једне зграде.

Чему ће та кућа ту у самоћи?

Ко ли је подигао у такој пустињи?

То је кућа, у којој божји службеници, одвојени од људских слабости и таштина и од свјетскијех порока и гријеха, проводе у посту и молитви свој меланколични живот. Овај живот угледају чим се осврну око себе и виде трње, љути и узбуркано море; будући пак приказује им се у далекој панорами питомијех села дубровачке околине.

Ту у тој пустињи вијаа се од неког доба, поред црнијех калуђерскијех прилика у мантијама, и једна

---

[11]) *Љути* (plur. tantum) су особита врста крша, шиљаста и оштра облика, са многијем пукотинама, шкриповима и неравном површином; боје су обично суре, мрке а не некад и црно.

личност, која је, и по цртама лица и по годинама, у великом контрасту са том мртвом природом.

Ко ли је тај ту?

Шта ће он ту?

За цијело га крупне мисли опкољавају, јер изгледа врло туробан, расијан и сметен.

Већ су сви калуђери одавна легли, а он још увијек шета горе доље по обали. Послије неколико корака стане, па прислушкива и гледа у море, махне два, три пут главом и опет шета.

Али куда ће опет она лађица сад ноћу?

Куд је оно завезла у пучину?

Рекао би да је управила баш ка Св. Андрији!

Као да је и онај младић сада спазио. Он стаде и загледа се у њу, за тијем, — ваљда кад се увјерио да ће збиља ту, — похита оближњему кршу и из онијех љути изнесе повећи завежљај, по свој прилици рубља, и сиђе опет к обали.

Лађица је се лагано примицала, тако да он већ од неког доба чује сваки пут кад весла пљусну у море.

На блиједој и суморној свјетлости мјесечине, застрте танком копреном њежнијех облака, види се, да је у лађи само једно чељаде.

— Гдје си, за Бога, до сад Јеле?... Могла си од сутона до сад и са Шипана стићи!

— Па ја, Госпару Иво, готово отуд и идем! Ја сам се из Лопуда упутила, па све наоколо, полагано, возећи, довде.

— Како, зар нијеси из Шуња? Зар ово није Маријина барка?

— Није, Госпару! Није смјела да ми је дâ, од страха да браћа не опазе да је нема!... Па сам

ти имала грдну муку, док сам се дочепала ове рибарске каркаше![45])

— А чије то?

— А ко ти га зна! Ја сам једва прије чекала да се склоне с Игала неке осидјеличине и неке шмиглинице,[46]) које су хихиштале[47]) као да су изван себе. Срам их било! Уз пост се веселе као у сред поклада̂!... Кад су оне ушле у куће, ја ти брзо изнеси из аргата[48]) парићe, па скочи у најближу барку. Срећом, нити ме је ко видио ни сусрео!... Него хајде, Госпару Иво, доцна је, Марија нас, јадна, чека на Мрчицама.[49])

Ословљени ускочи у лађу, отисну је од обале својим јакијем, чворноватијем штапом, и сједну на крми.

Јеле је стара слушкиња у Госпар Рафовој кући. Она је Ива носила у наручју и успављивала кад је био мали. Вољела га је као сина, и била би зањ поднијела сваку жртву. Она је била родом Шипањка. Ступила је у кућу Госпара Рафа још као дјевојчица од 15 година под обичнијем погодбама „спреме“.[50]) Ну при истицању уговореног рока спремања, задеси је тешка несрећа — умрије јој мајка, усљед чега остаде драге воље, под истијем условима и даље у властеоској кући, гдје је послије и цио свој вијек провела, пошто није могла да буде тако срећна, да се уда за каквог запостата или барем за каквог

---

45) *Каркаша* (тал. рјеч) стара, разлупана лађа.

46) *Шмиглиница*, намигуша.

47) *Хихиштати се*, кикотати се.

48) *Аргат* је велика приземна соба (одмах до морске обале), у којој се зими чувају чамци и остали прибор за пловидбу и рибање.

49) *Мрчице* су јужни рт у Шуњу. *Рат од Мрчица* је најближа полазна тачка за на острво Св. Андрије.

50) *Спрема* је уговорена награда за слуге, које су одслужиле одређени број година. То се састоји не само у новцу него и у рубљу, одијелу, намјештају и т. д.

вићенијег кмета.[51] Она је до душе својим другарицама причала, како је имала мноштво просилаца, и како се је десет пута могла удати, да је само хтјела, али је све одбила за љубав госпарове куће.

У кући је она одиста уживала неограничено повјерење. Чланови фамилије поступаху према њој као према каквому другу. Њој је била повјерена сва управа имања на Лопуду, и премда су на том добру имали и запостата, ипак се је Јеле за све питала и њена је ријеч била увијек најмјеродавнија и најодсуднија.

— Госпа Деша, твоја мајка, поздравља те пуно, и поручила ти је, да би најбоље било, да се ти и Марија вјенчате негдје изван наше земље, па кад Госпар Рафо дочује, да је све свршено, неће имати куд, него ће вам опростит и дозвати вас к себи!... Још те свјетује мајка, да не идеш никако у Млетке, јер су Млечићи лажни људи, па би вас вратили нашијем овамо, прије него би се и вјенчали. Него ти поручује, да идеш у Зету или у Требиње. Тамошњи господари знаду за вјеру и ријеч, и неће је ни за што на свијету погазити!

— И ја сам то исто смислио, Јеле! Само да видимо што ће да буде!

— Мучи, Госпару Иво! — прекиде га Јеле, — ено неко на Ра̂ту од Мрчица̂. Немој да чује што говоримо. Може бити да је Марија, али, ко зна, да није ко други. Сада ћемо да спознамо кад се огласи.

— Јеси ли ти то? упита Јеле.

— Ја сам, ја! — одазва се с ра̂та женски глас.

— А, ти си, добро је!

---

[51]) *Запостат* (грчка ријеч) надзиратељ имања.

Иво искочи први из лађе и загрли страсно своју Марију.

— Велика ти хвала, Марија, што си дошла!

— Ах, Иво, мој несуђени! Јесам ли се варала кад сам ти говорила да ми срце на зло слути? Је ли ме преварила она старица, што ми је гледала у боб?...

— Варало те је, душо, и твоје срце и та баба! Јер баш сам дошао да ти саопћим моју намјеру, по којој ћеш видјети, да си се без потребе плашила, и да је наша срећа са свијем близу?

— Ја те не разумијем, Иво! О каквој ми срећи то говориш? Зар није истина што ми је Јеле приповједила, да си се свадио с оцем?

— Истина је све, злато моје, али треба да знаш, да није цио свијет ни у очевој кући, па ни у нашем граду! Ја сам смислио, да отиднемо у другу коју земљу, и да се ту вјенчамо и да живимо ту докле Богу буде драго, докле се гордо срце мојега оца не смилује!

— О чему то говориш, Иво? Зар у туђ свијет невјенчани? То не смијемо ни по што!

— Ама зашто да не смијемо? То је све за два, три дана, док не стигнемо у згодно мјесто! Чим би смо дошли у какав град, одмах бисмо се вјенчали. Мајка ми је послала ову врећицу пара, с којима се може живјети барем десетак годишта! Она ми је обећала опет да ће ми послати кад добије од своје браће, јер од очевијех неће да шаље, а не бих јој их ни ја примио!

— Од свега тога ништа не може да буде, мој Иво! У свијет невјенчани? Гдје се то чуло и видјело! Ко би смио од срамоте пред сунчану свјетлост? Не, не, Иво, ту бруку не смијем никако да навучем

на моју кућу. Моја би јадна браћа умрла од бола, што им је образ погажен! То не смије да буде, не смије ни на који начин!

— Али ти нећеш да се даш разлогу! Ти нећеш да увидиш, да то није никаква срамота ни брука. Ми бисмо послије два, три дана били законити муж и жена, — па ко нам што може онда? Што има ту да се замјери? Ваљда што си са мном побјегла?!... А ко зна да је то тако? Зар те нијесам ја могао уграбити?

— А-ја, никако, ни....

Јеле дотрча к њима, који сједаху под једном зеленикoм.

— Брже се одалечимо, ето једне барке одонуд! Треба да се сакријемо!

— А-а, то ће бити браћа, — ускликну полугласно Марија — идем брже дома, да ме не затеку изван куће!

— Што! Зар нећеш са мном, Марија?.. Зар тако ти са мном поступаш?.. Је ли то твоја љубав?

— Мучи, молим те, пусти ме, не задржавај ме!.. Ужежи сутра у вечер фењер на обали Св. Андрије! С Богом...

— Али Марија....

Она бјеше већ отрчала. Узалудан му бјеше сваки труд да је заустави.

Јеле бјеше примакла чамац до самог краја, али вјешти рибари, којима је онуд сваки камичак познат, ипак примјетише да нешто стоји уз обалу, па пошто се под Мрчицама нијесу надали никаквој лађи, завеслаше к тому предмету, да виде што је.

Јеле спази њихову намјеру, па се склони с Ивом у шипраг, гдје их ни свијећом не би нико могао угледати.

Рибари разгледаху чамац, да би дознали чиј је.

— А, то је Влаха Мариновића! — ускликну један од њих.

— А ма што је оставио саму барку овдје?

— Ваља да је отишао да накреше горе и луча за докес[52]).

— То ће и бити! Хајдемо ми нашијем путем!

Мало за тијем Јеле с Иваном пловљаше пут Св. Андрије.

Кад га је превезла пожели му „добру срећу и добру ноћ“ и врати се око пола ноћи, неопажена, својој кући.

X.

Небо се је одасвуда натмурило. Изгледа као да је застрто тешкијем оловнијем плаштом. Море силно хучи и бије непрестано својим горостаснијем валовима о хриди, од којих кад одскочи, запјенуши и забијели свуда у наоколо. Понеки се јачи и већи вал баци смјело на гребене, као да би хтио да их освоји и подјарми, те их покрије својом бујном пјеном, која се послије дуго циједи са црнијех пукотина и шкрипова.

Ђуро, Срђо и Перо су с Ником у лађи и бацају у море шабаку[53]). У неко ће доба Ђуро:

— Ако Бог да среће, да нахватамо ноћас доста рибе, могли бисмо је сутра добро продати, петак је, па да се на Спасов дан, што иде сад у четвртак, мало провеселимо. Ко зна да не утврдимо неки други посао!... Ако се не варам, чини ми се, да сам нешто уочио!

---

[52]). *Докес* (лат. порријекла) је ватра, коју наложе рибари да намаме рибу.

[53]). *Шабака* (тал. порријекла) велика мрежа за рибе.

Ту застаде и значајно погледа смјешкајући се у Ника. Овај је разумио куда то иде, па, као да је једва и дочекао, развеже врећу:

— Чујете ли ме, пријатељи и другови! Што сам до сада тајио у срцу, цијеним да ће бити боље да и вама саопћим, те да чујем и ваше мишљење и ваше свјете!... Није фајде крити, ја сам преко мјере заљубљен у вашу Марију. Ја сам с њом, може се рећи, и никнуо и одрастао. Увијек сам с вама и уза њу, па није чуда што је тако радо имам... Прије три мјесеца упитам ја њу би ли пошла за мене, а она, ни пет ни шест, одговори да неће!

— Охо! Чујеш ти њу! А зашто те неће! — ускликнуше браћа.

— Она се изговара с вама! Вели да неће пријећ вас да се удава, да вас не би оставила саме!

— Ха! кад је за то, нек нема бриге, — рече Ђуро, — ми ћемо се, ако Бог да, и без ње промучити!

— Е-е, али има и друго нешто! — рече Нико оклијевајући.

— Што је то опет? Што има друго?

— Тешко ми је то да вам кажем..... Боље би било, да се ви сами увјерите, . . .

— То, као да је нешто рђаво! Што нам не би ти испричао све што знаш? Ми, јадни, ништа не знамо! Дакле она има другога вјереника?

— Има — одговори Нико устежући се.

— Који је то, Нико, по Богу брате? Кажи нам га, среће ти твоје и младости ти!

— Што имам да вам и тајим, кад зна већ цио Лопуд!... То вам је Госпар Рафов син!

— Госпар Иво?!

— Он баш! — одврати Нико.

— Ама како за Бога, Нико, кад је он отишао у калуђере! Ено га на Св. Андрији!.. То не може бити! То није истина! Ти си се преварио!

— А ја вам опет вељу да је истина и да се нијесам преварио!.. Он није отишао у калуђере од жеље да служи Богу, него је на тај начин хтио да се освети оцу, који му није допустио да се вјенча с вашом сестром. Ето тако вам је то!

— А откле ти то све знаш? — упита га Ђуро.

— То ми је приповједио Видо, што служи у кући Госпара Рафа. Он је чуо вас говор између оца и сина, и обазнао је послије, да је Госпар Иво побјегнуо у калуђере.

— О, хвалимо те Боже! Што још нећемо чути на нашу бруку и срамоту! — ускликну Срђо.

— То није ништа! — продужи Нико, — то није још ништа, према оному што су ми причали неки колочепски рибари, и што сам и сам синоћ видио...

— О, Боже, јадни ти смо! Ја већ знам што је! — примијети Ђуро, — онај несрећник долази ваљда у вечер у Шуњ, кад смо ми на рибању!

— Није то, Ђуро, него Марија иде к њему!

— Ма... Марија!... Марија... к њему? — упиташе пренеражена браћа. — То не може бити! Није истина, Нико! Ти лажеш!

— Да Бог да ме морска пучина радовала ако лажем!.. Мени су приповједили то људи с Колочепа, а синоћ сам и ја то својим очима видио!

— Ама како може да иде тамо кад нема у што?.. Барку водимо ми собом, а кајић је на суху! — опази Ђуро.

— Она препљива до тамо, свако вече!

— Препљива?!.. Како ће да препљива двије миље и више?

— И ја сам се чудио — рече Нико, — али тако вам је!.. Рибари су је виђали, па су мислили да је пљискавица, док је нијесу једном уловили и упознали!... Да би лашње угледала у мраку обалу Св. Андрије, он запали тамо огањ, по ком се она управља!... То сам све и ја синоћ видио. Сакрио сам се за вашом кућом, па сам чекао, да видим хоће ли се обистинити ријечи онијех рибара. Кад, у неко доба, чујем ја гдје се кућна врата отварају, и видим Марију гдје иде к обали. Дало ми се је погледат Св. Андрији, а тамо пламти огањ као докес!... Сад сам био већ увјерен да ме нијесу слагали, и да је, на жалост, све истина!

— Ах, Нико, што нијеси убио кучку! — ускликну Ђуро гњеван.

— Што није он учинио, то ћемо ми! Сада ћемо је убити сјекиром, чим дођемо дома! — повикну Перо.

— То је чека! — одврати Срђо.

— Немојте, немојте тако!.. Тако бисте окаљали руке крвљу и навукли бисте на себе одговорност пред судом! — опази Нико. — Боље је, да се правите невјешти сада, па да уловите прилику да се сами увјерите да је тако!

— Добро и говориш! — рече Ђуро. За тијем настави:

— Најбоље ће бити да ми вечерас њу увријебамо! Дођи и ти с нама на вечеру, па ћемо да јој пришијемо да ћемо негдје далеко на рибање.

— Тако и ја мислим! — одговори Нико.

На то ће Срђо да примијети:

— Вечерас није ноћ згодна за то, јер она неће по оваком времену да се упути!

— Измамићемо је ми, и још како! Није ни синоћ било љепше вријеме, па опет сам је уловио! — рече Нико.

Мало за тијем искрцаше се из лађе и уђоше у кућу привидно равнодушни.

Марија их дочека обичном пријатношћу, не слутећи, јадница, ни из далека, да су браћа ушла у траг њеној тајни.

— Пожури се с вечером, јер ћемо чак под Мљет на рибање! — рече јој Ђуро.

— Ух, зар ћете тако далеко, по овакој ноћи? Дода са свијем безазлено Марија.

— Ти се за то не брини! — Одговори јој Ђуро. А за тијем, кад она изађе из собе, шапну Нику:

— Јес! видио како се кучка претвара!

Послије вечере, која је текла са свијем мирно, браћа се упутише мору, а Марија сједе за разбој да тче.

Ноћ је тамна да се не види ни прста пред очима. Ниједан се предмет не распознава у тому мраку. Ниједна се звијезда не појављује на црном небу. Валови све више и више бијесне. Све се живо склонило испред овако гњевне природе. Све се повукло у своје мирне станове.

Али у пучини се ипак види једна свјетлост!

Ко ли ће то бити, у тој страшној помрчини?

Чему ли је тај знак?

Хоће ли ико угледати тај блиједи жижак у толикој тами?

Ах, има неко, чије очи и сувише пажљиво прате ту свијећу!

То је биједна Марија, чија је памет сва занесена! Она је још за разбојем, али јој се већ одавна совјела[54]) заплиће о жице и о брдо.

Од једном устаде, и, погледавши кроз прозор, ускликну:

— Ах, Иво, једина утјехо моја! Ти ме чекаш већ!... Али... по овакој ноћи!.... по овом мору!..

Она се замисли. Дубок јој се уздисај отргну из немирнијех груди.

То је био први пут, да се она колеба хоће ли да иде!

Као да је нека унутрашња слутња одвраћала!

Више је пута одлазила разбоју. Али њени погледи падаху нехоте на свијетлу тачку у даљини.

На послѣтку устаде, пренесе свијећу у своју собицу, па свуче хаљине и, у самој кошуљи, сиђе низа степенице.

Пред кућнијем се вратима заустави. Бијаше је за цијело немило коснула она густа помрчина, кроз коју су већ почеле да шуште, по лишћу и грању, прве капљице прољећне кише.

Још једном уздахну.

— Ах, мајко Божја, ти ми помози!

То изрече полугласно и сиђе лагано к обали.

Ту опет стаде. Свуче кошуљу, увије око главе као сарук, прекрсти се и — баци се разјареном мору у њедра.

Јадне несрећнице! Она се нада да ће загрлити својег обожаваног љубавника, а и не слути да иде неумитној смрти на сусрет!

Свјетлост, коју је с прозора угледала и која ју је измамила из куће, није била Ивова.

---

[54]). *Совјела* чунак (на разбоју!).

Он јој се није никако надао по тако бурној ноћи. С друге стране, пак, сумњао је, да ли би се кроз помрчину и кишу могла и видјети, на оној даљини, његова свијећа, па је за то није ни упалио.

Па зар се Марија преварила! Зар се то њој причинило? На жалост није се преварила. Свјетлост је збиља још увијек цкиљила, кроз кишу, која је сада већ јако пљуштала по морској површини.

Њена браћа су утврдила ту свијећу на врх једне високе мотке у лађи, да би послужила као пријеваран мамац за јадну сестру.

Они се одиста нијесу преварили у нади, те је тај лажни знак збиља измами из куће.

Када су примијетили да су је завели, почели су возити све даље и даље, у намјери да је изведу далеко у пучину, откуд се више не би могла вратити.

Тај окрутни план бијаше основао Нико, и предложио браћи. Они, заслијепљени осветом за окаљаном части, једва дочекаше тај гадни приједлог.

Марија је јуначки ломила високе таласе својим извјежбанијем, издржљивијем мишицама. Није марила ни за кишу, ни за вјетар, ни за валове. Све је то мирно и спокојно трпјела. Њу је соколила мисао на драгана, који је жудно очекује. Њу је храбрио понос и увјерење, да ће својим доласком подати вјеренику нов, необорив доказ неизмијерне љубави.

Али, мало по мало, почела је већ осјећати умор. Њене су јаке мишице радиле још увијек снажно, али не онако учестано као прије. Њој се, у неко доба, причинило, да сувише дуго пљива, ну то је приписивала високијем валовима, који су је враћали и отежавали пљивање, а и умору, проузроковану од кише, која је немило шибала. За то

удвостручи силе, те стаде снажнијем и учестанијем кретањем крчити даље себи пут.

Ну то је личило на ватру издржавану хартијом и сламом!

Послије неколико тренутака, почеше се руке опет лагље, спорије и рјеђе кретати, — она се увјери да је умор савлађује!

Руке су још махинално шибале море, али њу су већ обузеле туробне мисли. Она је почела сумњати да ли ће моћи достићи мету, која јој се сада причинила са свијем близу. Црне слике јој се предочише.

Помисао, да јој је смрт сада већ ту, потресе њен дух, — она задрхта.

У то баш сијевну — и она угледа пред собом лађу са четворо људи.

— Ах! Пријевара! Издајство! — врисну — и нестаде је.

Њене већ иначе малаксале и изнемогле руке, клонуше усљед кобног потреса — и тијело потону под грдне валове.

Она бјеше спознала у свјетлости муње своју браћу. Сјетила се је одмах, да је ту Ников прст и његова освета!

Браћа чуше врисак и обрадоваше се, што је њихова част спрана и освећена.

Ну, та наслада није дуго трајала!

У брзо за тијем поче да их мучи грижа савјести. Сву су кривицу бацали на Ника, те су га почели тући веслима и настојали су да га избаце из лађе.

У тој очајној борби, гдје је свак гледао себе да спасе и да остане жив, нагну се изненада лађа и таласи је изврнуше.

Троје браће, загрљене у животној борби са крвником, нађоше истог тренутка, у валовима, заслужену смрт.

* * *

Сутрадан се море утишало.

Као да се заситило синотњим жртвама!

Небо је, на против, још застрто жалосном копреном, те не да̂ сунцу да ремети, својом веселом појавом, то праведно туговање.

* * *

Иво је већ двије ноћи очекивао своју драгу, — али узалуд!

Трећег дана из јутра, избаци море на обалу Св. Андрије Маријину љешину.

Љуто писну Иво, кад у надутој мрцини спозна своју вјереницу! Он је грчевито загрли, обли је горкијем сузама, и једва се стопрв пред мрак даде од ње одвојити.

Он јој сам ископа раку, коју је пошкропио врућијем сузама.

Туробно, прекинуто клецање манастирског звона јављаше да се предава мајци земљи тијело једне племените али несрећне душе, која је цијелог свог живота једну једину погрјешку учинила — што је вратила љубав за љубав!

XI.

Годину дана доцније, баш на сам дан Маријине смрти, већ у зору се далеко разлијегаше весео и пријатан звук оног истог манастирског звона.

Црквица и манастир бјеху искићени вијенцима.

Тога је дана освитала на Св. Андрији велика свечаност.

Тога је дана Иво Рафов Н....ић, примао на себе свети ред и приносио Богу прву жртву.

Послије службе Божје окади он скромни гроб своје несуђенице. Дубок уздисај и крупна једна суза, која се разлила по ивици гроба, бјеху очит знак онога, што је у себи осјећао и трпио.

* * *

Иво је мало надживио своју Марију.

Туробност и сјета, у коју је пао, прегризе му у брзо конац тог горког живота.

Он умрије на острвцу Св. Андрије, с којег није макнуо никуд ногом послије Маријине катастрофе.

XII.

У Шуњу је још увијек бујна природа!

Још увијек цвјетају мрће, ловорике и ружмарин!

Још увијек се разлијеже њежно пјевање славуја и модрокоса!

Још увијек се сребри море покрај бијелог жала!

Ну Маријине скромне, умиљате али обичне кућице нема више.

По остацима зидова, обраслијем брштаном, сунчају се сада гуштерови. У димњаку, који је на пола опао, скривају се слијепи мишеви, а у траговима се гнијезде смичалине и тарантуле.

А у некадашњој соби?

Боже мој, ко би ту могао ући!

Ту је свакојаки коров заградио и спријечио свакому улазак!

Ту воде очајну борбу за опстанак купине, бабини зуби, чичци, бадељи, боце, штавељи, дивизне и разноврсне друге травурине, гледајући да се дочепају што већег простора и виднијег мјеста!

* * *

Србине, који пловиш Колочепскијем коналом, баци један поглед на Лопуд и на незнатно острвце Св. Андрије и сјети се тужне Марије!

ПО КУМАНОВСКОЈ И СКОПЉАНСКОЈ ОКОЛИНИ*)

(МАНАСТИР ЗАБЕЛ У КУМАНОВСКОМ ОКРУГУ).

Два часа северо-источно од Куманова, преко *Кумановске Кьшле*[1]), преко села Младога и Старога Нагоричина[2]), преко села Четирца и Никуљана, у оном малом а лепом шумарку, Забелу, на реци Серави, лежи сада нови српски манастир.

Из Куманова у манастир Забел воде неколико путова: нагорички, паланачки, никуљски, четирски и др., и сви се ови путови, осем правога манастирскога пута, стичу у Кьшли, то у нагорички, то у паланачки пут. Ми смо овога пута ишли нагоричким путем. — Кад се пође из Куманова и удари оним путем поред *Вакьвске воденице*, после неко-

*) Види „Браство“ књ. V.

[1]) Кьшла је реч турска. Значи паша, испустиште за стоку.

[2]) У писаним нашим споменицима стоји м. *Нагоричино* (по дан.) *Нагорич*. Сада га народ зове Нагоричино (Старо и Младо), а Турци га зову или *Нагорич* или *Нагоричане*. И у ферману, који ћемо доцније овде саопштити, стоји *Нагорич*. Нагоричане је постало од Нагорич-аане = Нагоричане (*аане* значи куће, највише вакувске). Тако су постала и имена садањих села, одмах до Нагоричина — Карабичане и Никуљане (од Карабић-ане и од Никуљ-ане).

лико минута пспне се на Кумановску Кьшлу. Кьшла је висораван, која и у дужини и у ширини држи по 4—5 км., а нагнута је са северо-запада на југоисток, на реку Пчињу. Ова је висораван последњи огранак *Рујан* планине, који почињући још од данашње српско-турске границе у врањском (Србија) и прешевском (Турска) округу, многим својим висовима, разних имена, испуњује сав простор између Пчиње и насипа Врање-Куманово. Рујан планина се с овом висоравни свршава пред *Кумановом* и *Опојском реком* са *Живковом и Пројевском Карпом.*[3])

Ма којим путем да се иде из Куманова у манастир Забел, пред путником се отвара и простире широки хоризонат, колико диван са свога чаробнога изгледа, још више занимљив са знаменитости из прошлости српске и по остацима старина̂ српских. Са овога је пута путнику на догледу готово сав кумановски округ. Пред њим је отворена сва кумановска *Пчиња* (покрајина) и један део *Криве Реке.* На истоку се очи путникове заустављају на *Козјаку* и на његовим огранцима: *Пьклишту, Герману,* на *Дуловачким планинама* и тако даље, који се од Козјака савијају на исток и састају се са *Осоловским* планинама. Путнику су на догледу и *Осоловске* планине, у чијим се огранцима крију многе српске задужбине. На југу од овога пута пружа се у Кьшли широко поље *Куманичево, Куманич*[4]), за

---

[3]) *Карпа* значи стена. Тако има још имена: *Карпа* манастир или *Карпина манастир; Бислимске, Пројевске карпе* и тако даље.

[4]) Предање народно вели да је Куманово било прво на овом месту, па нешто због суше, нешто од турскога зулума, да је пренето у дан. Куманово. На овом се месту још и данас ископавају остаци старога Куманова. Ми ћемо на другом месту изнети све податке о овом месту, а сада ћемо овде нагласити да је из основа погрешно мишљење свих оних научника, који у својим списима још увек износе, да је дан. Куманово пренето из дан. села Младога Нагоричина. Та је наметна ушла у науку из неаутентичних бележака страних путника, који су о том старом „Жеглигову“ бележили.

које је везано старо народно предање о постанку Куманова. Преко Куманича, с оне стране реке Пчиње, уздижу се планине: *Липовац* (Липац), *Кутлибег* и др. Десно, иза путника, опет преко Пчиње, остаје *Колицко* планина, а лево, на неколико часова од пута, пружа се ка Врању *Карадаг*-планина.

Путујући по овом утрвеном нагоричком путу, а занимајући се и лепотом и важности овога краја, и не осети се како се уђе у Младо Нагоричино. Иза Младога је Старо Негоричино. И једно и друго је село чисто српско. Имаће по 150—200 кућа. Нити мештани, нити и ко други зна што год причати о Младом Нагоричину.[5]) По оним остацима старих цркава, као што народ прича, 40 цркава, свакојако је и Младо Нагоричино давно засновано. Име Нагорич, као што већ споменусмо, третира се често у нашим писаним споменицима из средњега века, али се сви ти спомени односе на дан. Старо Нагоричино. 1330. год. је Стефан Дечански прешао преко Нагоричина за Велбуждско поље; свратио је у ман. св. Ђорђа у *Нагоричу*, а ту се молио Богу и Св. Ђорђу за заштиту од напасти бугарске и византијске, али је то, као што већ рекосмо, Старо Нагоричино.

Од оних 40 цркава, које народ спомиње у предањима својим, стоје и данас, у развалинама седам цркава и једна, Св. Петка, од 1867. године оправљена.[6]) Остаци ових старих цркава налазе се на

---

[5]) П. С. Срећковић је у „Браству“ књ. II. учинио грешку кад је забележио да се *Забел манастир* зове још и *Младим Нагоричем*. То не може да буде, јер се Забел зове само Забелом а *Младим Нагоричем* се зове само село, које је од Забела ман. далеко најмање један час. Забел се зове још по кад кад и: *Никуљски манастир*, по селу Никуљану.

[6]) Сви писци, који су се ових развалених цркава дотицали у својим списима, истицали су да су ово остаци старога Жеглигова, које као да је било место дан. Куманова. И то је погрешка, која ће скоро пасти.

подножијима брда *Црквице* (лево од пута) и *Чукице* (десно од пута). О овим се црквама ништа више не памти до да су из старих времена остале — *„Правило се још оној време кад је овуј земљу држаја Цар Костадин“*. Или кажу само: *„Од Костадиново време остале“*.[7]) Некима се, од ових зна и сада патрон. Тако зна се за *Св. Петку* (која данас служи), *Св. Спаса*, за *Св. Св. Кузмана* и *Дамњана (Св. Враче)*, за *Св. Николу*, за *Св. Ранђела*, *Св. Богородицу* и тако даље. Интересујући се о овај појави, да се на једном месту налази толико цркава, распитивали смо непрестано и свуда смо наилазили на оваква објашњења.

У оно време, кад су ове цркве грађене, наше су лозе (племена) биле заваћене, а служиле су различне свеце. Свака је лоза живела у засебној махали и имала је своју цркву, у којој је се своме светитељу и Богу молила, не мешајући се са осталим лозама. Ето и сада је црква *Св. Спаса* искључиво лозе *Прконаца* (ном. *Прконци*) и само оних који служе Св. Спаса.

О овим ћемо старинама, као што рекосмо, а тако исто и о Старо-нагоричкој цркви о некадањем манастиру Св. Ђорђа, који ћемо видети код Старога Нагорича на десно од пута, говорити опширно на другом месту, а сада да наставимо пут за ман. Забел.

---

[7]) Овде не мисли народ на римско-византијског цара Костантина већ на *Костантина Дејановића, Жеглиговца*. Врло су занимљива и пуна материјала за историју онога доба предања народна о овом *Костадину* и о његовим људима. Поред тога заступљено је име Костадин и Евдокија — Дока̂. Пева се Костадин и његов млађи брат и сестра и тако даље. То ћемо изнети скоро.

(Види: Mon. Serb. 212, 227; Гласник уч. др. књ. XVIII; Starine књ. IX. и „Годишњицу“ Чупићеву књ. XV и у њима приче о Косовском боју.

Држећи се истога, старо-нагоричкога пута, после пола часа стижемо у Старо Нагоричино. Старо-нагоричку цркву Св. Ђорђа описивао је П. С. Срећковић у „Браству“ књ. II, али ју није описао. Вредна рука и пажљиво, бистро око, има да изнесе из ове цркве много података, који ће на многа питања у нашој науци утицати. За сада остављамо и Старо Нагоричино и у њему старе српске знаменитости; остављамо и српску нову школу и у њој доброга учитеља *Крсту Алексића* и остале пријатеље, и путујемо пут ман. Забела.

* * *

Пут из Старога Нагоричина води преко села *Челопека* и *Пељинца* на Пчињу, за тим преко Пчиње кроз *Манастирску Клисуру* у ман. *Св. Прохора Пчињскога*. Или се од Челопека, пошто се прегледа Пчиња, двоји за Козјак. А пут за ман. Забел скреће одмах од Старога Нагоричина лево, и после $^1/_4$ часа, манастирским путем, стиже се у Забел.

Као што смо напред споменули, ман. Забел лежи на реци Серави.[8]) Идући мало уз Сераву, скреће се, од ње, лево, и у једној густој шумици, на подножју *Четирскога виса* (огранка Рујан-планине), једва да се може видети ман. Забел. Најближа села око Забела су: Старо Нагоричино, Никуљане, Четирце, Карабичане, Алгуња, Челопек и тако даље.

Забел манастир познат је овамо под именом како га овде пишемо. То вам је мали и прост манастир и по својој лепоти и по величини и зграда и цркве, али је врло чувен у кумановском и пре-

[8]) Серава је речица, која извире на Четирском вису и која с ниже манастира на по часа, испод Челопека, утиче у Пчињу.

шевском окр. и са своје старине, као што ћемо је чути, која се чува овамо у народу, а и са лепоте предела и згоднога положаја свога у овој планини, одакле је и у најмучнијим данима потицала борба и противу Арнаута и противу бугарофилских најезда у овоме крају. — Од Куманова далеко само два часа; на догледу све Пчиње и дела Криве Реке; међу богатим српским селима, а на путу из Куманова за Врање, за Паланку, за Кратово и тако даље, чини се да је био од велике важности и утицаја овај манастир!

Нас ће занимати и народно предање о његовој старини и историја обновљења његова, али ћемо га пре тога описати у неколико речи.

*

Као што је распоред зграда готово у свих манастира наших по нашим крајевима под Турцима, такав је и у овом манастиру. У средини двора је црква, а свуда око цркве су станови за госте, и остале, манастиру потребне, зграде.

Црква је нова; зидана је од 1852—1856. године. Као и остале нове цркве српске под Турцима, и ова је грађена од писаније. Сазидана је од тесанога мекога камена. На своду је и наш један мали тороњ. (Овамо кажу кубе). На торњу се чита натпис о грађењу цркве:

— *„воимја пресјетије богородице заправи га*[9]) *1852 маја 9 дън — сврши га 1856 папа таса и гѐргѝ цветановић“.*

Изнутра је црква обична као и остале нове цркве. На иконостасу је, међу осталим обичним иконама, и икона Св. Прохора, Св. Јаћима, у овом крају добро познатих светаца. Цркву су малала два

---

[9]) Под га се разуме храм (мушки род).

зографа — *Дичо Дебарац и Зафир Васиљевић,* обојица из Дебра.

Црквене су ствари већином из Београда. Покојни *Ђорђе Војниклија* (онај на тороњу герги Цветановић) бивши дугогодишњи игуман ман. Матејче, био је по Србији за писанију за овај манастир, па је том приликом и донео ове утвари.

Иза црквена олтара су, у ограђеном простору, два гроба двају игумана овога манастира, са оваквим натписима:

„Память ради назначенъ яко здѣхъ почиваетъ раб Божы покоины Антимъ еромонахъ здателъ на обителъ сея и вѣчная ѣму памятъ Богъ да го сподобио царство небесное. 1864 година 10 септемврия“.

А на другом гробу је натпис:

„Овде почива тело раба божјега Пауна Стојилковића, игумана обитељи Забела.

Родио се у Нагоричину 1793. а представио се у Забелу 20 септембра 1891. године.

Овај му спомен подижу унуци: Анта јереј, Денко и Василј“.

Историју ћемо ова два гроба доцније казати, а сада још нешто о самом манастиру. — Рекосмо да су свуда око манастирске дворане зграде. Њих има двојаких по доба грађења: *„Старе зграде* и *„Нове зграде“*. Старе је градио још *поп Таса Миленковић, Моравац*[10]), онај о коме прочитасмо на торњу *попа Таса,* а на првом гробу *еромонах Антимъ;* а нове је зграде градио *поп Паун,* последник поп Тасин, дугогодишњи игуман овога манастира. У овим зградама имаде 30 соба за госте, и то махом

---

[10]) Моравцем су га звали за то што је његов отац био из села Требешиња у врањској Морави.

на горњем спрату, а на доњем су спрату остале зграде — „мађерница“, подруми, арови и тако даље.

*

Чудновато је да су овамо изгубљена сва дубља и вернија предања о овоме крају у опште. Једино што се опширно прича о Костадину и његову времену, о Косову и тако даље; на против ни име Жеглигово, које се толико у науци третира, није народу познато. И не знамо ко ли то превари Панту С. Срећковића да и данас има овамо села Жеглигова!

Па ни о овом манастиру не зна народ да прича много, али ипак има нечега што је, и у површном предању о њему, врло важно. — Народ прича да је Старо-нагоричка црква (задужбина Краља Милутина, о чем народ не зна) био велики и богат манастир. Као велики и богат манастир имао је и много калуђера, који су по манастирском имању радили. Тада, кад је овај манастир био тако богат, у дан. манастиру *Забелу* држана је манастирска стока и благота од стоке, па кад је ваљало манастиру носило се отуда. Па како су ове послове око стоке обављали калуђери, то су они и живели у дан. манастиру Забелу, те је за то била и у Забелу подигнута црквица, у којој су се калуђери молили „Богу“. Тако је исто, прича се даље, било и других манастирских црквица. У дан. Никуљану, држано је манастирско жито и вино, те је ту за то и била црквица Св. Илије. А кад су Турци зашли у ове крајеве и притисли све манастирско имање, калуђери су се разбегли куд који, те су и ове црквице остале пусте. А од кад су се Арнаути доселили, почеше их и рушити, или у њима стоку своју држати. Тако је било и са забелском црквом.

Она је била до 1852. године у развалини, а тада је обновљена трудом неколицине патриота из околине Забела.

То је предање о овом манастиру, а такво предање о црквицама, налази се, чује се свуда по нашим крајевима под Турцима. — П. С. Срећковић је изнео у „Браству“ II да је по предању ову цркву зидао Кнез Лазар, и да игуман има чак и дотичну повељу кнеза Лазара у рукама. Ми смо велику пажњу овоме предању поклонили и дуго смо разбирали е да ли бисмо, макар и посредним путем, докучили што год о Кнезу Лазару и о овом манастиру, али на велику жалост, до данас ништа ни од кога о Кнезу Лазару и о овом манастиру не чусмо. А нека нам је допуштено да речемо, да бисмо га ми најпре и најлакше могли, кад би га било, чути, јер смо увек у таквим приликама били. Тако важно предање није могло са игуманом Поп Пауном у гроб отићи, или би, барем, ону хрисовуљу Поп Паун предао своме унуку и последнику поп Анти.

Сада је на реду да испричамо како је манастир обновљен.

*

Прича се да је још пре 1852. године уснио сан неки *Деда Стеван* из Старога Нагоричина, и у томе му се сну јавила Света Богородица и упутила га да на извесном месту ископа неку суму новаца, те да јој обнови храм у манастиру Забелу. Деда Стеван ископа новац и откри овај сан своме пријатељу Поп Таси. Поп Таса прихвати ову мисао, доби од Деда Стевана новац и поче се спремати да обнови храм. А Деда Стеван се повуче и никад се више не појави. Веле да је Деда Стеван овај

сан измислио, да би код Турака загладио своје стање и свој патриотизам.

Да би се црква подигла, ваљало је добити ферман од Порте. Поп Таса позове, за тај посао вичнога, Ђорђа Војниклију из Куманова, и не мареће што им се из митрополије скопљанске закраћује, пошљу Ђорђа у Цариград по ферман. Ђорђе добе у Цариграду ферман и црква се поче зидати.

Ево целога фермана у српском преводу[11]).

„На основу поднете молбе од стране кумановске раје из села Старога Нагоричина, да им се ферманом допусти да из развалина подигну своју цркву Св. Богородице (Панаосје), која припада грчкој патријаршији и на основу издате фетве од стране Шехјул-Ислама Ефендије, коју је потписао Ахмет-Ариф беј ефендија, по којој се могу у сваком селу разваљене цркве подизати — Ми, високим нашим ферманом наређујемо скопљанском кајмекаму, кратовском мудиру, тако исто свима бејлерима и кратовском акчани ефендији, да се, чим се овај ферман прочита, допусти рајн нагоричкој у окр. кумановском, да може исту разваљену цркву подићи и то по мери: у дужини 12, у ширини 6 аршина; висина обична а дебљина зидова по један аршин; три капије (троја врата) и десет прозора.

По што је оваква заповест за обновљење поменуте цркве издата, то да се нареди и да се најстрожије мотри да се само драговољним прилозима црква подиже, никако тереће̂ньем раје, — у противном биће̂те кажњени по најстрожијем закону.

---

[11]) Овај ми је ферман превео на српски добар зналац турскога језика — Тома Кусаковић из Врања.

Ово наређујем скопљанском кајмакаму да поступи како наредих, да ни једну тачку не пропусти јер ће бити одговоран.[12])

15. Мухарема 1268 (1852)
у Цариграду.

Султан Абдул Мецид.

Пошто је ферман добивен, пођу Ђорђе и Поп Таса по писанију. Поп Таса пође до Скопља, Велеса, Штипа, Паланке, Кратова, Врања и тако даље, а Ђорђе оде у Београд. Тада Ђорђе донесе из Београда много црквених утвари, од којих неке још и данас служе. Тада су из околних села пали многи поклони манастиру, те данас имаде око 300 шпника земље оралије, винограда, ливада и тако даље.

Црква је, као што рекосмо довршена 1856. године. Одмах после 1856. год. направљене су „Старе Зграде", и Поп Таса се настанио у манастиру. Поп Таса је и даље прибирао милостињу за манастир. На неколико година пред смрт Поп Таса се закалуђери и доби име *Антим*. 10. септембра 1864. године умре Поп Таса, а на његово место ступи брат му *Поп Михаило*, потоњи бугарофилски прота у Куманову. 1866. године народ промени Поп Михаила и постави *Поша Пауна Стојилковића* из Старога Нагоричина. Поп Паун је остао на овом месту од 1866. па све до своје смрти, 1891. године, и за то време подигао је манастиру углед у околини и имовно стање, а што је најглавније, сачувао га је од бугарофилске најезде. Што је манастир Забел био вазда луча српске свести у овом крају, при-

[12]) Овај сам ферман нашао у остацима архиве пок. Димитрија Младеновића, старога икономa Кумановског. Има при том још других фермана које ћу на другом месту саопштити.

пада захвалност Попу Пауну и његовим потомцима. Али у колу патрпота који су манастир Забел и читав овај крај штитили од најезде Бугарске пропаганде и Арнаута, ипак, највише светли име пок. *Поп Димитрија,* сина Попа Паунова, бив. пароха старонагоричкога и вођа српских устаника 1878. г. у кумановском и паланачком округу.

Пок. Поп Димитрије је умро 1884. године у Солуну, затворен у *Канли-Куле* због чувеног српског устанка 1878 године. Ну не дотичимо се, за сада, овога светлога карактера српскога. На другом ћемо се месту срести са његовим светлим именом и делима и пожртвовањем његовим за *Велику Србију.*

Поп Пауна је 1891. године наследио унук му *Поп Анта Димитријевић,* кога, на велику жалост тамошњих Срба, а и нас одовуда, 10. Јула 1893. погоди тане бугарофилско из пушке дивљега Арбанаса.[13])

Врли Србине, Анто, нека ти је лака црна земља и нека ти је вечни помен у свем Српству!

— — — — — — — — — — —

Као што су увек и свуда у Српству манастири били места, где су се смишљавале многе патриотске мисли и одакле су полазили апостоли српске вере, тако је било и у овом манастиру 1877. и 1878. године. — По што је наша војска, већ у јануару месецу 1878., стигла до Пчиње, и ту, по примирју, стала, нашло је се Срба у кумановском окр., који су се подигли противу Турака и тражили

[13]) И Поп Анта је сахрањен у ман. Забелу до свога деда Попа Пауна. На његовом споменику стоји написано:

— Овде почивају земни остаци свештеника Антонија П. Димитријевића, игумана манастира Забела. Рођен 1859. године у Старом Нагоричину, а мучки убијен испусти своју племениту душу 10. Јула 1893. године. Овај видљив знак подигоше му мајка Божана и браћа Денко и Василије.

да се Куманово и Паланка са својим окрузима присаједине Србији.*) Та је мисао никла у глави пок. *Попа Димитрија* у ман. Забелу. Ни од кога не подстрекаван, већ у дуговору са својим пријатељима, највише са свештеницима, диже свој крај на оружје. Устанак је био захватио све од Куманова до бугарске дан. границе, до Кратова и до Овчега поља, а главна станишта устаника беху у манастирима: *Забелу* и *Карпини.*[14]) Устаници су се храбро држали противу Турака све до јула месеца 1878. године, а тада их, с великом војском, растера приштински *Афис паша.*[15])

Детаљније ћемо о овом устанку говорити на другом месту, а сада још нешто о имовном стању манастира.

*

Некада велико имање манастира старонагоричкога, према томе и овога манастира сада, Забела, разнесено је међу бејеве турске. И данас још стоје велики бејлерски чифлуци између Куманова и ман. Забела. Да ли то све имање не беше манастирско имање?

Што има ман. Забел сада имања, то је све стечено од како је манастир обновљен. Тефтери о писанији садрже имена свих прилагача, и ми ћемо из тих тефтера споменути само неколицину:

---

*) Види о томе и молбе Берлинском конгресу, штампане у „Сриству“ год. II.

[14]) Карпина ман. је далеко од Куманова четири часа.

[15]) Дететом сам гледао како у Куманово доведоше у синцирима много повезаних Срба у Пчиње, а доцније сам гледао у Врању како се многи с Попом Димитријом потуцаху од немила до недрага. Попа Димитрије је често долазио у нашу кућу и ту остајао на ручку и вечери.

1) *Трајко*, стари кмет из Младога Нагоричина, поклонио њиву у Младом Нагоричину, велику 20 шиника.[16])

2) *Станко Иркинац* из Младога Нагоричина, поклонио њиву у Мл. Нагоричину 20 шиника велику.

3) *Никола Гопчевски* поклонио ливаду у Пчињи и тако даље.

Укупно имање манастирско износи данас преко 300 шиника земље оралије; винограда има од којих бере по 100 товара грожђа; сав забел око манастира; једну ливаду покрај Сераве и воденицу на Серави.

Покрај ових завештача, налази се велики број и оних који су по колико и у новцу дали, да се овај манастир обнови. Исписаћемо, из списка од 1854. год. неколико имена прилагача, да се види и правопис и имена срска у кумановском округу.

Анђелко Хера	54	гроша
Никола Вишнић	28	„
Траянъ Вишнић	58	„
Станко Вишнић	28	„
Миленко Никуљцъ	70	„
Анђелко Петковъ	74	„
Петко Опанчаръ	34	„
Вукан Билякъ	28	„
Раде Казаклиа	54	„
Никола Поснинъ	31	„
Цветан Вуя	76	„
Тошо Куси	12	„
Смилко Веселинъ	32	„
Тасо Клечовчанацъ	18	„
Стоилко Курчия	13	„

[16]) Три шиника улазе у један дан орања, како се у границама Краљевине Србије рачуна.

Иован Дука	23	гроша
Младенъ Карловски	30	„
Ђорга Ситаръ	47	„
Деспотъ Ћурчиа	93	„
Милош Ристинъ	18	„
Станко Огнянъ	14	„
Раде Дунђеръ[17])	8	„

и тако даље и т. д.

*

Манастир Забел светкује Малу Госпођину (8. септембра). Том се приликом стекне овде много света из околних округа, те сабор постаје велики. Тога се дана ваља наћи у овом манастиру. — Искупило се у овој шуми до 10000 Срба оба пола; орп се песма српска; игра се коло српско; причају се приче о славним временима српским и певају се дела јунака српских. Тога би дана сваки од нас понео трајне успомене и дубоко уверење да још живи српски анђео, да се множи и да напредује српски народ и под Турцима, макар да је и под најездом многих успјаних бугарофилских глава, које не знају ни за човека ни за пријатеља ни за суседа ни за брата.

Сваке године овога дана остане манастиру по 1500—2000 дин. у готовом новцу, а поред тога и поклони у стварима. Тада сви присутни домаћини завештају манастиру колико ко може: жита, грожђа, воска, вуне, сира, масла и тако даље, а жене и девојке завештају по што год од својих рукотворина: кошуље, чарапе, мараме и т. д.

Осем овога дана, овај манастир има и преко године добре походње. Долази народ у госте и остаје

[17]) Изузимајући великих писмена, све је овде исписано верно оригиналу.

по неколико дана. Тако исто свраћа се увек, овде, кад се иде у манастир Пчињски, и том приликом остају манастиру добри прилози, те би манастир материјално стајао још боље, да га много не једу Арнаути Карадачани и да га много не стају одбране од најезде бугарске пропаганде.

Желети је да се оба ова зла отклоне од овога краснога манастира српскога!

Ми смо наш пут наставили из Забела долином Пчиње и Криве Реке, и изишли на Овче Поље, али о томе другом приликом.

На Св. Саву 1894.
у Београду.

Јован Х. Васиљевић.

КАКО ЈЕ НАСТАС НАЛБАНТИН ТРАЖИО И НАШАО СРЕЋУ

ПРИЧА

I.

Живео је некад у једном селу један миран и нежењен човек, по имену Настас, а по занату налбантин; али како је занат учио још од малена, то му се право име и заборави, те му само оста ово друго, да га од осталих разликује и да се одмах зна шта је и ко је. Није био ни стар ни млад, али увек тужан и замишљен, који се живота свога није никад насмејао. Вас дан би, ако посла нема, седео у своме малом дрвеном дућану и гледао кроз отворена врата у широко поље и празно небо; али кроз његове мутне и жалостиве очи не прође никад жив сјај радости, нити весела искра паде, но увек једноставна туга и мисао на несрећу.

А питаће се, што је Настас налбантин био такав и шта га је дотле дотерало? Ма шта ко да каже, може му се, само је сам Настас добро знао, да је човек несрећан и сувише и да је срећа према

њему учинила неправду. Још у оно доба, кад је Бог срећу делио међу људе, они што притрчаше први добише повише, а они за њим све мање и мање, а пра-прадеда Настасов дође последњи и не доби ништа. После тога сви његови осетише ту празнину, и ево где је од колевке до ово доба осећаше и сам последњи по тој лози, бедни Настас налбантин.

Колико је он пута, кад је коње поткивао, видео ту исту неправду и код самих коња. Видео је па се тешио како није сам. Тако, по неки пут неки хат силан и бесан, све му леђа гибљу како је нахрањен и претил, а уз њега како кљусе мало и мршаво, учичкано од главе до репа, а мирно као бубица. Гледа их оба Настас, а у себи мисли овако:

— Ево ово двоје, од једнога је рода и од једне су лозе, и једно и друго једе зоб и носи седло, па опет хат диже главу високо, а кљусе је спушта, као-ован у лето! А то је све зато, што је хат стигао пре да своју срећу прими, а кљусе остало да ништа не добије. Увек је тако на свету!

После би помиловао кљусе по прљавој и учичканој длаци и рекао би: „'ајде кљусе, 'ајде! Ниси ти само на свету!“

А кљусе би онако оборене главе пошло кроз врата, потковано и увек готово да окреће долап или сувачу и да после пасе на чичкавом пољу.

А хату би рекао Настас:

— 'Ајде 'ало, 'ајде! Није тако сваки на свету!

И хата би после двојица водила до хара, да га онде чувају и пазе, док га госа једном у месец дана не узјане.

— Коњи, вели Настас у себи, па и они нису једнаки, а камо ли овај свет? Трпећу и ја овако, јер ми је тако усуд досудио.

Али Настас налбантин није само видео беду и неправду међу стоком, него тако исто и међу својим људима, које је добро знао, као своје прсте на руци. Тако на пример, колико је он пута рекао у себи, видећи свог богатог комшију Трифуна, рекао ово:

— Ево овог Трифуна, кад му је Бог дао, баш је дао! Пуни амбари, пуни подруми и пуни ћемери, а нигде му се не одлива, но се свуда прелива! А што ли је њега Бог одвојио од осталих, кад је он исто као и други — рећи, човек ни лепши, ни виши, ни наочитији? После ено му двоје деце, и ни тиме му се кућа није препунила преко благослова, те да не зна шта ће с њима. А то је све зато, што је Трифун поранио, па стигао своју срећу! А ено онај Стаменко, го као огуљена врба, ни пас да се за шта обеси што кажу, па се са оном својом женом увукао у ону рупу, што је оградио са четири коца и шаке јада неких дасака и облица и ту изродили деветоро деце. А још какав зао пород?! Свако би друго понело у зубе и на друму би га трговцу продало, само да свој трбух напуни. А Стаменко је још најгори! Да има дићи што из куће, до живе душе, дигао би и однео Јолу кафецији. А овако кад уђе пијан у њу, нема му се ништа тојага да задржи до на жени и деци, и тако сваке ноћи иста песма до свануће, а кад сване дан, те се Стаменко истрезни, онда жена с децом издевета њега. После он претрпи и причека до мрака, те им се за све одужи. И тако дан и ноћ знају, још од како се нашли! А то је све зато, што је Стаменко одоцнио, кад је пошао по своју срећу, те се кући вратио празан.

Па тако Настас мисли о свакоме, а за себе вели:

— И мене је моја срећа прескочила, а ја ћу и трпети, јер се срећа за реп не хвата!

После је тако исто тужно мислио о свему што види око себе, па ма то било једнако и трајно, или да дође само по који пут. Тако кад лети падне киша плаха и пријатна, те покупи прашину са друма и разхлади ваздух да душа живље дахне, а Настас све то гледа из празног дућана, па о свему размишља невољно:

— Ето и ова киша! Цео се дан носи небом чиста и бистра, па се сручи на земљу, те је раскаља и замеси, да човек жив не може прећи ни путем, ни пољем. Кажу, да је то зато, да вода земљу засити, род да донесе. А род ће узабрати само овај Трифун, јер Стаменку метни пун џак на пут, он ће зажмурети и обићи. А то је све зато, што је Трифун стигао срећу још пре, а Стаменко се запио па одоцнио. Па и моје се зна! Неће срећа ни мене за перчин да држи, а ја сам је некад прескочио.

У то истрча испод комшијске стреје мали петао, сав усукан од воде и с превијеном крестом. Истера га већи и јачи, да сâм остане у сувоти. Настас рече и петлу:

— Е мој бедни петлићу! Што ти ниси полетео својој срећи брже од оног до тебе, па би сад он киснуо као ти, а ти седео под стрејом с кокошкама. Али сад трпи! Неће тебе срећа сама да потражи! Тако је исто и са мном било!

А што је управо све овако мислио Настас налбантин, то се није знало. Занат му је, то се зна, био добар и ишао му од руке, те је било увек и хлеба и ракије, али ето дођоше му таке мисли. Испрва све мало по мало, па сад ништа друго и не ради. Тако узме вола да поткује и удари два пут по копити, па се замисли и каже самом себи:

„Срећа је још и то, што он лежи, а ја га поткивам. Могло је бити, да ја лежим, а он мене да поткива“. После опет удари два до три пута по копити и опет се замисли: „И онда би вели у себи, ја био во, а он Настас налбантин.“ После опет удари два три пута и каже: „Какав ли бих ја био во, а какав он Настас налбантин? Ко би то знао!? А могло је и то бити, како сам своју срећу прескочио!..“

У то мукне во дубоко и љутито, што једном с њим не свршава, а Настас брже окупи да лупа, а у себи непрестано мисли: „Што ли се он љути?.. Може бити жали, што је своју срећу прескочио!“

И тако је Настас с дана на дан све више мислио, све се више губио, док не поче да снева чудне ствари. Сневао је на пример, где дође коњ сам, без улара, уђе к њему у дућан и дигне ногу, па каже: „поткуј ме!“ И Настас налбантин узме чекић и сунтрач и почне, као у истини све редом. А кад удари први клинац и то укриво, коњ избечи очи на њега и каже: „То је моја срећа!“ А Настас као види одмах како је клинац постао већи, светлији и шаренији и како се све врти на копити.

— Зар је то срећа? као пита се он и чуди се, чуди док се не пробуди.

Ко зна колико би све то трајало и докле би Настас мислио тако и сневао онако, да и сам не виде већ, како се сав осушио од туге и како је окопнео, као презрела лубеница. Већ га је пекло и једило све на овом свету од сунца до месеца и од згоде до незгоде. Али се једнога дана сети, да помисли мало и о самој срећи. Прво, знао је и сам, да је то нешто невидовно и чудно, али како и колико, ко би се томе досетио? Ако је, мислио је, живо и ако иде, онда, где је та брзина, да се она

стигне и ухвати, јер мора да лети брже од тице, или се вијуга и крије брже од змије. Њу може само човек да натрапа, и онда је слаба и лака као маслачак. А ако би је он само једном ухватио и само да јој једном метне руке у њене косе — а већ да она има косе, то је знао —; не би је пустио испод прстију до последњег часа, а казао би јој све и што јој је право и што није.

Од тада га уседе за врат луда жеља и неким невидљивим мамузама боцну испод ушију. И Настас лепо чује где му неки глас шапуће у оба ува: „Потражи своју срећу!.. Потражи своју срећу!“ На послетку једнога дана обу нове опанке и на дућан запе стару резу и пође у свет да је тражи.

II.

Била је тада лепа летња зора, што се тек помаља више брда, над којим се високо дигли дуги и танки облачићи, што личе на суве и распорене рибе, па их сад зора рујно обојила по крајевима, те се јаче светле и од себе светлост шаљу. Настас погледа на њих и одмах се сети на неправду.

— Ето, рече у себи, и ови облаци! Зашто, да су им крајеви само сјајни, а средина је црна, као нагорео пањ? Зар и средина није облак, као и крајеви, али тако је то, кад су они ближе својој срећи! Увек је то тако и на небу и на земљи!

После се опет замисли куда ће и на коју страну, па најпосле рече тужно:

— Да пођем право према сунцу, е да бих и њему крај видео.!

И пође како рече и остави своје село, своју кућу и своје познанике и понесе са собом само своју главу и своје тужне мисли.

Тако је ишао до подне, док му се сунце не попе над главом и спусти на њ, сав свој жар. Настас убриса зној с лица и хукну.

— Ето и овај пут! Неко иде рахат и вољан, кад и на гробље пође, нити га што пече ни дави, а ја сам пошао срећу да тражим, па ме сунце уби и укува, као да сам лонац са пасуљем. А мора тако бити, мора и знам зашто!

И онда се сети свега на свету, па и једног свог сна, где је срећа дошла пред њега, као квочка са деведесет и девет пилића, и свако га је онда кљуцнуло у пету, а на шта је квочка рекла кроз кљун, гласом човечијим: „Немаш среће! Немаш среће!“ И тако је тада чуо деведесет и девет пута како среће нема. То га и сад сневесели те рече сам у себи:

— Ко га зна и каква је срећа?! Може бити да је и као та квочка!

После сунце обиђе и њега и све око њега и спусти се другом крају, а Настас стиже до једне чесме у шуми, са које пада бистра вода на камење и којој је коруба од старости обрасла зеленом маховином. Нигде ништа нема да се чује до тај пад воде и шуштање лишћа са две старе букве, што су израсле с обе стране извора.

Настас седе уморан на један чист и сув камен и поче да мисли о води:

— И ова вода! Вас дан тече у самоћи и нити јој ко дође, нити је обиђе, а она не престаје. Ех, да је она пре похитала својој срећи, текла би у сред света, да је сваки благосиља и види, али овако трпи, што су јој досудили! Тако ћу и ја.

У то погледа више себе и виде једног човека дугог и мршавог где лежи на трави, па једним оком жмури, а другим гледа на Настаса.

— Ко си ти? упита га Настас.

Онај с тешком муком одговори:

— Ја сам онај од кога се пишта не сакрије и који чује све и зна све.

Тада се Настас боље загледа у њега, а у себи мисли, кад све зна, ваљ'да ће знати где је моја срећа, па га гласно упита:

— А кад тако све знаш, кажи ми, душе ти, где је моја срећа?

Тада се дугоња диже са траве и загледа у сунце, које само још једним крајичком стоји на овоме свету, па онда још тише и још уморније рече:

— Ја не могу да говорим, кад сунце зађе, јер онда — у то неста сунца са света, а дугоња паде као клада и одмах заспа.

Онда и Настас растури што је собом на леђима понео и направи постељу до потока, па и сам леже, али пре но што га сан нађе, поче да мисли овако:

— Ех, да сам ја стигао пре своју срећу, не бих се овде и овако мучио и вртео, но бих лепо спавао у своме дућану, како сам и навикао. Али тако је то све на свету, па је тако и са мном!

Кад се у јутру и Настас пробудио, прво погледа где је онај лежао и већ га виде, где весело гледа у први крај сунца, па га поздрави и назва му Бога. Дугоња тихо прими и одговори, па после поче разговор и што сунце више одмиче, то и он све јаче и брже говори. Најпосле рече:

— Твоја је срећа Настасе налбантине....

— А од куд ме ти знаш, упита га Настас, кад се нисмо никад ни видели?

— Ма, зар ти нисам казао, да се од мене ништа не сакрије, а камо ли ти, Настасе налбантине!

Него чуј! Твоја је срећа лепа девојка, али тужна и жалосна, као и ти. Можеш је видети кад оћеш, али мораш одавде проћи три брда и три долине, а кад дођеш у четврту гору највишу, ту ћеш у „Зеленој букви“ наћи твоју срећу, где преде на златно вретено и плаче бисерним сузама. Само ако те мрзи ићи самом, можемо поћи заједно, да прекратимо дуг пут у разговору.

Настас се први пут мало зарадова и рече:

— Добро.

И тако пођоше заједно, а већ кад прећоше једну долину и једно брдо, стиже их подне.

Сунце опет упали главу Настасову, те се он смути и растужи, а дугоња најслађе поче да прича. Али како сунце опече најјаче, те и његов глас стиже највећу меру, те сад кад говори, чини се, као да громови пуцају. Досади се то Настасу, па рече јетко у себи:

— Ето и овај мој друг! Да сам пре своју срећу нашао, не бих се с њим залепио, који ће ми разбити главу виком и причањем — него још он то и не рече све у себи, кад дугоња викну:

— Збогом! и пође брзо на другу страну, као ветар низ пољану, а кад одмаче далеко од Настаса завика, као да у највећу трубу дува.

— Настасе, Настасе! Зар ти ниси знао, да ја све знам!? Зар се тако добро добрим враћа?!

Настас се лупи шаком по челу и рече љутито себи:

— Ето ти моје памети! А да бо'ме, да сам пре своју срећу нашао, не бих био овако луд!

И он продужи после сâм свој пут, љутит на себе и жалостан као и иначе, па тога дана пређе и другу долину и попе се пред ноћ на друго брдо.

И ту где стиже, било је место скровито и осамљено, те Настас нађе као и прошле ноћи стару чесму између две букве, те леже крај ње и лице обрте води. После, као и прошле ноћи рече, да себе разговори:

— Мора се овако мучити, кад човек за младости не похита својој срећи. Још да не бејах луд, као јуче, имао бих друга, а овако ево где сам сам у овом пустом месту и уз ову чесму.

Па се онда окрете на другу страну и одмах угледа више себе човека ширег но дужег, где лежи на леђа и метнуо кожух преко главе.

— Ко си ти? упита га Настас, јер му се учини, да онај не спава.

И онај се јави испод кожуха, али је и њему глас, као да умире.

— Ја сам ти онај што све видим, али само док је сунца, а чим оно седне, моје очи не би виделе ни прсте пред очима. Него ме остави до сутра, па ћемо се онда лепо видети и разговарати.

Настас спусти главу на узглавак и за мало, а сан му залепи трепавице.

Сутра дан, сунце већ ограну над брдом, и Настас виде онога од синоћ, где брзо прелеће очима око себе на све стране и весело погледа на сунце.

— Је си л' добро спавао, Настасе? упита га онај и ту му окрете лице, сјајно од радости, као усијан сач.

Настас сабра веће и прогута јад — како је њему добро, мислио је, а гласно упита онога:

— А од куда ме ти знаш, кад се нисмо никада видели, колико ја знам..?

— Е, мој Настасе, одговори онај; а зар сам те само једном видео, кад поткиваш коње и волове и где по некад држиш чекић по пола дана у ру-

кама па само трепљеш као ћук и гледаш у празан свет пред собом. Него ми реци, куда ћеш сада, е да би ти што помогао.

Виде одмах Настас, да је све онако, као што овај рече, па му после каза, као и оном синоћ, а дебељко окрете главу на једну страну и загледа се према себи, па рече:

— Ено видим твоју срећу, где се сад буди у „Зеленој букви“ и узима прећу, којом опреда судбину. И рекао бих по зеленом концу, да је баш то твоја жица; него хајде похитај, да је што пре стигнеш, да ти не би продужила конац, који видим, не волиш. А ако ме примиш, можемо поћи заједно имаћу ти шта причати.

Опет се Настас мало обрадова и рече:

— Добро.

Испрва, као и јуче, бејаше им не може боље бити, јер Настасу не паде на памет ни једна тужна мисао, а дебељко опет весело причаше о свачем. А по своме занату не скида поглед са Настаса, нити му даде корачити док му очима ноге не измери. Тако би све до подне, али кад сунце дође на зреник, стиже и Настаса његов час, да се на самога себе љути и кад зажмури и кад прогледи. На послетку да би скинуо муку са срца, оде у густу шуму и ту се лупи шаком ио челу и рече самом себи:

— Ето ти и овај мој друг!? Ни дахнути, ни коракнути од његова ока не могу, а све је то зато, што морам да тражим оно што сам требао пре да нађем, а овај ме вала не би овако без конопца спутао.

У то викну дебељко из далека, викну јако и љутито:

— Ај Настасе, Настасе! Зар се тако добро добрим враћа!? Зар си ти мислио, да те ја не видим и кад те не гледам!? Иди сâм Настасе! Иди!

Опет се Настас удари шаком по челу и рече:

— Што који дан више, ја све луђи! Зар ми не би јуче доста и за годину, а ево где ми једна ноћ однесе све из главе! Ех, а мора тако бити, и ласно је знати за што!

На послетку стиже Настас сам до четврте горе највеће, и кад сунце зађе, он угледа „Зелену букву“. Ту га од једном нешто стеже и укрути, и он чу нечији спор глас, где му рече:

— Ноћ је, Настасе, за одмор, а дан за разговор. Чекај! А тај је глас био необичан, те Настаса одмах ухвати тежак сан, и он заспа онај час, онако стојећи.

III.

Кад је свануло јутро, пробуди се Настас и одмах погледа на Зелену букву. Ту виде младу девојку, лену, каку у животу никад није видео. На њој бела одећа од танког платна, па јој се спушта још испод ногу и вуче се за њом као зраци месечеви. Више паса се опасала белим ибришимом, за који је на два места и с леве и с десне стране заденула по један цвет. С главе јој пада дуга коса на све стране, па и та коса, као и хаљине, нити се види где престаје, нити се зна докле траје. А лице јој сјајније од зоре и ведрије од извора. Само су јој очи тужне и из њих се круне крупне сузе бисерне. И баш узе левом руком златну преслицу, а Настас стиже пред њу.

Назва јој Бога, и она прими, па му после рече:

— Седи, ћути и гледај шта радим!

Он учини тако и одмах виде, како она диже једну прећу од некуд и надену је на преслицу, а другом руком узе вретено и отпоче да преде. Испрва се жица лепо скупља, и прећа се још лепше развлачи, а Настас рече у себи: „Благо томе!“ Али после наиђе мрва сламе, те се увуче у жицу и направи чвор. У тај час паде крупан бисер из њеног ока и она уздахну и пропусти да чвор прође. После остави ту прећу, па узе другу од друге боје и започе поново. А та је друга била оштра у први мах, и конац се вио, колико се не да упрести и једва се слаже на вретено, ал' што она даље врти и прећу извлачи у толико се жица више привија и све мекша постаје. Виде Настас где се она осмејкује и да јој тога часа неста суза у оку. А кад конац поста мек као свила, скиде она прећу са преслице и узе другу. Та трећа је прећа била сва изгужвана и замршена, да се не може почети ни са које стране. Од куд почне све се чвор до чвора ниже, и тако се једва привија уз вретено; па још и сама прећа са преслице бежи. „То је мора бити моја!“ помисли Настас и дође му жао, као никад пре, а још кад Срећи почеше да лију крупне бисерне сузе, уздахну он и поклопи шаком лице, да се као човек не осрамоти пред својом Срећом.

И тако је то трајало дуго и ћутке, док Срећа не изређа сва своја предива за тај дан, а кад сврши рече Настасу:

— Је си ли видео све?

— Јесам.

— А знаш ли која је твоја прећа била?

— Знам, она трећа.

— Није, мој Настасе, него она прва. Она где је мрва сламе пала!

Настас отвори очи од чуда и једва после рече:

— А од куд онај чвор, да од Бога нађеш!?

А на то га Срећа ухвати за руку, па му рече благо, да Настас задрхта сав и хтеде пасти од жалости:

— Ја и твоју жицу предем, као и свачију од вајкада и прешћу их до суђена дана! Тако то мора бити! Па ни једна пређа до сад није била мека увек као свила, ни лака као паучина. Једном пође тање, други пут оштрије, једном се завеже чвор, други пут једва да се конац одржи, тако се растањи. А тако мора бити, јер да је све глатко и да је све равно, ти не би чуо у свету ни „Тешко мени“!“ ама ни „Благо мени!“ А зар би ти у пролеће сунце сијало слатко и пријатно, да те зима тешко не намучи да га пожелиш!? Није судба у мојим рукама, да је ја чувам и поправљам, или да је кварим и кидам! Знаш и ти, мој Настасе, да је сваки своје среће ковач, па како ми предиво у руке да̂, тако му ја сваки дан предем. А кад му не стане и последње мрве на преслици, ја пољубим место оно где је она била и у срцу му пожелим срећан пут, а он са̂м зна, где ће му место бити, кад оде тамо горе. Ја сам само прела што ми је он у руке дао. Таква је судба моја!.. Ето и ова твоја пређа. Онај трун сламе, то је твоја празна туга, што си је у ово твоје предиво са̂м унео, да те мучи и брине и да од тога сна немаш, ни веселог дана у години. А све зато мој Настасе, што ти не знаш шта хоћеш и шта ти треба. Не гледај другога, нити тражи неправду међу светом, јер опет ти кажем, да је све на свету лепо, не би се ни плакало, али ни радовало.!

— Право каже! рече Настас у себи, али се сети те запита:

— А што је Тривуну онако добро, а Стаменку зло?

— А је си л' ти видео ону другу прећу?

— Она што је прво оштра била, па се после умекшала?

— Она! То је срећа Трифунова! Онаку ми је дао, онаку му и предем. А је си ли видео ону чворновату и замршену?

— Видео сам!

— Оно је Стаменкова! Онаку ми је дао, онаку му и предем.

Опет се Настас снужди и хтеде још нешто рећи, но не смеде, те га сама Срећа ослободи.

— Реци све, што 'оћеш!

Онда Настас рече:

— А што сам ја убацио онај трун сламе, да ли ти знаш?

— Знам, одговори Срећа. Убацио си га, што ти сунце не сија како ти 'оћеш, што ти киша не пада кад ти 'оћеш, што ниси могао да кажеш: „благо мени имам крова, неће ме сунце спржити,“ или „неће ме киша квасити!“ Што вас дан мислиш на Трифуна и на Стаменка, а заборавио си свој посао и себе самога. Него, Настасе, хоћеш ли да ти покажем ове исте прође у свету, тамо одакле си ти?

— А како то? упита Настас.

— Ево овако, рече му Срећа, и превуче руком по његовим очима, а кад Настас после прогледа, а он у сред неког града великога, где се куће дижу до неба и где свет иде на све стране журно и безобзирке. И он виде где стоји крај једне камене чесме, а да га једна баба држи за руку. И та му баба одмах рече:

— Ћути и само слушај!

IV.

Стајали су они обоје тако за дуго, и Настас не рече ни речи, а све гледа око себе, јер што сад види, никада пре видео није. Док најпосле не нађе један гојазан човек зелених очију и жутих бркова, сав задуван од сала, колико је отежао и од њега се чује шуштање на десет корака. На руци му прстен с драгим каменом, што се блиста, као кап воде према сунцу, а више појаса виси му ланац од дебелог злата. Кад би тај поред Настаса и бабе, загледа их са стране, па се заустави.

— А шта ви ту чекате? рече осорно.

— Чекам, да нађем сину службу, рече баба.

— А је л' он вредан?

— Јесте, и ко га узме неће се кајати.

Томе човеку беше тога дана побегао момак, те шта ће, него да узме Настаса. А кад Настас пође за њим, рече му баба на уво:

— Иди сад тамо, а знај да ћу ти ја опет доћи.

После Настас пође новом господару, а бабе неста у гомили.

Ова кућа Настасова газде бејаше од тесаног камена сазидана, висока на неколико басамака, тврда као град и пуна свачега. Још с прве капије осети Настас мирис од мрсног јела и виде пуне собе свачим што је лепо и скупо, а по сред њих се шета жена газдина, гола до рамена, и држи на прсту шарену тицу, па се с њом разговара.

Настасу рекоше где му је место и шта му је посао, и он учини све по реду, па онда поче да гледа.

Тако, пред ноћ дођоше њих неколико сви лепо и богато обучени и одоше са његовим газдом и женом за велику трпезу, на којој су били сви по-

злаћени тањири. Онда им се изнесе вечера од десет јела, а од њих сваки узе по један залогај и једва да га сажваће, па испије велику чашу вина, што мирише лепо, да га и Настас осећа. После дођоше свирачи и женски и мушки, па док једни ударају у цимбале и дахире, дотле три девојке играју и вију се, као змије. По некад сви прсну у смех, лупкају оне девојке по раменима, и пију све више.

Умори се Настас гледајући и кад хтеде лећи, сети се Среће, па рече тужно:

— Што је нисам питао за прећу овога?

Други дан би као и први, тако трећи, тако и сви редом, а Настас опет поста тужан и поче мислити на неправду. Једном га упита његов газда, што је такав, или му је вели шта онако, или му је мало у његовој кући?

— Није рече Настас, све ми је овде добро, него ето видим, неко једва нађе леба живот да одржи, а неко га има и сувише. Велим да је неправда!

— Хе, рече му газда, није сваки кадија, као ја.

— А шта је то? упита Настас.

— То је онај, који правду дели.

— А како се то дели?

Газда се опет мало осмехну, па рече:

— Хајде са мном!

Онда га одведе до једне куће веће од своје, где су собе биле три пута шире но његове и где на сред једне стоји велики сто, покривен зеленом чојом. А то је био конак, где се дели правда. На му рече:

— Седи, гледај, али ћути!

Настас седе на један троножац, а његов газда за онај сто. После извади из џепа сребрну џезву

и метну је испред себе на онај сто, па је покри свиленом марамом.

За мало, а уђе један човек скиде капу и поклони се пред кадијом и рече, да је дошао, да правду тражи.

— А у чему ти је учињена неправда? упита га кадија.

— Мој комшија, рече онај, одузео ми пола авлије и оградио, па не да, а знају сви да је моје. Могао бих се заклети и довести добрих људи колико хоћеш и сваки ће рећи да је моје било!

Тада кадија диже ону свилену мараму са џезве и загледа у њу, па рече да га онај чује:

— Овде не кипи. Иди!

Оде онај, а Настас само гледа и ћути.

После мало, ето опет онога и опет рече све оно, а кадија као и први пут диже мараму и рече онако:

— Овде не кипи. Иди!

Опет онај изађе, а Настас само гледа и ћути.

Кад трећи пут дође и рече све као и пре, али сада и сам диже мараму и спусти у џезву нешто, а Настас чу, да то звекну. После и кадија загледа под мараму па рече:

— Је л' ти знаш да је твоја авлија?

— Знам.

— Је ли и људи знају?

— Знају.

— Е, твоја ће и бити, сад иди!

А после рече и Настасу:

— Иди и ти, а доста си видео!

Од тада се Настас замислио, али не о срећи и несрећи, него о правди. Лако је правду делити, вели у себи, само треба имати сребрну џезву и сви-

лену мараму. Како ли све то мој газда убаци у своју прећу, што не питах Срећу?“ И то је трајало дуго и дуго, док једне ноћи не усни Настас ону бабу, што га је ту довела и она му рече: „Замоли газду, да те и сутра собом поведе и све гледај и памти!“

И Настас тако учини и њему његов газда, а кад остадоше сами у оној соби, сваки на своме месту, уђе један човек. Тај је био крупан и наочит, велика чела и сјајних очију, али види се странац и непознат. Он рече кадији:

— Кадијо, странац сам из туђе земље и тргујем са драгим камењем. Синоћ су ме опљачкали ваши људи и узели све што имам. Ја их знам где су и који су, него ми помози да моје благо повратим, а ја ћу вашој земљи дати поклон, да сви виде, да сам јој захвалан.

Кадија диже ону свилену мараму, испод које је била таблица са кредом, па рече:

— Овде ништа не пише! Иди!

Онај човек изађе, па се одмах врати и рече:

— Кадијо, подели ми правду и без тога, јер нисам писмен човек.

А кадија му опет рече исто и додаде, да је тако писмо лако научити, само неког да пита. Онај човек изађе, ал' сад се још брже врати и рече:

— Кадијо, је си ли пресудио?!

Кадија диже мараму, али у то приђе странац и узе брзо креду па написа:

„Да се обеспи, цар ти твој заповеда!“

И кад га је погледао страшно и љутито, кадија познаде цара и паде му мртвило на лице, па посрну на месту седећи. Онда цар лупи длановима, те уђоше његови оружани момци и однеше кадију.

Настас једва оде кући од страха, а кад дочека

други дан, виде свог газду, како виси о градској капији и како свет на њега пљује. И међу светом виде и све оне, што су толико пута заједно с њим јели и пили. После виде, како се диже сва та гомила и стиже у његову кућу. Однесе све из ње, а што оста изразбија и само остаде кадијина жена у једној јединој хаљини и дадоше јој од свега само ону шарену тицу, па је пустише у свет. А она весела кућа оста празна и сама, као пећина у којој се слепи мишеви играју и сове легу.

Настас метну руке на лице и заплака горко, а кад подиже главу, пред њим стоји она баба.

— Је си ли видео све и све запамтио, Настасе?

Он махну главом тужно да јесте, а тада га баба дирну опет руком по очима и кад опет прогледа, виде да стоје у неком непознатом месту, опет у једном великом граду, где је било све, као и први пут. А баба му опет рече:

— Ћути и само слушај!

V

Ту где су се сад нашли они, била је велика пијаца где се викало из свег грла; куповало и продавало много, свађало и тукло око трговине, и сваки, види се, за себе ради, нити је иком жао друга свога. Баба нађе за се и за Настаса склонито место и ту чекаше, као и оно пре. Не прође много, а један висок човек, сав знојав од рада, журно прође поред њих, види се, замислио се, ал кад спази бабу и Настаса стаде за часак и упита:

— Шта ви радите ту?

— Тражим сину службу, одговори баба.

— Ако је вредан и поштен, рече тај човек, ево му службе код мене.

— И вредан је и поштен, само га узми.

И тако Настас пође опет да служи, а баба му као и пре рече:

— Иди сад тамо, и знај, да ћу ти ја опет доћи!...

И опет се растадоше, као пре.

Нов газда Настасов био је богат трговац, који је имао пуне магазе и подруме еспапа, после две велике галије и тма дереглија, што су све то носили по свету и име му је било чувено, кућа поштена, а образ светао пред светом. Жена му је била паметна и добра и сносила је с њиме сав терет посла, а уживала тако исто сву срећу зараде. Па су имали још двоје деце, као две поле од исте јабуке, и лепе и добре, да им се ништа више пожелети није могло, до од Бога здравља.

На све ово Настас свиче брзо и лако, мислећи у себи, да је пређа ове куће најмекша и најтања од свију.

Те године била је с пролећа киша, од које се већа и гора није запамтила, а после ње дође суша, тако исто дуга и јака, те се земља запече и изгоре, па пропаде све жито у њој и сва храна на њој. Онда наста глад свуда, и жито се куповало за скупе новце и делило шакама, да се свет исхрани. Онима, чије су куће биле пуне хране, и није се осетило, па и томе трговцу, још како скочи скупа цена, његово се имање поче све више да већа, и да је жита имао још више, још би се више обогатио. Али он продаде пуну једну магазу и онда се тек сети, да је све то јевтино дао.

Од тада му се газда замисли јако и Настас га виде увек, како оборене главе и сабраних веђа шета сам крај куће и мора да је мислио много, јер већ

поче и сам са собом да говори, да нешто у себи повлађује, или да се од нечега брани.

Једне вечери чу Настас говор више себе на доксату и познаде одмах глас газдин и његове жене. Прво му она рече:

— Грехота је да тако чинимо, јер нисмо сироти, а Бог није послао глад, да се неко обогати, него да се свет опомене на своје грехе.

— Знам, вели газда, али ово, што сад шаљем, није за нашу земљу, него за туђу.

— Мене је мати учила, рече му жена, да је душа свуда душа, а знам и сама да је глад свуда глад.

— Твоја је мати била баба, као свака баба! Од куд је туђин све једно, као и свој?

Онда жена ућута.

Сутра дан виде Настас свога газду, где се сам привлачи великом амбару, и све се обзире, да га нико не види. На леђа упртио велику пуну врећу, па сам отвори врата и сручи врећу у жито. После изађе и остави празан џак на једно место и оде. Настас дође и загледа у мрве, што су још остале у врећи и виде да је то песак био. То га сневесели, и он већ хтеде отићи и рећи газди све што зна, али у тај час у самоћи, њему се учини да пред њим мину она баба и лепо чу глас, где му рече:

— Гледај, али ћути!

И Настас је гледао и ћутао. Сутра дан опет виде газду, како све онако исто уради и заболе га срце јаче но икад, али не рече ни речи.

После је и сам Настас с осталим момцима пунио велику галију тим житом, али нико осим њега не виде, да поред једног зрна жита, стоје увек два зрна песка.

Па опет не би ништа, и чинило се све по старом. Али се разболи дете газдино. А кад рекоше да му нема лека, онда виде Настас, где његов газда клече и рече:

— Опрости, ми, Боже и одржи ми дете у животу, а кунем ти се, да ћу све оно добрим повратити и никад више нећу учинити!

И дете оста живо, али кад прође дан два, газда заборави заклетву и не учини ником ништа, а поче као и пре. Тако, знао је Нестас, да кад његов кантар мери шта било, било је као да је свети Аранђео измерио, а сад га види где једним прстом погуркује, да пре одскочи.

После разасла све момке у шуму, да доносе суво лишће и шашу, па је после сâм ноћу пунио тиме вреће, а озго метао вуну, и тако, место вуне, продавао суво лишће.

Све је то Настас видео, и кад год помисли да му оде и да све каже, јави му се баба, и он чује оне исте речи: „гледај и ћути!“ И Настас је гледао и ћутао.

Разболе се опет друго дете газдино, па и за њега рекоше: нема му лека. Ко је год знао да лечи, свакога су доводили, а детету све горе. Трошили су паре немилице, расипали и капом и шаком, само да се помогну, али нигде помоћи нема. Онда опет газда клече пред икону и Настас га лепо чу, где рече:

— Боже, одржи ми ово дете, а ево ти се заклињем, да ћу све зло добрим поправити и да нећу више да чиним друкчије, него како је право и поштено.

Али, виде Настас, да светац на икони пониче очима и да му туга пређе преко чела, и после поста миран као и увек. „Није добро!“ помисли, али је само гледао и ћутао.

Други дан дете умре.

Од тада се промени у тој кући све. Не чу се ни једна весела реч, нити се осећаше онакав живот, као пре, но се спустила мора на све, а највише на самога газду. Бежао је од свакога, а није смео сâм да буде, а кад легне да се одмори, мало мало па запне руком и кида одело са себе, а виче промукло и загушено: „Скините ми песак са прсију, 'оће да ме удави!“ или „Дижите суво лишће са мене, 'оће да ме угуши!“ Па кад га уморног сан свлада тада као да ђуле са кантара падне, удари га по прсима, и он се тргне и јаукне, ил' се по неки пут грохотом насмеје.

Све је Настас то гледао, а у себи само мислио, што ли то овај човек убаци у своју срећу онај трун слâме? Већ више није мислио на неправду, јер и сâм виде да је сваки своје среће ковач. Док му једне ноћи дође у сну она баба, па рече:

— Пробуди се, Настасе, и устани! Све гледај и све види, али ћути!

Настас скочи из постеље, а јаш је била глува ноћ, и није се видело ништа до неколико звезда на небу. Иначе свугде тишина и мир, нити каквог гласа да то наруши, нити најмањег ветра да то уздрма. Настас изађе на врата и виде свога газду, који се тога часа дигао из постеље, како се прикрада својим магазама, а у руци носи запаљен угарак. И Настас се већ заборави, па хтеде да виче, али уз њега стаде баба и узе га за руку.

Газда лагано и обазриво приђе згради, а кад стиже до најнижег прозора (знао је Настас, да је ту све само суво лишће и шаша), пропе се на прсте и убаци ватру у кућу. Не потраја дуго, а пламен засија кроз прозоре и ватрени језици почеше да

кољају на све стране. Одмах поче и праска и рушење, а кроз све то чује се газдин смех и речи:

— Запалићу те морију, сагорећу те муко моја!

Већ се диже све живо у кући, диже се сва ма́ла и сви гасе ватру велику и страшну, а са̂м газда гледа на све празним, великим очима, гледа па се грохотом смеје и показује руком, како неко гори, кога само он види.

Него се ватра није лако гасила, и све силе остадоше слабе да се угуши пламен, док зграда не пуче по среди, и у њеној средини засија жив жар од кога је јара би́ла на све стране, да нико не смеде прићи ближе.

Тада газда викну безумно и страшно:

— Ха, ту ли си још! и раширеним рукама јурну у зграду, и тамо га дим и пламен дограбише.

Од свега имања остаде једна кућица чиста и недотакнута, и у њу се склони газдина бедна жена и оно једно дете.

Тада Настасу рече баба:

— Је си ли све видео?

Он ману тужно главом да јесте.

— Је си ли видео ко је њему био крив?

— Он са̂м, рече Настас. Само те молим реци, шта ће бити с његовом женом и дететом?

— Е, Настасе, одговори баба, Срећа ће им прести прећу какву јој они даду, јер она не може ничији конац да мења, па ни њихов. Неће се ни њина жица изгубити, само ако је сами не прекину. Него ми још нисмо готови — и ту му опет дарну прстима очи, а кад он прогледа виде се у сред поља равна, крај велике воде једне, а близу једне мале колебе. Ништа ту није било, ни засађене баште, ни родног дрвета, до само она колеба, стара и мала. Онда му баба рече:

— Иди сад тамо, Настасе — и ту му показа колебу — све види, све памти, али ћути и знај, да ћу ти ја опет доћи!

Ње нестаде, а он пође колеби.

VI

Настас дође до колебе и лупи шаком на стара растова врата. Тада изађе млада жена сиротињски одевена, а на руци држи голишаво мушко дете. Настас виде у колеби још једно мало веће, где је узјахало на просту клупу и млати ногама, као да јаше.

Онда га жена упита шта ће, а Настас рече, како је странац, па је заишао, него пита има ли кога, да му покаже пута и да га на друм прави изведе.

— Човек ми је послом отишао, рече жена, него ти хајде у кућу, па га причекај и питај, кад дође.

Настас уђе у колебу и седе на један зарубљен пањић, и поче гледати око себе. Прво виде празне зидове, али чисте и облепљене; па после две постеље од дасака, напуњене свежом сламом и покривене са две поле платна чистог и опраног. И онда још једну дрвену полицу, на којој су наређани два три чанка од дрвета и више ништа, што би око зауставило. После му жена донесе црна хлеба и воде у тестији и понуди га тим.

У свему виде Настас да све од срца иде и да кућа и покућанство, и онај хлеб и она вода бејаху чисти и благословени, јер се први пут у животу осети задовољан и први залогај поједе слатко, а ни вино ни ракија не паде му слађе никад пре, као ова вода сада.

— Је л' све ово твога мужа и твоје? упита Настас жену и показа на колебу и на ствари у њој.

— Божије брате, па наше, одговори она.

После је помиловао децу, и што их дуже гледа, све му се лепша чине, и најпосле дође да зажали што и он нема таку. Ономе се старијем детету допаде њихов гост, па упита матер:

— Је л' да је он добар човек?

— Добар, сине, ти знаш да код нас само добри људи и дођу.

После је жена причала Настасу о своме мужу, о деци и о себи, како ту живе од како се узели и како им све од Бога и од људи добро иде, а срећни су, вели, срећни да се не би ни са ким мењали. Слуша све то Настас, а у себи мисли: „каква ли је њихова пређа, да ми је знати?“

У то дође човек. Деца му полетеше на руке, а жена му скиде торбу с рамена. Он весео, они весели и наста смеј и шала, и Настас виде да је све то од срца и да је све то благословено!

— Имамо госта, рече жена мужу и показа Настаса.

— Увек добро дошао, прими он, па се од једном завајка: Их, рече, купио сам само три суве рибе, а нас је сад четворо!

— Ја сам прва видела госта, ја му моју поклањам, рече жена.

— Е, узе домаћин, гост чека мене, зато од мене мора и да прими.

Настас се захвали и рече:

— Нека, мени је и хлеб доста.

— Та већ делићемо!

После су сели сви за малу дрвену софру и поделили међу собом, што су имали. А кад вечераше, онда човек рече Настасу:

— Брате, у нашој се кући пева, и да ли ти неће што сметати, ако ниси навикао?

Настас рече, како неће а у себи је опет мислио, има ли код Среће мекше пређе од њихове. После су певали сви, и песма се весело орила међу она четири празна зида, под оним кровом од дасака.

Него домаћин примети да је Настас замишљен и невесео, па га упита:

— Странче, а што си тако тужан? Шта ти је мало у кући било, или те је који увредио од нас?

— Не, Бога ми, рече Настас. Него бих те питао нешто, али се бојим да те не увредим.

— Нећеш, брате, а питај слободно.

Онда га Настас упита:

— Је сте ли увек овако весели, као сада?

— Јесмо увек!

— Јесте ли увек овако сироти били, као сада?

Домаћин га погледа зачуђено:

— А зар смо ми сироти?! Богу хвала да је, ал' све ово што видиш овде, то је његово па наше.

— Ова колебица?! упита Настас и показа руком на слеме.

— Тај град!

— И ово овде? опет рече Настас и показа ствари око себе.

— То богаство!

— И ви сте сви с тим задовољни?

— А зашто да нисмо? Нама је хлеба Бог дао да живимо, нека му је хвала! Наше нас слеме брани и заклања од злога времена, нека му је хвала. Наше је здравље срећа наша, а видиш поред ове ватре

и поред бистре воде, загреју се наша срца, и свако расте од среће и игра од радости. Та ја се не бих ни с царем мењао! Је л' жено да не би?

— Цар се у страху родио, и у страху живи! рече жена.

И Настас први пут у себи рече и у срцу осети, да је у кући, где је срећа.

После су разговарали о свему, што је за њих било, док се домаћин од једном сети нечега:

— Жено, рече, дај ми ону торбу.

Жена му је додаде, а он из ње извади једну стару, пошивену кесу и отвори пред свима. У кеси бејаше све златан новац и било га је много, да би се богат обрадовао.

— Ово сам у путу нашао, рече домаћин, те је узех, да је склоним у кућу, да ако се нађе онај, ко је изгубио.

И сви су весело и безазлено гледали у пуну кесу туђих пара, али ни за једну пару њихов се прст не залепи!

После сви легоше у колебу, а Настас је сам дуго мислио о свему и видео јасно први пут, да није срећа велика кућа и пун џеп, него мале жеље и пуно срце. Најпосле и он заспа:

Око поноћи осети нечију руку на себи и чу глас газдин, где га лагано зове.

Настас му се тако исто одазва, а домаћин му после рече тихо:

— Има много година како сам сваку ноћ слатко одспавао. Мене сан никад није мучио ни страхотом ни лажју. Било је то некад, кад сам само једну ноћ дрхтао, али је то прошло без греха и умирио сам се брзо. Сад је ево прва ноћ кад не спавам. И то због ове кесе, коју сам нашао. Знам да сам

је узео, да је њеном газди дам, али мучи ме нешто, што ни сам не знам шта је. Осећам да ме ово злато притискује. Да ли је све оно стечено правдом, не знам, али моје знам да није. Странче, буди ми пријатељ и узми кесу, да је собом понесеш, и распитај и нађи, ако можеш, чија је, па је дај, а ако не нађеш њеног газду, подај сакатом или слепом, нека први златом ходи, кад не може ногама, или нека други златом види, кад не може очима. Хоћеш ли?

— Хоћу, рече Настас и прими кесу.

— И још те молим, не казуј мојима ништа, јер ће им бити жао, што ја једне ноћи нисам спавао.

Настас рече да неће.

Кад је сутра Настас поранио и кад му је домаћин пут показао, створи се она баба пред њим, па рече:

— Је си л' све видео, Настасе?

— Јесам!

— И све упамтио?

— Јесам!

— А дај ми сад ту кесу, да је дам чија је.

Настас јој даде, а баба онда рече:

— Памти све, Настасе! и опет му превуче руком по очима, а кад он опет прогледа, виде се у своме селу и своме малом дрвеном дућану.

VII

Чудили се сељани што им се Настас налбантин толико успавао једнога дана. Легао је у суботу у вече, па се у недељу пред мрак пробудио. И сад га ето видеше, да је и жив и здрав и — веселији. А Настас види, да је све то сан био, али ни сам не зна зашто, рекао би опет да није сан. Видео је срећу, видео је прећу, видео је кадију и трговца

и сретног спромаха, па ево где се осећа, да није више онако сам и тужан и осећа да и у његовом срцу има места за свако добро. Он је сад видео све своје људе и међу њима не угледа неправду, него како сваки собом даје своју прећу Срећи, да судбину преде.

Сутра дан поче свој посао, и он му пође весело, јер чекић удараше јасно и брзо, а ни један во није мукнуо, кад га је поткивао.

Ради Настас, а у себи мисли:

— Ајде, воко, миран буди, јер и ти дајеш своју прећу Срећи, да је преде, као и остали, као и ја сам!

А кад посао сврши, те седе да се одмори, не погледа више тужно у празан свет, нити му небо плакаше као некад, него угледа, где сваки своју срећу кује и како разнобојне кануре падају Срећи у „Зеленој букви“, а она их редом узима, намешта их на преслицу и преде им конац златним вретеном, па као што је и некад видео, или јој кане који пут бисерна суза, или се осмехне, кад је остави.

Па онда виде, где прође друмом пијани Стаменко.

— Право каже Срећа, рече Настас са̂м у себи, како ће му прећа бити мека, кад је носи оним ногама и спрема оним рукама.

А кад угледа Трифуна, како журно иде на посао и граби дан, да што уради, рече у себи:

— И мора да му је прећа свилена, јер су му и ноге хитре и руке вредне.

Прошло је много од онда, кад се Настас пробудио у недељу пред мрак, а легао у суботу у вече. Нико не зна шта је с њим било, ни где је он био.

Никому он и не казује. Па ни самој својој жени, ни својој деци — а оженио се после брзо. И од онда је увек био задовољан, само је једном спустио главу и тужно се замислио, али и то прође као сан!

А ево како је то било:

Радио је једном свој посао у своме дућану, кад се од запада диже црн облак и пође истоку, а кад би више његовог села, спусти на земљу плаху кишу.

Али од једном просија сунце кроз облак, те у један мах и киша падаше и сунце сијаше. Настас спусти рад из руку и замисли се:

— Зашто и онако што да буде на свету? Зар није боље да докле киша пада, нека је облачно, а кад сунце сија, нека је ведро. Није све на свету — али тог часа виде ону мрву сламе, што се пре упрела у његову прећу, па брзо узе чекић и сунтрач и поче где је прекинуо.

— Све је добро што је од Бога! рече сам себи и весело погледа како и киша пада и сунце сија....

Београд.

И. И. Вукићевић.

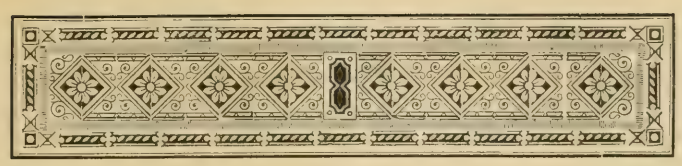

ИСТОРИЈА МОРАЧЕ ДО 1820. ГОДИНЕ

НАПИСАО

АНДРИЈА ЈОВИЋЕВИЋ.

На сјеверо-источном крају данашње Црне Горе налази се *Морачка нахија*. Ова нахија захвата више од десетог дијела црногорског земљишта, а заузима простор с обје стране ријеке Мораче од њезина извора па до границе пиперске и братоножићске, и лијеву страну земљишта ријеке Таре од Васојевића до Шаранаца, и нешто мало с десне стране р. Таре од Бјеласице до Мојковца. С обје стране р. Мораче уздижу се високе и стрмене стране, које сачињавају велике увале и дубоке долине. Највећи су врхови: *Ивачев-до, Тали, Капа, Лола, Јаворје, Градиште, Столови, Острвица* и *Штавањ*, који се налазе около р. Мораче и њезиних притока. Такођер, и с обје стране р. Таре уздижу се повећи врхови са стрмим странама, али ове на многим мјестима поред р. Таре остављају повеће равнице. Врхови су у планини *Сињавини: Јабланов-врх, Стараац, Пећараац, Планиница* и *Гусар*, а у планини *Бјеласици: Кључ, Закова Глава, Голиш* и *Бјелогриваац*. Ова нахија обилује у водама; највеће су ријеке: **Морача**, са својим многобројним притокама:

Трновица, *Милачка*, *Сјеверница*, *Ратња*, *Пожња*, *Челина*, *Ибриштица* и *Мртвица*, и **Тара**, такођер са својим многобројним притокама: *Бистрица*, *Пчиња*, *Свињача*, *Плашница*, *Штитарица*, *Биоградска*, *Студена* и *Равањ*. Језера су: *Шишко*, *Биоградско*, *Капетаново* и *Семоњско*. Ову нахију сачињавају племена: *Доња* и *Горња Морача*, *Ровца*, *Горњи* и *Доњи Колашин* или *Пóља*. Пошљедњег четворогодишњег рата припао је Црној Гори Горњи Колашин и Пóља; а до тада су ову нахију сачињавала само прва три племена.

Поуздано се може тврдити, да је ова нахи́ја добила свој назив од ријеке *Мораче*, која из ње извире и кроз њу тече. Негда су у овој нахији живјели Римљани, као што свједочи овај римски натпис, којег сам нашао у Пољима на половини плоче, на којој је био цио натпис. Али пошто је плоча од Турака преломљена и пошто онај други (лијеви) њен дио нијесам могао наћи, то је и овај натпис непотпун. Гласи:

D . . . . M S
M V L P
O V I N T V S
E T V A.
P R O B I L
L A M
S P
O V I S E A S I M A
N E S L I B A R F (или E)
L F (или E) T S S L I B (или R) A
S N I D E A T

О насељу Морачана народно предање вели:

Около половине XIII. вијека живио је у Хотима, у данашњој Арбанији, некакав *Богиħ*, који

је био војвода хотски. Овај Богић дође у распру са Грудима, сусједним племеном, и његовим војводом. Та завађа била је проистекла из несугласице око планине *Хотског Хума*, јер се отимаху, чиј ће остати. Из тога се међу ова два племена изроди свађа и крвопролиће, те Груди убију два Богићева сина. И ако су Хоти у овом крвавом сукобу потукли Груде, опет Богић није се могао поуздано надати на даље успјешно одбијање Грудâ, који су бројно много надмоћнији били — те се исели из рођеног мјеста са преосталих пет синова; упути се преко Куча и Братоножића и дође у *Преобрђе* (у мор. нахији) и настани се на *Петровој Равни*. У то исто вријеме дограђивана је у Морачи црква, задужбина Стевана, сина Вукана Немањића. Тадашњи настојатељ ове црквене радње благослови Богића и допусти му, да се може ту населити; сувише, поклони му земље, колико је хтио, а планине, колико је могао држати. Богић заузме цио простор земљишта, који данас заузимају села: *Преобрђе, Рајичевина, Баре, Врујца* и *Равни*. Морача није била и прије његова доласка пуста, него је имала своје становнике, од којих данас постоје: *Дрљевићи, Бакићи, Даниловићи, Тировићи* и *Брауновићи*. За своју планину Богић је узео био *Ком*, данашњу васојевићску планину. Издижући на Ком, посвађа се с некаквим *Климентама*, па се најпосле и закрве. Ови Клименте нападали су често на њега, чинили му многе неприлике и гледали, да му како год убију којег од синова. Жељена прилика брзо им испадне за руком. Богић заручи своја два сина из Будимља и поведе за њевојке двоје сватова. Ова два сина Богићева, будући младожење, бојали су се, да им на сватове не ударе Клименте; за то пођу, да срету оца и сватове. Ну, несрећом њихо-

вом, удесе се баш на климентску засједу близу р. Таре, те ту оба изгубе главе. То се мјесто од тада прозвало *Црним Валом*. Кад Богић нађе на путу љешеве, познаде своје синове и несуђене снахе поврати натраг, у род. Једна народна пјесмица о томе вели овако:

У Богића у Морачанина,
У њега се три весеља граде:
Шћер удаје а два жени сина.
Весеље му у жалост пануло:
Обадва му погибоше сина,
Погибоше Тари валовитој;
Двије снахе у род повратно,
Милу шћерцу дивно испратно — и т. д.

Морача је тада потпадала под власт *Оногошта* (данашњег Никшића); али је Богић био као поглавица Мораче. Заповједник Оногошта, *Штикоје*, дође у Морачу, у *Ђурђевину*, у старосједиоца *Сандића*, који је баш тада славио своје крсно име, дан св. мученика *Срђа* (Срђев-дан). Штикоје је био као гост Сандићу, и том приликом учини зулум једној женској, па, бојећи се за себе злих посљедица, утече из Ђурђевине. Дознавши ово Богић, који је тада био већ јако остарао, покупи малу четицу људи, пође у манастир и ту нађе зулумћара Штикоја с друштвом, који и ту бијаху зулум учинили: приморали женске, да пред њима коло играју. Богић се бијаше договорио с друштвом, да не нападају, док се он не прихвати руком за десни брк, а то нек им буде знак за нападај на зулумћаре. У томе Штикоје запјева: „Слатка ти је жута крушка жутица, жутица!“ — На које му Богићев син, *Добрија*, одговори: „Могла би ти засјести, засјести!“ Чим ово примјети Богић, помисли да већ нападу чекања нема и дадне друштву уговорени

знак нападаја. Друштво сложно нападне на Штикоја и његово друштво, а Штикоје, не могући се одупријети надмоћнијој сили, дадне се у бјегство, не би ли се спасао. Богић с друштвом гонио их је до *Лијешња*, у Ровцима, и многе поубијају. Ту их ухвати ноћ, и Богић рече: „ајтемо натраг, браћо, уфати сумрак!“ Од тада, веле, да се то мјесто зове *Сумрак*. У томе крвавом нападају погине један син Богићев, те Богићу остану у животу само два сина. Таквих непријатељских насртаја у то вријеме имала је Морача више пута, али их Богић јуначки одбијаше, и најпосле их се ослободи. За то га је његова породица и остала старосједилачка братства признавала као свога старјешину, слушајући га и у свем покоравајући му се.

Сваког љета је Богић издизао са стоком на своју планину Ком, ђе га један пут нападну Клименти и главу му посијеку; такођер, посијеку и два његова унука и плијене му стоку. Богић је тада био јако остарао. Мјесто, ђе је Богић наставао са стоком на Кому, веле, да се зове и данас *Богићево Катуниште*, а мјесто, ђе је погинуо, које се налази близу Богићева Катуништа, назива се *Црна Рупа*. Дакле, од седам Богићевих синова само су састарала два: *Добрија* и *Ракоч*. Од Добрије воде поријекло данашња братства у Морачи: *Радовићи*, *Меденице*, *Перовићи*, *Вујисићи* и *Јаглићићи*; а од Ракоча: *Ракочевићи*, који се дијеле на неколико разнопрезимених породица. Од првих броји се данас до 400 војника, а од посљедњих до 200. Како први, тако и потоњи славе своје крсно име Аранђелов-дан, које су насљедили од свог претка Богића, а становници су Доње Мораче. Горња Морача и Ровци били су већ насељени са другим старосједиоцима и досељеницима, тако да

се током неколико десетина година јако умножило уопште морачко становништво.

Већ при крају XV. вијека почну се Турци примицати морачким границама. И ако су тада изгубиле биле своју слободу све српске земље, осим данашња Црна Гора, Морача је још независна била од Турака, а стајала је уз Црну Гору, и ако је била као саставни дио Херцеговине. Турци, пошто присвоје себи околне градове, Колашин и Никшић, почну завидним оком гледати ову шаку Морачана, који им с те стране на путу стајаху, те им спречаваху пролазак к Црној Гори и отежаваху посвојење њезино. За то науме Турци и ту препреку савладати и њихову светињу, манастир *Морачу,* разорити, јер тврдо увјерени бијаху, да Морачани и остали Херцеговци, окупљени код овог манастира, постају духом снажнији и већи бранитељи крста, слободе и домовине. Од прилике, у почетку XVI. вијека ударе Турци на Морачу са двије стране: Турци Колашинци ударе на Доњу Морачу, а Турци Никшићи на Горњу Морачу. Колашински Турци продру низа стрмене стране к ријеци Морачи и допру до манастира. Доњо-морачани видећи да се не могу борити са толиком силом, нити да им могу одољети, уклоне се с пута, а калуђери оставе манастир и понесу собом нешто од црквених ствари. Турци опустоше манастир, скину с њега оловни кров, запале га, украсе изразбијају и понесу из њих све, што су нашли. Народно предање вели, да су Турци тада шћели, да одвале поклопац са гробнице, која се налази с десне стране унутра у манастиру, па сукнуо пламен из гроба, те се поплаше Турци и побјегну из манастира на врат на нос, и да су са *Светигоре,* високог обронка Мораче, падали у ријеку. Сувише, прича се, да се тој

истој војсци при повратку на ријеци Бистрици учинило, да носе лопате мјесто пушака, и да се то мјесто од тада зове *Лопате*. Послѣ овог опустошења, мап. Морача био је непоправљен и пуст од прилике за 70 година, а 1575. године покривен је и поправљен настојавањем кнеза *Вукића Вучетића* из Роваца, чија се слика налази у цркви, молована на зиду, као хтитора ове цркве.

Турци Никшићи ударе исти дан на Горњу Морачу, попале села и опустоше све, што је подлегло њиховом маху. Горњо-морачани су пред њима измицали, гонећи стоку и носећи све, што су могли понијети, јер се не уздаху у себе, да им могу пута спријрчити. Тако Турци допру до близу р. Мораче, без икакве препреке. У томе доспије на р. Морачу један турски барјактар под село *Бојиће*, носећи у рукама барјак и *фитиљ*.*) Видећи један од Морачана, да хоће овај барјактар, да пријеђе воду, па да и даље ћерају, повиче једног свог друга: „Ако си жив, чекај барјактара на води; не дај, да пријеђе на село *Редице!*“ Овај његов друг био се је десио баш код воде на чекању, те, срећом, убије барјактара, узме му барјак и коња, и у бисацима нађе живо двоје мушке ђеце. Пошто погине овај барјактар, преплаше се Турци, окрену леђа и почну бјежати, јер уобразише, да им је с њим сва снага клонула и малаксала. Пошто виђеше Морачани, да су Турци окренули у бјегство, поћерају их, многе посијеку и нешто им плијена узму, с којим су послѣ поправљали запаљене куће. А оно двоје ђеце онај Морачанин подрани, и од њих су, по предању, *Лекнићи*, становници на *Свркама*, у Горњој Морачи.

---

*) Фитиљ је справа, којом су Турци брзо и лако палили непријатељске куће. Носио се на држаљу, дугачком по 2 метра.

Послѣ ове жестоке и за Морачане тешке битке, обје су Мораче јако изнемогле, те принуђене буду потпасти под турски јарам. Овоме су доста припомогли ондашњи калуђери ман. Мораче, који пристану, да потпадну под турску власт и да ће Турцима давати арач, само да могу слободно поправити манастир, да Турци на њих већ не нападају, да им манастир не руше и пустоше и да се не селе међу њих. Турци су драговољно пристали на овакова условља, јер знађаху, да ће ово бити само као увод у тешки живот и искушење за Морачане. Арач су купили бегови колашински помоћу морачких кнежева, које су они сами именовали. Ово купљење арача трајало је за дуго времена, а томе се нико није смио јавно успротивити; док најпослѣ многи Морачани осјете тешкоћу и притисак турског јарма и зулума, те стану немило гледати арачлије кроз своје рођено мјесто. Особито кућа *Дуловића* у Горњој Морачи мрко гледаше нечовјечне турске поступке и вребаше прилику, како би томе злу доскочила, и да се отресе турског господарства. Опазивши ово неки кнез *Пековић*, прокаже Турцима њихов смјер, те Турци изненадно нападну на Дуловиће и све их потуку, само остану двоје мушко ђеце, која су се родила послѣ овог догађаја. Од ово двоје ђеце намножи се опет породица Дуловића, која се прије звала и *Селаковића*.

При крају XVII. вијека буду убијена у Горњој Морачи два колашинска бега и један морачки кнез, који су купили по народу арач. Пошто се није могло дознати ко их је побио, морала је цијела Морача отплатити све три крви, или би иначе још горе прошла, јер би је Турци сву прегазили. Ове крви буду уцијењене 300.000 гроша; али Морачани нијесу имали, да подмире покретним имањем

више од 100.000 гроша, т. ј. само једну крв. Остале двије крви морали су подмирити непокретним имањем: земљом, ливадом и планином. Тада колашински и никшићски бегови отплате за Морачане двије крви, а зи то њихове земље узму под своје, које су после Морачани под доходак радили. Овај догађај сурвао је Морачане у још дубљу јаму пропасти и већма их потчинио Турцима, јер осташе без свога имања и једино завишаху од воље немилостивог свог аге. Мало иза тога *Мијушко Милетин* из Горње Мораче убије потајно својега агу. Кад ово дочују Турци, изненада нападну на његову кућу, те га жива уфате и објесе, па онда стану још већи зулум чињети по Горњој Морачи и почеше од народа узимати оружје. Морачани су се овоме јако противили, али им не могаше бити иначе, него сваки мораде дати оружје, коме га засташе Турци. Тада Морачани сакрију оца Мијушкова и два нејака Мијушкова сина, *Мијата* и *Станишу*, да не би допали у руке крвожедним Турцима. Пошто ова ђеца одрасту, прихвате оружје и један пут пођу на планину Градиште, да косе ливаду; кад тамо нађу у истој ливади *Амета барјактара*, сина колашинског диздара, ђе насе у њиховој ливади 400 овнова. Мијат, опојен љутином, повиче: „Зашто овако радите од ваше раје, влаво колашинска? Је ли ти и ово у суду?“ На које му Амет одговори: „Не само да ми је ово у суду, него још да платиш, к'о ти и отац, то оружје, што носиш.“ Па потегне пушку и опали је на Мијата, али га не погоди. На то ће Мијат узвикнути: „Барјактаре! Гађа ме и оца ми помену; чекај, да ти вратим“. Опали пушку и убије га. Пошто Мијат убије Турчина, рече Станиши: „Иди у Морачу и мјесто да кажеш за ме, питај, куд сам; а ја пођох у Ровца, да доведем Ровчане на колашинску трговину“.

Такођер, и у Доњој Морачи имали су Турци своје спахилуке поводом истих крви; а највише су имали *Мекићи* и *Мушовићи,* колашински Турци. Тешко је било и Доњо-морачанима давати дохотке колашинским Турцима и гледати у туђим рукама негдашњу своју земљу; за то при крају XVIII. вијека неки *Радуле Иванов Радовић,* тадашњи кнез, убије једног бега *Ђурђевића* у Морачи, који је предњачио цијелом Колашину, а био је дошао, да купи арач и доходак по Доњој Морачи. Да је кућа Ђурђевића најзнатнија била у Колашину, свједочи се и данас, јер ће Турци обично рећи: у Никшићу је најзнатнија кућа *Мушовића,* у Колашину кућа *Ђурђевића,* а у Морачи кућа *Радовића,* која је ово првјенство још и тада имала као по неком господству. Пошто је Радуле учинио убијство, бојао се од Колашинаца, те науми поћи на Цетиње. За то пође у катунску нахију код некога *Гардошевића,* за којим је била удата његова сестра. Овај Гардошевић одведе га на Цетиње код свога владике. Ондашњи Митрополит *Петар I. Петровић — Његош* љубазно прими Радула, који је био собом донио и посјечену турску главу, благослови га и савјетује му, да се пресели из Доње Мораче у Горњу, ђе је већа тврђа и неприступачније мјесто, те ће му ту обезбједније бити стање. Сувише, савјетује му, да и на даље не престаје Турцима чинити зло, да и друге Морачане упућује на такав посао, не би ли се како год отресли турског господарства, и обећа му дати један турски спахилук у Горњој Морачи. Радуле к срцу прими савјете митрополита Петра I. и заблагодари му на очинској наклоности и сажаљењу, па се поврати у Морачу, те стане бунити Морачане против Турака. Сви Морачани, осим неких пограничних, радо се ода-

зову и почну на све стране убијати турске арачлије. За то Турци не улажаху већ тако често у Морачу, да купе арач и дохотке. Тако Морачани за неколике године до 1790. одбише Турке, да не купе дохотке.

Највећма су се Морачани противили турском господарству онда, када бијаше заратила Русија и Аустрија с Турском 1788. г., те бијаше дошао у Црну Гору *мајор Вукасовић*, послан од аустријског двора, да подигне на оружје против Турака Црногорце и околни хришћански народ. Турци се свакојако довијаху, не би ли мирним путем савладали узбуђене Морачане и опет покорили својој власти; али не могући усијети, некакав *Кор-паша*, управитељ пећске нахије, подигне силну војску, па заузме сва сјеверна брда Мораче и почне одатле пријетити Морачанима, ако се добровољно не покоре његовој власти. И ако је тада Морачанима пријетила опасност, опет не шћеше без крви дати туђину искру своје драге слободе, него очекиваху у сваки час страшни турски нападај. Кор-паша, видећи стрмене и кршевите морачке стране, и бојећи се, да би могао тамо зло проћи, не удари одмах на Морачу, него затраја неколико дана по морачким висовима, шиљући поклисаре морачким кнежевима и пријетећи им, ако се не предадну. Ну Морачани ни под који услов не шћеше пристати, него сами они науме нападати пашу и његову војску, не би ли их узбунили и оћерали; те на сами Божић, кад се Турци нијесу надали, 1790. г. ударе на Турке. Турци се збуне овим ненадним нападом и почну бјежати а Морачани их ћерати кроз тијесне кланце и дубоке гудуре. Да је била ова битка жестока и да је ту пануло млого мртвих Турака, свједочи безброј мраморâ, који се и данас налазе

по *Јеловијем Брдима,* неки успети, а неки од сунчане жеге изломљени и до земље приломљени. Пошто се разбјена турска војска поврати у Колашин, упути се к Бијелом Пољу, а Колашинци, озлојеђени на њу, што тако срамно бјежи, поћерају је и на *Луговима* у Прошћењу, близу данашње црногорске границе код р. Таре, с њом се потуку и разбију је, ђе и сам паша главом плати.

Видећи Колашинци да не могу силом учинити ништа, почну се довијати, не би ли могли успјети лукавством и преваром. Увјерени су били, да ову побуну дижу највише морачки кнежеви, за то позову у Колашин, као на вјеру, ради договора: *Рашка Радовића, Милована Дожића, Боја Цигранића, Мину Јаћимића* и *Томаша Ракочевића,* кнежеве Доње Мораче, па, у мјесто да учине договор, мир и слогу, повежу кнежеве и зајме их у сургун преко Ново-пазарског санџака у Солун. Тамошња турска власт поврати их у Призрен, а призренска власт пошље их у Скадар, да их тамо пресуди скадарски везир *Махмут-паша Бушатлија.* Ту је за кнежеве била највећа мука, јер Махмут-паша бијаше заклети непријатељ крста Христова и свега Хришћанства, па их шћаше на вјечне муке досудити; но кнежеви му се почну правдати, како томе нијесу криви ни они ни Морачани, по Колашинци, који им свакојаке зулуме чине, па му се обећају, да ће настојати, да се Морача умири и турској власти потчини. Махмут-паша их отпушти кућама, само под тим условом: да плате Турцима цио доходак за све вријеме, од кад им нијесу давали. Прошла је била читава година, од како су ови кнежеви пошли били у сургун из Колашина, па док су се повратили из Скадра; али од тешког путовања измучени и од

тешких мука обољели, помру сви, осим Рашка и Милована.

Пошто је *Требјеса* у Никшићу разорена, *Требјешани* се преселе у *Бјелопавлиће*, а 1790. у *Доњу Морачу*. Ту је к њима дошао из Србије, из манастира *Студенице*, њихов рођак *архимандрит Авксентије Шундић*. Али се Требјешанима ни ту не свиди стајати, те 1792. предигну у *Горњу Морачу* међу Ускоке. Њихов је главар био *Малиша Буђик*, којега је засердарио Митрополит Петар I. и назвао га *Мина Лазаревић;* он је становао на *Чепића Главици*, ђе је било зборно мјесто Морачана и Ускока. Ускоци су и до тада задавали страх Турцима, али сад, пошто се оснажише, почеше Турци, да се прибојавају од њих, те се договоре, да ненадно ударе на њих. Тако 1795. подигну се колашински и никшићски Турци, те се мраком, уз припомоћ неког морачког одметника, привуку к селима, а нико их није опазио. Само стража опали пушкама, дадне знак, да се бјежи, е је велика турска сила ударила. Турци навале, попале све, што се могло запалити, и учине све, што су могли учинити. 30. јулиј био је свједоком тог ужасног пожара. Пошто се Турци поврате с плијеном, робљем и пљачком, састави се око 30 друга Морачана и Ускока, потеку у претијец, западну на једно тијесно мјесто, куда су имали проћи Турци. Ту их јуначки дочекају и разбију, те су стотине Турака бјежале од неколико Срба. Ту посијеку 37 глава, што Морачани а што Ускоци, и поврате нешто робља, пљачке и плијена.*)

Пошто оно Мијат убије на Градишту Амета барјактара, сина колашинског диздара, пође у ман.

*) Историја Црне Горе од Милаковића.

Морачу, ђе Морачане нађе на окупу. Морачани бијаху јако ожалошћени том приликом, јер бијаху Турци убили једнога рођака Радула кнеза Радовића; сувише, бијаху озлојеђени, што им пријећаше очигледна пропаст под влашћу Турака. Мијат је имао ту у манастиру свог рођака, калуђера *Никодима*, те се стане с њим, с архимандритом Шундићем и с кнезом Радулом договарати, како би се Морача дигла на оружје против Турака. Па замоле архимандрита Шундића, да ријечима обадри народни дух и да Морачане пострекне на устанак. Архимандрит то радо послуша и 15. августа, кад се бијаше слегао силни народ код манастира, изговори народу неколико ријечи, у којима изнесе црно стање Морачана, прорицајући, шта ће с њима бити унапријед, ако се на вријеме не отресу турског јарма; па заврши свој говор ријечима: „Устајте против њих! Ја сам први њихов одметник и противник, а ко ми је друг, нек се каже!“ На ове ријечи рече Мијат: „Ја сам ти друг с Горњо-Морачанима“, а кнез Радуле викне: „И ја са Доњо-Морачанима“. Пошто се завјерише, Мијат поведе кнеза Радула и Доњо-морачане на Градиште на трговину Амета барјактара, којега он бијаше убио. Тамо се удруже с њима и Горњо-морачани, пођу на Градиште и плијене велику стоку, па је доћерају у Горњу Морачу; и тако удружени, опет пођу у *Бијелу*, ђе плијене трговину *Њухареву* из Никшића и неколико чобана посијеку. Ту стоку дојаве у Горњу Морачу, смијешају је с оном првом и подијеле је по војницима у знак, да су устали на Турке.

Иза тога дизали су Морачани чете, те су пљењивали Турке и убијали их, ђе су их год стизали; за то Турци гледаху, како би им се осветили. Же-

ђена прилика брзо им испадне за руком. Кнез Радуле 1794. г. дојави зими своје овце на своје имање, у Доњој Морачи, у Бистрице на сијено. Турци ово дочују, скупи се чета у Колашину, те ненадно ударе на Радула и његова два сина: *Јована и Мину*. Радула одмах убију, а млађег му сина Мину ране и стоку плијене; али их старији Радулов син, Јован, јуначки одбрани, да их не посијеку. Смрт Радулова задала је Морачанима велику рану, не само за то, што су ожалошћени били за њим, него још већма за то, што губе онога, који је витешки одбијао Турке из Мораче и не давао им купити дохотке по Морачи. Одмах иза његове смрти почну долазити Турци у Доњу Морачу, да купе араче и дохотке, јер им од кнежевâ нико не ставаше на пут, а народ бијаше остао без поглавице. Сувише, тадашњи кнез *Рашко Радовић* упуштио бијаше у Доњу Морачу *Асан-бега*, те су заједно дохотковали кроз Морачу за седам година. Тако опет Доња Морача постаде зависна од Турака.

У кнеза Радула бијаху остала два сина, као два горска змаја: Јован и Мина. Они добро памћаху, шта је било с њиховим оцем, па вребаху прилику, ђе би га осветили. Али у томе 30. јануара 1797. г. погине код р. Таре на *Црној Пољани* и Јован, којега убију и посијеку Турци, помоћу издаје некаквог *Марјана Пешића*. Овај догађај, као и смрт кнеза Радула, налази се прибележен на зиду ман. Мораче,*) које сведочи, да су Морачани јако ожалошћени били смрћу ова два јунака. Иза тога су Турци слободније долазили у Морачу и купили дохотке, па почеше опет чинити зулуме,

*) Види „Просвјета“, свеска VIII., година II., страна 426. „Опис манастира Мораче“ од Ан. Јовићевића.

показујући се као самовласни господари од Доње Мораче. Са жалосним срцем посматраху ово многи морачки јунаци, али се не уздаху у своју снагу, да опет подигну устанак.

Мијат Дуловић с Горњо-морачанима устрајао је и на даље противити се Турцима, те им не даваше ни дохотке ни ишта, нити смијаху долазити, у Горњу Морачу. Сви Горњо-морачани радо су уз њега приставали и признавали га за свога поглавара. Жалећи Мијат, што се опет Доња Морача потчини турској власти, и слутећи, да може отуд и за њега какво зло проистећи, пође на Цетиње Митрополиту Петру I., и почне му се јадиковати, како Асан-бег купи араче и дохотке по Доњој Морачи. Тада Митрополит Петар запита Мијата: „Ко би могао убити Асан-бега?“ На то му Мијат одговори, да би га најприје могао убити *Мина Радовић*, син кнеза Радула, јер Асан-бег долази у његова стрица Рашка; а сувише, што је Мина на Турке јако озлојеђен, јер су му убили оца и брата Јована. Митрополит нареди Мијату, да призове Мину, и да му каже, да ће му владика дати златну медаљу и сто талијера, ако убије Асан-бега. У исто вријеме владика подстрекне Мијата, да и даље даје отпор Турцима, обећавајући му помоћ у вријеме велике невоље. Мијат се поврати весело с Цетиња и крадом дође у ман. Морачу код архимандрита Шундића, па му каже владичину наредбу и обећање. Одмах позову Мину и све му кажу, на које Мина одмах пристане и обећа се, да ће убити Асан-бега првом приликом, кад дође у Морачу. Ту на договору био је од стране Ровчана *Реца Даничин*, који Мини обећаваше у вријеме невоље своју помоћ у војницима.

За кратко вријеме иза тога дође Асан-бег у Морачу, у кућу некаквог *Ђеке Ракочевића*. Са Асан-бегом Мекићем био је колашински диздар и још дванаест ага, који бијаху дошли, да купе араче и дохотке. Овог пута Турци учине већи зулум него икад прије; стегну народ и одаберу дванаест најврснијих Морачана од разнијех братстава, па их пошљу у таоце у Колашин, ђе буду одмах затворени у волту једне куле Мекића. (Пошто је *Књаз Никола* освојио Колашин 1878. г. ову је кулу даровао *војводи Шолу Радовићу,* сину војводе Мине Радовића а унуку кнеза Радула; али је правитељство исту кулу откупило од војводе и употребило је за државне потребе). Исте ове јесени, 1801. или 1802. године осветио је био Мина Радовић свога брата Јована, јер с друштвом бијаше поубијао и посјекао *девет Пешића на Планиници,* ђе им је било насеље. Иза тога био је Мина пошао у Горњу Морачу, али кад чује, да је дошао Асан-бег у Доњу Морачу, сађе с Мијатом у манастир Морачу, ђе нађу архимандрита Шундића и Рецу Даничина; ту се Мина договори с Рецом, да га Ровчани препрате преко Жупе Никшићске код владике на Цетиње, па пође, да тражи Асан-бега с друштвом, и нађе га на *Рајичевинама.* Ту га Турци лијепо приме, мислећи, да доноси добре гласе из Горње Мораче. Мина је тада стајао у Горњој Морачи на имању, које је његову оцу поклонио Митрополит Петар I. Пошто поспавају и Турци и Морачани, примакне се Мина код Асан-бега, пробуди га и каже му тајно, да су он и Мијат Милетин покупили арач од Горње Мораче и да су га донијели у манастир, па му савјетује, да би добро било, да га он сам прифати кријући од друштва, како не би дао дијела осталим Турцима, само да што дадне њима двојици за за-

муку. Бегу се допадне Минин предлог и ни мало не сумњаше о превари, а још мање слућаше о каквом злу, те узјаше коња и брже боље пође пут манастира. Мина иђаше пјешке пред коњем, али пошто измакну и дођу на брежуљак *Пастирицу*, Мина се припустави, као да приобује опанке, а бег прећера коња. У томе Мина извади двије кумбуре, опали их на бега и убије га на мјесто, посијече му главу, узме му коња и сађе у манастир. Ту нађе своје друштво, које га дочека раширеним рукама, као витеза и јунака, који уби највећег крвника Мораче. Одатле пође Мина и Мијат, праћени Рецом, и дођу на *Јасеново*,ђе их чекаху Ровчани. Кад виђеше Ровчани главу Асан-бегову, истуре шемлук из пушака. Од ове пуцњаве пробуде се Турци на Рајичевинама, па кад виђеше, да им нема бега и Мине, досјете се јаду, узбуне се и побјегну из Рајичевина, а пропрате их нека морачка братства до у село *Равни*. Кад Рављани разумију за учињено зло, препадну се, да ће и њих какво зло с овога снаћи, пошто су најближи Колашину, за то ударе на Радовиће уз припомоћ неких братственика Морачана. Радовићи се затворе у једну кулу Радовића, да се одатле бране; али за дуго нијесу шћели пуцати на своју, тобож браћу, док им почеше кров с куће обаљивати. Тада почеше пуцати на нападаче, те их одбију. Рављани понесу собом тијело бегово, донесу га у Равни, предаду га Турцима и испрате их пут Колашина. *Анђелија*, шћер кнеза Рашка Радовића, била се заљубила у колашинског диздара, те се бијаше потурчила и добила име *Ајкуна*, па узела овога диздара. Чим она дочује за смрт Асан-бега, отвори тамницу и пушти оних дванаест Морачана, који су били у тајству ту у Колашину, и рече им: „бјежите, е је погинуо Асан-бег у Мо-

рачи!“ Они побјегну из Колашина преко планине и здраво дођу у Морачу. Мину и Мијата испрате Ровчани преко Жупе, те дођу на Цетиње владици Петра и донесу Асан-бегову главу. Владика их весело и љубазно прими, дајући им аферим, па Мину благослови, као негда и његова оца, Радула, постави га за *морачког војводу*, одликује га златном медаљом руског Императора Петра I., дадне му подоста новаца и потврди му спахилук у Горњој Морачи, који је био поклонио његову оцу. Тог истог пута владика именује и Мијата за *сердара*, благослови га и награди новчано.

Прије овог знаменитог догађаја, кад је Херцеговина опет остала турска 1791. г., науме Требјешани, да се преселе из Горње Мораче у Русију. За то 1794. г. пошљу у Русију архимандрита Шундића и сердара Мину Лазаревића, да моле руског цара, да им се допусти преселити се тамо. Њих је био препоручио Митрополит Петар I., али руска царица *Екатарина* одложи им ову молбу из политичких узрока, а њих награди не само новчано, него и орденима, и препоручи их Митрополиту црногорском. Иза тога Требјешани проживе у Морачи још једну годину, али видећи, да немају ни од кога помоћи, кријући од владике, пошљу сердара Мину у Русију 1796. г., да моли, да се тамо преселе не само Требјешани, но и многа околна племена. Цар *Павле I.* усвоји њихову молбу, и упути своје писмо Херцеговцима, који живе у Морачама, Пиштићима, Требјешанима, Кучима, Пиперима, Пивљанима, Дробњацима, Граховљанима, Бањанима, Ровчанима, Горњо- и Доњо-морачанима и Бјелопавлићима, да се слободно могу селити у Русију. Чим се поврати сердар Мина, спреме се 200 фамилија за пут; али их од тога одврати владика, бојећи се,

да би се тим онејачала Брда. Само су се 1804. г. иселиле 22 фамилије Требјешана.*) И ако су се преселиле неколике фамилије Требјешана, архимандрит Авксентије Шундић остао је у манастиру Морачи, ђе је све до своје смрти живио, и ту умрјо 4. марта 1826. године,**) оставивши након себе такав спомен, да се са љубављу и према његовој сјени спомиње његово неумрло име.

Примједба.. У једном натпису у ман. Морачи стоји прибиљежено, да је Архимандрит Авксентије дошао из Русије 1797. године а не 1795., као што стоји у Милаковићевој историји Црне Горе по казивању старих Требјешана. Ако ће се вјеровати овом натпису, онда је Шундић морао и други пут поћи у Русију 1796., па се повратио 1797. и нашао ожалошћену сву Морачу за Радулом кнезом и његовим сином Јованом.***)

Са погибијом Асан-бега не само што се Морача ослободила давати доходак и арач, него је постала унапријед чврсти бранилац вјере и слободе, тврди бедем према Турској и заклети непријатељ Колашинцима и никшићским Турцима. У том послу били су им помоћници и Ровчани под управом знаменитог Реце Даничина, који су заједно с Морачанима нападали и одбијали непријатеље од обадва племена. Морача је била изложена нападају никшићских, али много више колашинских Турака, а Ровца само нападају никшићских Турака. За то се ова два племена међусобно потпомагаху, да би једно другом у невољи послужили и непријатеља поуздније одбијали. Оскудица у праху научи Морачане и Ровчане, да сами направљају прах. Први су се Ровчани научили овом послу, те продаваху Морачанима прах, а олово су добављали из Црне Горе.

---

*) Историја Црне Горе од Милаковића.

**) „Просвјета“, св. VIII. год. II. страна 427. „Опис ман. Мораче“ од Андрије Јовићевића.

***) „Просвјета“, св. VIII., год. II., страна 426. „Опис ман. Мораче“.

или из Колашина и Никшића преко својих пријатеља. Овај прах, који се производио у Ровцима под пећинама, ђе је стока пландовала, имао је како јаки пуцањ, тако и доста хитру снагу при ћерању зрна из пушке. Овај су прах називали *тученик*, за то што су га морали тући, пошто су га од љескова углијевља градили на велике комаде. За овај посао служила им је салитра, која се могла тамо наћи у пећинама.*) Говоре, да је необичну снагу имао онај комад праха, који се начињао од чвора љескове младице, и да је могао пушку распрснути.

Но не само што су Морачани имали чешће бојеве с Турцима, Колашинцима и Никшићима, него и са околним хришћанским племенима: Васојевићима, Кучима, Пиперима, Дробњацима и Жупљанима, па и са Ровчанима, али с Братоножићима никад, за то што су још Богића поштено дочекали и испратили у Морачу приликом његова преласка. Братоножићи су и завјетни мани. Морачи давати по нешто, те и данас доносе многи своје прилоге томе манастиру о Успенију Св. Богородице, кад манастир светкује и слави дан свога храма. Узрок свађе с Ровчанима био је тај, што су се четници из оба племена преотимали; због тога се најприје морала изродити мржња, па убијства и освете. Морача и Ровца имали су међусобни суд, који је на мирни начин измиривао заваћена племена. А са другим племенима били су се више пута, као и с Турцима, јер ова удараху на Морачу заједно с Турцима. Ова размирица хришћанских племена трајала је све дотле, док се нијесу ослободила испод турске власти. За убијства са овим племенима није било суда, него напротив освета.

*) И послѣ су правили прах Шаранци у једној пећини код мани. *Добриловине*, која се и данас зове *Шалинтрача*, од *салитра*.

Пошто су увиђела нека околна племена, да је Морача са себе отресла турски јарам, да се јуначки бори с Турцима и да се придружила и присајединила Црној Гори, почну многи српски соколови ускакати у Морачу, да би тамо нашли себи склон и прибјежиште. Морачани су их драговољно и родољубиво примали и давали им земљу и остало имање у *Љевиштима*, селу између Горње Мораче и Ускока. Такођер, давали су им и земљу, коју су од Турака отимали. Досељеника било је с фамилијама и без фамилија; који нијесу имали фамилија, живјели су код Морачана, од којих су се и женили. Осим Љевишта, и село *Тушина* насељено је Ускоцима, јер Тушину Морачани преотеше од Турака. Не само што су се у Морачу населили Требјешани, него послѣ њих и прије њих многи херцеговачки јунаци, као: *Јакша Гачанин, Петар Кршикапа, Јаков и Ристо Потураковићи, Ратко Зиндовић, Станиша Клајић*, чувени *Гаврило Шибајлија* и многи други. Међу Требјешанима били су најгласовитија браћа *Бошко* и *Малиша Буђић*.

Кад је Карађорђе поново подигао Србе против Турака 1809. године, спразумије се писмено с црногорским митрополитом Петром I. и договоре се, да се састану с војском на р. Тари, како би ослободили од Турака херцеговачка племена. Тај је споразум владику јако обрадовао, а још више Херцеговце, који одмах устану на оружје. Тада владика из Бјелопавлића пошље посланике и у Морачу код морачких поглавара: војводе Мине, сердара Мијата и Реце Даничина, и нареди им, да узнемиравају оближње Турке, док им стигне помоћ од Црногораца и осталих Херцеговаца. Морачани с радошћу приме владичину наредбу, те почну у четама нападати на Колашинце, а око 70 Морачана и Ускока

под управом војводе Мине и сердара Мијата ноћно пријеђу планинама, прегазе р. Тару и дођу у *Сјенице*, те се ту саставе с војском Карађорђевом, коју је Карађорђе повео из Србије у мјесецу Априлу. Међу тим морачким соколовима били су: од Мораче *Јован Вуксанов Ракочевић*, *Милован Дожић Меденица*, *Сава Јакимић*, *Вулета Анђелин Радовић* и чувени мегданџија *поп Андрија Драговић*, а од Ускока *Бошко* и *Малиша Бућић* и *Ратко Зиндовић*. Карађорђе је био већ разбио пећскога пашу, освојио Сјенице и наумио, да иде напријед, да се састави с Васојевићима. Карађорђе лијепо примп Морачане и дадне им барјак, под којим су се у првом боју на *Суводолу* одликовали, као јунаци, те се и сам Карађорђе задивио њиховом јунаштву. Пошто окрене Карађорђе напријед, замоли га војвода Мина, да му придружи с Морачанима једно одјељење српске војске, да иду пред Карађорђем и војском, као предстража. Карађорђе учини то радо, видећи, да су Морачани храбри јунаци и да се својски боре за општу ствар, и дадне им око 80 својих бираних момака, с којима је Мина пошао напријед пред цијелом војском. Одатле пође војска напријед преко *Пећи*, *Гиљева* и *Клисуре*, док дође на *Пољице*, у Васојевиће. Ту се војсци придружи заостатак *Васојевића*, који се прије не бијаху састали с војском Карађорђевом. Мина је одатле пошао с предстражом напријед, да пали турска села и катуне, па Карађорђе за њима да дође с војском. Али у томе, у половини јуна, стигне Карађорђу црни глас из *Лознице*, да су Турци разбили шанац на *Каменици* и да су продрли у унутрашњост Србије, те се Карађорђе истог часа поврне натраг, да брани Србију од Турака, а онај дио српске војске, што је био с Мином, заостане и не усуди се ићи

за Карађорђем, бојећи се од Турака, него остане с Мином и Морачанима. Мина је јако ожалошћен био, што се не испуни нада, коју Херцеговци за поуздану држаху, а сувише, изненадно се овако пријеким повратком Карађорђевим, те поведе Шумадинце у Морачу, да их тамо Морачани држе, док би им испала прилика, да могу кућама поћи. Иза тога су Шумадинци стајали код Морачана и Ускока око три године, за које су их вријеме редом држали, а Шумадинци с њима четовали на Турке и често пута отимали плијен, који се Шумадинцима давао за зимницу. Пошље тога, око 1812. г. повратили су се натраг у Србију, али не сувим преко Босне и Херцеговине, него морем преко Аустрије и Угарске. И данас се спомиње у Морачи оно вријеме, кад су Шумадинци били у Морачи; рећи ће, особито стара чељад, кад се што говори о оном доба: „кад оно *Шијаци* бијаху у Морачи....“ Од њих су Морачани попримали и неке народне пјесмице, као: „Пољем се вије, ој зор делија...“ „О јаворе, зелен боре!...“ „Мујо шета покрај воде Дрине, а Ајкуна по зеленом лугу...“ и још много других.

Турци *Мекићи,* који су становали у Колашину, имали су својих добара у Горњој и Доњој Морачи више него остали Турци; али у Доњој Морачи нијесу становали никад ни они, ни који други Турци. Мекићи су имали у Горњој Морачи једну кулу и под њом богато имање; али пошто се Морачани закрве с Турцима, оставе је, па је митрополит Петар I. дадне на поклон војводи Мини, као што је био обећао још његову оцу Радулу. Мина је ту свагда становао од онда, кад је убио Асан-бега Мекића, те се ту око њега окупљаху херцеговачки соколови од *Гацка, Невесиња, Пљеваља, Пријепоља*

и *Фоче,* да се договарају, на коју ће се страну окренути с четом.

Пошто се Карађорђе повратио у Србију а Морачани дошли опет на своја огњишта, дочује никшићски капетан *Осман Мушовић* за овај морачки поступак, па се договори с *Муратом Ђурђевићем* из Колашина, да Мурат дигне Колашинце, па да удари на Баре на катун Дуловића, Пековића и Јекнића, да им плијене стоку и да их задрже, како не би могли доћи у помоћ Морачи, а он (Осман) да дигне никшићске Турке, па да удари на Горњу Морачу. Мурат покупи чету Колашинаца, удари с њом на Баре, али их сердар Мијат са својима храбро дочека, сузбије од Катуна и поврати натраг. Турци се на једном врлетном мјесту ушанче и почну се бити с Морачанима, како не би могли поћи у помоћ Горњо-морачанима. Исти дан удари Осман Капетан на Горњу Морачу са западне стране; подијели Турке на троје, те ударе са три стране на три села: *Љевишта, Бојиће* и *Старче,* и попали сва три села до р. *Ратње.* Никшићски барјактар *Зуко,* стигне код исте ријеке жену *Томаша Дуловића,* која од страха бачи у воду мушко дијете, које пошаше на рукама, само да га Турчин не коље. Све је то гледао Томаш, муж оне жене, па опали пушку и убије барјактара, на што се Турци поплаше и побјегну уза Старче, а Морачани их пођерају бојем из пушака. *Бошко Буђиć Требјешанин* опази, ђе бјеже Турци уза Старче, па повикне *Матију Лушковића* и Љевиштане, те сложно ударе на Турке и пођерају их. То опази *Михаило Бојиć* с Бојићима, па сложно ударе на Турке, пођерају их поред Љевишта, ђе се састави цијела турска војска на једно. Ту Морачани сложно ударе и витешки их призајме уз *Рзачу,* многе убију и велики шићар

узму, с којим послѣ штету поправе. Чим ово опазе Колашинци на Барама, окрену леђа, а Морачани их сложно поћерају. Иза тога ударе Морачани на Колашин, да би се осветили, али тамо грдно пострадају и испогибају.

Послѣ неколико времена учине Морачани станак с Колашинцима на *Потрку* у Сињавини планини, ђе дође од Колашина Мурат Ђурђевић са неколико бираних Турака, а од стране Морачана сердар Мијат са неколико горњо-морачких витезова. Ту Мурат позове попа Андрију Драговића, да играју коље, мислећи да га у трку убије и утече, јер сердар Мијат бијаше узео његову вјереницу за истог попа Андрију. Поп се досјети Муратовој намјери, па потегне двије мале пушке и на мјесто Мурата убије и посијече. Тада се побију и остали Турци и Морачани међу собом, али само од стране турске падне један мртав. Тако погине силни Мурат Ђурђевић, који бијаше поглавица од Колашина, те јако ожалости цијелу колашинску околину и све турске власти у Босни и Херцеговини.

Прије тога био је дошао у Морачу код војводе Мине *Станко Стијепов Петровић — Његош*, отац Великог Војводе *Мирка*, па пошто сагледа око војводе Мине јато соколова од Морачана и Ускока, предвиди, да би они кадри били издржати највеће муке: за то се договори с њима, те ударе на *Битине*, у Пљеваљској нахији, и ту учине велико крвопролиће, посијеку око 60 турских глава и сами изгубе ту неколика војника своја. К овом мјесту путеводили су их Ускоци, који су с те стране били ускочили, и који су тамо знали путове у пола ноћи, као у пола дана. У том боју *Вулета Радовић*, поред осталог плијена, узео је једног коња, Брњаша, који је послѣ у Морачана био на гласу. Пошто пође из

Мораче Станко Стијепов, опет Морачани и Ускоци ударе на *Грдијевиће*, па на *Тврди Поток*, у колашинском округу, на *Црквице*, у Пиви, и свуда одрже сјајну побједу над Турцима, оките се турским главама, рухом и оружјем, и догнаше силни плијен. *Шабан Каљевић* из *Тепаца* (у Дробњацима) позове сердара Мијата и војводу Мину, да ударе на Грдивиће, не би ли се што плијенило, јер је био ту опазио големи турски мал. Ова двојица узму собом неколико Морачана и попа Драговића, те ударе на Грдијевиће, плијене велику стоку и посијеку око 70 глава. Иза тога сердар Мијат подигне четицу Морачана, да удари на колашинске чобане у *Липову*. То је јутро била панула велика тама по врховима, сувише, био је велики снијег и смрзлица, те се не смијаше усудити ни један, да се низа стрме стране *Стола* упусти к Липову. Тада сердар Мијат позове сина *Радоја* и гурне га низа страну, овај се офуја низа снијег и здраво сађе доље. Пошље се свујају и остали редом, ударе на чобане *Омера Мартиновића* и на остале чобане, разбију их, неке посијеку и стоку одјаве. Опет Мијат удари с четом на *Раменду Каљића*, те му убије и посјече три сина, а стоку одјави. Од тада Колашинци нијесу живјели станом у Липову, него су га држали из Колашина.

У то вријеме рани се *Мејо Пешић*, главар колашински, у међусобној турској свађи, па позове сердара Мијата, да га лијечи, а да би му живот осигурао, пошље у Морачу у тајство шест бираних Турака од шест колашинских братстава. Пошто га Мијат излијечи, поврати се дома у пратњи неколико Колашинаца. Кад дођу на *Грујића Поље* у врх Липова, узме Мијат камен, побије га на главицу и рече: „Ово је међа наша и ваша, па да се

већ не крвимо“. Турци се згледају и у љутини рекну: „То ће ти, сердаре, бити мрамор“. Од тада се то мјесто и дан данашњи зове *Мијатов Мрамор*. Иза тога Мијат и војвода Мина са 18 друга ударе на *Срњак*, штитарички и пољски катун, и плијене силну турску стоку; али их Турци поћерају преко Сињавине. Ту Мијат убије *Амзу Ћекановића*, а *Одо Пековић Амета Шушу*. Грдно би тада пострадали четници, да им у помоћ не прискочи *Бошко Требјешанин Буђић*, те поврате Турке и дојаве стоку у Морачу. Од тада и Доњо-колашинци нијесу смјели слободно јавити стоку по Сињавини, него почну напуштати своје доњне катуне по Сињавини, а насељавати се поврх стијена изнад Поља.

Кад су Морачани ударили на нека од ових мјеста, као на Битине и Грдијевиће, морали су прелазити преко Дробњака, које је племе било још права раја турска. Дробњаци се нађу јако увријеђени; сувише, побоје се, да не дочекају какво зло од Турака узроком овога пропуштавања Морачана. За то *поп Милутин Церовић* и остали кнежеви дробњачки начине тужбу на Морачане и Ускоке, па је пошљу паши у Пљевља. Ту се тужба потврди мохурима од турске власти и пошље се у Цариград султану. С овом тужбом састави се у Цариграду и тужба Колашинаца на Морачане, што ови на вјеру убише силнога Мурата Ђурђевића. Султан се ако разгњеви и нареди свом *Целалудин-паши*, који се налазио с војском у Босни, те је мирно бунтовнике, да гледа, не би ли како год покорио и Црну Гору, која на тој страни буни рају и узнемирава пограничне Турке; а особито да настајава покорити Морачу, која се одметнула цару, те му не даје данка ни дохотка. Чим паша прими наредбу, позове свога *делибашу Ибра*, дадне му 12.000 Бо-

шњака и Херцеговаца и пошље га, да покори Морачу. Сувише, нареди му, да призове у помоћ и остале пограничне Турке. Делибаша Ибро послуша наредбу свога старјешине, подигне војску и дође с њом на *Павино Поље*, код села *Врањеша* у Затарју. Ту му дођу у сусрет неки дробњачки кнежеви, који му посавјетују, да иде с војском напријед и да се ни мало не боји од Морачана, пошто је њих врло мали број према толикој сили Турака. Али их Ибро не послуша, већ одатле распише књиге на турске поглавице у *Сјеницама*, *Новом Пазару*, *Пријепољу*, *Бијелом Пољу*, *Таслици* и *Фочи*, и нареди, да купе силну војску, па да хитају к њему у село Врањеш; јер је по царској заповиједи дошао, да попали и похара Морачу, и да прегази Црну Гору. Такођер, јави *Смаил-аги* у *Гацку*, да подигне с те стране војску, да успут узме *Требињце* и *Осман-капетана* с *Никшићима*, па да дође с војском у Дробњаке, да се ту састану и на Морачу ударе. Кроз неколико дана сакупи се код њега на Павином Пољу силна војска, како говоре, око 35.000, па се крене преко Колашина и Сињавине, да прво Ускоке и њихове катуне попале и разуре. Ту се Ускоцима срећа надеси, те их Турци не нападоше изненада, да им робље покољу и стоку плијене. Опазио бијаше турску војску *Ратко Зиндовић*, који бијаше подигао четицу људи, да хајдукује около Колашина, па се поврати натраг и учини глас Ускоцима, те проведу робље и пређерају стоку преко Јаворја у Горњу Морачу. Делибаша пријеђе преко Ускока у село *Тушину*, попали Ускоке и посијече неколико од оних, који се с њима пушкараху. У Тушини је војска почијевала за 10 дана, и делибаша поручиваше морачким кнежевима,

да дођу на предају; али они нити дођоше, нити се предадоше, него јуначки чекаху турски нападај.

Чим је дознао војвода Мина за турску војску, позове сердара Мијата, да се споразумију, шта ће сад чинити; те они два закључе, да се иде на Цетиње код владике за помоћ у војсци и цебани. Сердар Мијат узме собом *Стојана Мастиловића* и пођу исти дан на Цетиње код владике, а војвода Мина остане у Морачи, да чека Турке. Владика ову двојицу љубазно прими, и пошто дознаде од њих за силну турску војску, дадне им нешто војничке захире, а сам напише писма *попу Јовану* и *војводи Вуксану Радовићима у Мартиниће, Марку Бошковићу на Оријој Луци, Сердару Мркоју Мијушковићу у Повији* и *игумну Ђорђији у Острогу*, и нареди им, да купе војску и да одмах хитају с њом у Морачу, да с Морачанима дочекају Турке. Чим ови главари примише писма од владике, дигоше своје витезове и пођоше у Морачу. Ну, прије њихова доласка, делибаша је окушао један пут своју срећу на Горњој Морачи; дигне војску и удари преко Јаворја у почетку септембра 1820. г., али га ту јуначки дочекају Морачани и Ровчани под управом војводе Мине и *Мијата Рецића,* ровачког сердара, сина Реце Даничина. Послије подужег боја, делибаша уступи натраг и поврне се у Тушину, а Црногорци га пођерају и посијеку му око 50 глава. Ту се рани Мијат, ровачки сердар, и понесу га у Ровца, а за њим пођу и остали Ровчани, мислећи да већ неће Турци ударати; па и ако ударе, могли би брзо стићи у помоћ. Само код Морачана остану два Ровчанина, а остали сви пођу кућама.

Још није био дошао делибаши у помоћ Смајилага и Осман Капетан с војском, за то делибаша с новим походом на Морачу очекиваше њих два, не

би ли га они боље савјетовали о војничком плану и нападу на овако кршевито племе. Послѣ 15 дана иза овог ударца дође Осман Капетан са Никшићима, те делибаша науми опет окушати срећу. За долазак никшићских Турака извијестио је војводу Мину преко гласника један *Бојовић* из никшићске Жупе. Дана 17. септембра 1820. г. подигне се делибаша и удари изненада преко Јаворја, а Осман Капетан са западне стране. У томе су били већ стигли и Бјелопавлићи и Пјешивци, а такођер и сердар Мијат и његов друг Стојан. Бјелопавлићи и Пјешивци буду намјештени, да одбију западни нападај под руководством војводе Мине, а Морачани и Ускоци са источне стране, да одбијају сјеверни нападај под управом сердара Мијата. Чим се покажу Турци на врховима, побјегне морачко робље са стоком у западне неприступачне провалије; а кад Турци навале низа стрмене стране, измакне се натраг цијела црногорска војска, да упуштају Турке у тврда и каменита мјеста, ђе би их прије сломили и више им зла учинили. Турци се спусте у Морачу без икаквог отпора и попале села: *Ђевишта, Бојиће* и *Старче*, т. ј. цио западни дио Горње Мораче; па онда навале на *Поље Драговића*, с лијеве обале р. Мораче. Ту се побије с њима *поп Андрија Драговић* сам из своје куће, и убије једнога Турчина, али га надмоћје турско присили, те утече. У бјежању га стигне један Турчин и удари га ножем по рамену, те га обрани, али поп утече преко ријеке Трновице у шуму. Тада Турци попале и Поље Драговића, па се упуте преко Тополи к р. Трновици. Ту је причекао Турке сердар Мијат са три вјерна друга, који се бијаху завјерили или погинути или повратити Турке; из првог маха убију три Турчина, и Турци се с тога мало збуне. У томе

стигне Мијату у помоћ још 30 друга од Трновице и Сврка, који се бијаху прекорили, и затворе се у кули сердара Мијата, одакле јуначки сипаху живи огањ на Турке. Послѣ подужег боја, отворе се из куле, па јуришају на Турке и прећерају их преко р. Трновице. У тај мах Мијату прискочи жива помоћ од осталих Морачана, те пошље један дио војника на Сврке, у страну више Поља Драговића, да тамо нападну на Турке. Ово одјељење живо истрчи на Сврке, и послѣ подужег боја поћерају Турке низа страну и дођерају их у Поље Драговића. Већ и остала црногорска војска с десне стране р. Мораче бијаше отпочела с Турцима жестоки бој; удари на Турке у село Бојиће и Старче, ђе се одмараху, те их сузбије и поврати у село Љевишта. Ту се Турци припуставе, те снажни отпор даваху Црногорцима, али буду потиснути. Јуначка црногорска војска с обје стране сложно јуришаше на много већу турску војску, док на један пут, послѣ жестоке борбе и одупирања, побјегну Турци са свакоје стране, а Црногорци их поћераше, сијекући им главе, узимајући им оружје и коње и фатајући их живе. Колашински Турци, који бијаху вјештији овим кршевитим горама, обрну по источној страни на *Добродо* к Јаворју, а остала турска војска, која бијаше непозната овим кланцима, удари на р. Морачу, да пријеђе на село Бојиће, од куда су били пријешли; али их сложно дочекају Бојићи и Старчани, а прискоче им у помоћ Брђани, Пјешивци и Доњо-морачани, те их опет навише низ провалије и прла на воду Морачу пут сердара Мијата и његова одјељења. Ту Турке обузме жива ватра са свакоје стране и клаше се по мегдану до мркле ноћи, јер не могаху Турци продријести ни на једну страну. У овом боју пало је мртвих око 2000 Ту-

рака; ту Црногорци уграбише много коња, отеше много оружја, плијенише и пара с многих убијених Турака, а насјекоше се и глава. Ту су *Јован Ракочевић* и *Вулета Анђелин Радовић*, Доњо-морачани, посјекли по 12 глава, које свједочи грдну турску погибију. Ријека Ратња протекла је крвава, а говори се, да је и р. Морача поред Подгорице текла крвава тог истог пута. У овом бој погибоше *сердар Мркоје* и *Шуша барјактар*, Пјешивци. Мркоје је погинуо код Љевишта у раздвоју боја од рањеног Турчина, којега је послѣ убио и посјекао Вулета Радовић. Ту се узео силни шићар, и било је Црногораца, који су довели из боја по седам коња јахаћих. Врло је знаменито, што је у том бој један од она два заоставша Ровчанина, именом *Ново Кушинаш*, посјекао турског *санџак-алајбарјактара* и узео му барјак, који је био поднизан мађарија̀ма. Говоре, да је било на њему око 300 мађарија, које су припале истоме Нову, те и данас његова породица лијепо живи, премда је био прије тога пуки сиромах. Говори се, да је митрополит Петар I. овај алајбарјак послао цару у Русију, да га увјери, како султан војује на Црну Гору са великом силом. Заостатак турске војске поврати се грдан патраг, не желећи већ ударати на Морачу. Од тада је остала ријеч код Турака: „Лако ти је сићи у Морачу, но је мука изаћ' уз Рзачу“; а код Срба: „Заклеше се Турци на Погачу, да већ неће никад на Морачу“. У овој битци ранило се од Горње Мораче 19 војника, које је сердар Мијат дао донијети у његову кућу, ђе их је он сам лијечио од рана и за пола године их излијечио, јер је био и у том послу доста искусан.

Ова је битка страшно поразила турску војску и велики јој страх задала, те се већ за пола ви-

јека нијесу Турци усуђивали дизати тако велику војску на Морачу. Ова је битка уздигла дух морачки, те Морачани, сједињени с Ровчанима, постадоше тврди бедем Црне Горе на овој страни, заклети непријатељи Турцима, вјерни бранитељи вјере и слободе и одани поданици црногорским господарима.

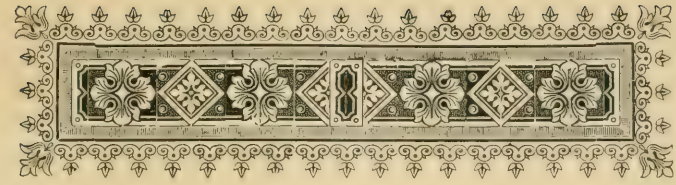

БРАЋА НЕДИЋИ

ЖИВОПИСНЕ ЦРТЕ.

Г. Милан Ђ. Милићевић у својој „Кнежевини Србији“, ст. 382, а тако исто и у „Поменику“ III, ст. 400, описујући биографију ове јуначке браће, вели: „Ми не знамо сав живот ове славне браће Недића, али нам није ни нужда, да то истражујемо. Њима је Лазарева Субота у очи Цвету 1804, била довољна, да остану у славном спомену до века; они су урадили у један дан, колико многи нису кадри били урадити свега дугога века свога“. Ових неколико врста г.-Милићевићевих подстакле су ме, када сам био као учитељ у Осечини, да што више распитам и сазнам о овој јуначкој браћи. Захваљујући њиховој родбини, а и старијим људима из Осечине и околине, постигао сам оно, што сам желео.

Породица ове јуначке браће доселила се у Србију из Херцеговине, а из села Црне Леске. Прапрадед њихов, Владислав, морао је оставити своје место рођења, немогав трпети турскога зулума, и поћи, да тражи себи нову постојбину, упутив се право у Срем, куда му се раније одселило више

рођака. Прешав Дрину, упути се уз Јадар, и дође у данашње село Осечину, под сами Влашић. Под самим Влашићем, а на врх Осечине, нађе само једну малу чатрљицу, и у истој једног старца и бабу. Старцу је било име Рајо, а баби Трњина (и данас има у Осечини добар извор, који се, по овоме Рајо, зове „Рајинац“). Рајо је било онда преко 80 година. Сам онда у ономе крају, једва је дочекао, када је видео људе око себе. Започне их салетати, да остану код њега, приволевајући их да има доста: земље, шуме, добре воде, а и удаљено је од сваког пута, којим Турци пролазе, те према томе немају се чега бојати.

Владислав пристане на Рајин савет, и настани се у његову сусеству. Шуме је било доста; и данас је има. Чим се ту настани, направи колебе, а доцније и куће, те тако започне кућити у томе крају.

Прича се, да је у оно време у Осечини било свега две куће: Рајина и још једнога, који је имао врло велику задругу, преко 70 њих, па су од зулума турског морали пребећи у Аустрију. Тамо удари на њих нека мора, те сви скоро помру, само се седморо вратило у Осечину.

Ово досељење Недића породице у Осечину, по причању старих људи, води се од пре 200 година.

Владислав је имао више синова. Најстарији му је син био Новак. Новаков најмлађи син Недељко, који се по оцу презивао Новаковић, оженио је се из Коцељеве, шабачке нахије, а из куће Пауновића. — Недом, која је била врло вредна и бистра жена — прави мушкобања. Неда је, са Недељком, родила 5 синова: Глигорија, Мијаила, Спасоја, Јанка и Димитрија. По мајци су доцније прозвани Недићи. Недељко је умрио од прилике 1790. г. После себе

оставио је своје синове, од којих је жењен био само Глигорије, а остали су били нежењени. Глигорије је постао старешина у задрузи још за очина живота. Синови Недељкови били су у свему вредни. Сваку алатку умели су да направе. Запатили су доста стоке; јер је земљишта за то, у оно време, било изобиљно. Мало по мало постану најимућнији људи у оној околини. Као доста имућан, почне Глигорије по мало и трговати са стоком, тако, да је за кратко време постао један од главнијих трговаца у оном крају, који су радили с Турцима и Аустријанцима.

Осечина се доцније, а то је од прилике 1790. г., почела по поприлично насељавати из других села, а нешто је се од Осечанаца вратило и из Аустрије. Турци почну долазити у Осечину и надгледати своја имања, која су била око Јадра и Ловачке (реке).

Један пут деси се овакав случај. Једне године, у јесен, Глигорије и Мијаило, брат му, били су купили три обора свиња, и хтели су, да их крећу преко Шанца за Аустрију. Тих дана био је дошао спахија осечански са својим заптијама, да збира храну око реке Ловачке. У месту званом „Збегови“, биле су хрпе са кукурузом. Спахија је позвао све сељаке, да дођу у вече, да љуште кукурузе, и издао је наредбу, да сваки доведе, који има лепу младу или девојку, те да му праве шенлук. Света се било искупило много на хрпи, све село, сем Недића, који су били с кућом под самим Влашићем, и које Турци нису никада звали, да им што раде, нити су пак они хтели. То вече, на комшању, спахија је био натерао једног сељака, да лаје, а другога да вије. Они су то морали да раде. Глигорије и Мијаило били су спремни, да сутра дан крећу свиње. Када чују то урлање и вијање, рећи

ће Глигорије: „Иди Мијаило, и види, шта оно раде Турци од оних људи“.

Мијаило му рече: „хоћу Глишо“ и оде на хрпу. Спахија седи, са својима, те вечерају и држе: неки младу, а неки девојку на колену. Пред њима су велики чанци дрвењаци са медом и прженим пилићима. Мијаило приђе њима, и назове им Бога. Спахија му прими Бога, и рече му: „баш си батли, Михаило, оди да вечерамо“. Мијаило им љутито рече: „по вери вас турској, мало вам је што вам сиротиња узора, окопа, сабра, већ је још и срамотите и нагоните да лаје и вије“. Пошто то изговори, саже се и узе један дрвењак с медом, па оним дрвењаком спахију у прса, за тим извади свој јатаган иза појаса, и растера њим све Турке са хрпе, па онда дигну јатаган у вис и повика: „За мном, сиротињо, у вери вас! Ја бих псе побио, да ми није жао за пса по 1000 гроша“. Свет се сав крену за њим. Спахија и његови побегоше куд који. Свету је онда казао: „Сваки сутра рано, који има коња, који кола потерајте, и понесите вреће, па хајдте хрпи, да вам поделим жито“. Свет је тако и урадио. Жито су поделили по радинима, чардак спахијски оборили. Турчин више није смео доћи никад у „збегове“, да тражи хране, већ је радио сваки себи.

Глигорије је оно јутро отерао свиње, да прода. Спахија овај случај одмах јави Ибишу Јајићу из Ваљева. Овај им пошаље неколико момака, да би похватали Недиће, или их побили. Јајића момци и спахије дођу кући Недића, и опколе је, али ту не нађоше ни једнога брата, већ само баба-Неду и жене с децом. Пошто су опколили кућу, врата завежу, да не би смело изаћи ни једно од чељади, те да не јаве људима (Недићима), да је кућа оп-

кољена, и да има око ње Турака. Недићи су били у пољу. Са једнога виса, према кући, угледају Турке и многи свет око куће. Почну се договарати, шта ће да раде, те да избаве чељад. Мијаило ће рећи: „ја ћу ићи и избавићу их“. Тада узе у једну руку пун сребрњак, а у другу јатаган, и упути се право кући. Онај свет који су Турци повели одмах направи капију, кроз коју прође Мијаило и дође до кућњих врата. Када је дошао пред кућу, сасма без бриге, потеже јатаганом, те пресече конопац на вратима, опсовавши им веру: „зар — вели — пре времена затвористе нам кућу мртвим коцем“. Свету повиче: „за мном те, браћо!“ Свет пође за њим, а Турци се разбегну куд који, а особито када угледаше и осталу браћу, да иду са оружјем.

Више пута су Турци долазили њиховој кући, са намером, да им досаде, али никада нису им могли ништа.

Кад је била „Кочина Крајина“, и они су били у редовима осталих бораца, и имали су своје чете, били су као неке буљук-баше. За време тога ратовања имали су више бојева с Турцима. Прича се, да су Турци једном ударили на српску стражу у у Црниљеву (Шабачком). Стража је била код „Бабина Гроба“. Случајно је била заспала. Турци опколе и покољу све стражаре, ударе и на другу стражу, једнога убију, остали стражари нагну бежати. Турци припуцају за њима. То се чује у Недића чети, брзо се спреме и дочекају Турке на Влашићу, под Мраморјем. Турке су предводили некакав Али-ага и Рустем-бег из Сокола — (Рузмир). На Мраморју их дочекају Глигорије и Мијаило, и бој се отпочне. Ту су Турци изгубили 77 војника, и самога Рустема стигну код „Велике баре“, која

се од оног времена зове „Рузмирова бара“ и ту га убише.

Пошто је углављен мир између Аустрије и Турске, Срби су већ већином отишли сваки својој кући, и почели радити домаће послове. Уговором било је опроштено свима. који су учествовали у рату. Глигорије је продужио и даље трговину, на који рад имао је и буруитију од паше београдског. Трговао је по: Ваљевској, Шабачкој, Рудничкој и Ужичкој нахији, а највише по Подгорини, Рађевини и око Сокола.

После смрти кнеза Ранка из Свилеуве, Глигорије пође у Шумадију, да лучи овнове. Са собом је повео и свога брата Мијаила, кога је, пре тога, послао био у Рачу Хаџи Мелентију, на неки договор. Хаџи Мелентије му да нека писма да преда неким људима у Шумадији. Дахије су већ биле заузеле београдски град, и удавили Хаџи Мустафу. У крагујевачком округу, а у селу Врбици, дахијски људи ухвате оба Недића. Нађу код Мијаила неко писмо. Због тога писма вежу их обојицу, отерају у Београд и предаду их Дахијама. Дахије их затворе у „Небојшу Кулу“, одакле су их мислили ускоро извести на Калемегдан и погубити. Чује то њихова мати Неда. Одмах узме Глигоријеву буруитију, и дође у Београд. Када је дошла у Београд, оде Аганлији у град, стане га молити, да јој пусти синове, који нису никакви хајдуци, већ поштени трговци, и да су због трговине отишли у Шумадију. Аганлија јој осорљиво рече: „Ми поштене људе и не апсимо, већ само хајдуке и њихове јатаке, а они нису ништа друго до то“. Баба Неда почне му се правдати, да они нису хајдуци, ни јатаци, већ да су трговци, а за доказ извади буруитију из недара и предаде је Аганлији. Аганлија кад

виде бурунтију рече баби: „Ова бурунтија пише за Глигорија, а за оног другога не. Оно је бели прави хајдук“. „Није, душе ми, честити ага! Оно му је млађи брат. Он га свуда води са собом“. Аганлија се не да ни осолити, већ ће рећи Неди: „Овога ћу ти пустит'; а онај други остаје овде. Он је прави хајдук“, па онда нареди, да се Глигорије пусти, да иде слободно кући. Неда замоли Аганлију, да јој допусти, да бар оде до Мијаила, те да га види, и да се са њим поразговори, и да му однесе мало хлеба. Аганлија јој допусти, те с једним стражарем оде пред кулу. Стражар кулу отвори. Глигорија пусти, да иде Аганлији. Неда даде Мијаилу једну торбу с понудама, међу којима је била и једна погача. У погачу је баба била замесила једно јеге, које је Мијаило нашао у погачи, када је погачу преломио.

Мијаило је полако ноћу избио једну циглу оним јегетом, па и другу, и трећу; те тако направио рупу, кроз коју се извуче из куле, само у гаћама и кошуљи скочи у Дунав. Из воде исплива и стане бежати уза Саву — Макишем. Дању би се где сакрио у шуми или сену, а ноћу би бежао.

Сутра дан дођу Турци, да га изведу и погубе. Заповест је била, да му најпре живу зубе поваде; па онда погубе. Када су отворили кулу, и ту га нису нашли, отрче дахијама и јаве. Дахије заповеде, да га одмах јуре и траже. Војници појуре, па хатовима, путем кроз Макиш, не би ли га где стигли и ухватили. Нигде га нису могли наћи.

Мијаило пређе Колубару и дође у Бањане (ваљ. окр.). Два дана није ништа јео. Нађе у Бањанима на једну домаћинску кућу, где једна жена меће хлеб у пећ. Замоли ону жену, да баци најмање парче колача у пећ, те да му да, јер има —

вели — 15 дана, како није окушао врућа хлеба. Жена, када га виде онако гола, (у гаћама, кошуљи и капи; а свитњаком се опасао) повиче му: „Ни моји радини не једу врућа хлеба, а то ли којекакви скитачи“. За тим га упита одакле иде. „Ја идем из Београда, терао сам трговачке овнове, па ми не хтедоше платити, а код себе немам ни маријаша“. Кад он рече, да иде из Београда, она га упита: „Бога ти када си из Београда, јеси ли чуо што за оне псе Недиће“. „Прекјуче су им, обојици, живим зубе повадили, па их после повешаше“, одговори јој Мијаило. „Тешто, тешто, цукеле једне, од њих ни цар у Стамболу не може бити миран“. Пошто је то сазнала, изнела је пред њега једну крајку тврде проје. Мијаило јој не хтеде ни то примити, већ оде даље.

Путујући кроз Бањане, сретне на путу једног човека, који је био пошао да нахрани свиње. У зобници је носио кукуруза. Када су се срели, упита га онај сељак од куда иде. Он му рече, да иде из Београда. „Да ли си чуо што, брате, за Недиће?“. Мијаило му одговори, као и баби. Сељак повика: „Ej, Алекса, просто ти не било, што не хтеде ударити нарез на народ, да откупимо онакве људе, већ на правди изгибоше! Кад они изгибоше, ми нећемо никад прогледати очима“. Мијаило кад чу те речи, загледа се боље у њега, па му онда рече: „Ако је тврда вера, ја ћу ти сад нешто казати“. Сељак му одговори: „Тврђа од камена“. Он му онда исприча све, шта је са њим и Глигоријем било. Сељак га одведе кући, обуче га, обује, и да му нешто од оружја. Пошто су се мало почастили, крене се Мијаило кући у Осечину.

Када је дошао у село, кући није смео доћи, бојећи се да га Турци већ не чекају код куће,

већ оде у шуму ниже куће. Тек што се склонио у шуму, угледа повећи број Турака, да иде њиховој кући, да је запале и затру њихову породицу. Уз пут су срели њихова најмлађег брата Спасоја, који је био пошао у воденицу, па га салете да ухвате. Спасоје остави коња и почне бежати. Турци га не смедну јурити, већ напусте за њим једног Србина, и заповеде му да га ухвати. Спасоје је имао са собом једну секирицу, започне њом претити ономе сељаку, да ће га свега исећи, само ако му се приближи. Турци су уз пут убили некога Тому Мојсића из Осечине. Глигорију то све јаве. Мати му јави да је и Мијаило дошао из Београда, и да је у шуми испод куће. Глигорије јој радосно повика: „А камо га, по души га, зови га овамо!“. Неда зовне Мијаила, који одмах и дође.

Када су Турци Спасоја дотерали до близу куће, Спасоје заокупи бежати. Један Турчин заокупи Спасоја да га стигне, а и остали нојуре за њима. Глигорије и Мијаило, када то видеше испред куће, заседну иза трешања испред куће, и одатле очекиваху Турке, да ударе на кућу. Тек што су тако ухватили бусије, Мијаило угледа Турчина да јури Спасоја и хоће скоро да ухвати, потегне из пушке, погоди Турчина између ногу и тако га осакати. Глигорије повика: „Шта би Мијаило, ти уби Турчина?“. „Није, Глишо, у веру га, но се само поквари“. Ту се започе бој између њих и Турака. Турке су разбили, многе побили и ранили, а остало је побегло натраг у Соко. Ови су Турци послани били из Сокола, да утамане сасма кућу Недића; јер су били чули, да су погубљени Глигорије и Мијаило у Београду.

Пошто су ове Турке — Сокољане — разбили, одмах спреме жене и децу, и сав мал, напусте кућу

и имање у Осечини, и склоне све у Бошњак (Шаб. Поцер.). Када су сместили породицу у Бошњаку, оду сва четворица у хајдуке. Глигорије са собом поведе свога сина Јована, коме је онда било 10 година. Са Јованом Глигорије пређе у Босну, одведе га у Сарајево и преда га на аманет — чување — своме пријатељу и ортаку у трговини, Ристи Делимовићу, да га чува од Турака; јер су се Турци били зарекли, да ће утаманити сву њихову породицу, а особито Ибиш Јајић из Ваљева. Јован је био у Сарајеву све до по Ускрсу 1804. год. На Ускрс те године после службе у цркви, владика (Грк) говорио је беседу и хвалио турско јунаштво, а особито на Чокешини. Споменуо је како су на Чокешини погинула два најжешћа српска хајдука, Глигорије и Јанко Недићи. На служби је био и Јованов поочим, Риста. Када је Риста дошао кући из цркве, зовне жену у собу и нешто јој је причао у соби. Када су изашли из собе, плакали су обоје. Јован их упита што плачу. Они му не хтедоше казати у први мах. Доцније су му казали. Јован навали молити их да га пусте, да иде у Србију. Риста га је одвраћао у први мах, а када је видео да га не може одвратити, пусти га да иде. Да му нешто новаца, посаветује га и упути на скелу Љубовијску. Када је дошао на скелу у Љубовији, не пусте га да пређе. Јован пође даље уз Дрину, пређе је и дође у Вишеград. Из Вишеграда пође у Србију. На граници га ухвати српска стража и веже. Везаног га доведу војводи и представе га као турског шпијуна. Залуду је се правдао да није. Два дана су га држали под стражом и хтели су га погубити. Када се видео на невољи, понуди једном стражару 5 #, да оде у Ваљевску нахију у село Осечину и нађе његовог чику Мијаила Недића, те

да дође да га избави. Стражар то јави војводи. Војвода га одмах позва себи и рече му: „а што се ти, дете, не кажеш чији си“. Пошто му је Јован све испричао, одакле иде, где је био, и како је чуо за оца и чичу, војвода га одмах пусти са пратиоцем кући у Осечину. Кући је дошао у очи Тројица 1804. г.

Глигорије, чим се вратио из Сарајева, нашао је своју браћу у Церу. Са њима је нашао и Глигорија Младеновића, хајдука из Кошаља. У скоро су скупили чету, која није била никада мања од 25 друга. Харамбаша тој чети био је Глигорије Недић. Са својом четом четовао је по Поцерини, Јадру, Рађевини, Подгорини Ваљевској, а машали су се и до под сами Соко. Свуда су задавали страх Турцима. Туци су четама нападали на њих, и свагда су били надбијени.

За време свога хајдуковања, само су два пут претрпели од турске потере, и то први пут у селу Коњуши (Рађевина). Турци из Крупња дознаду, да су они у Коњуши. Мула-ага, из Крупња, крене се са четом, да их или побије или похвата. Недићи опазе потеру, побегну у шуму. Турци их у шуми опколе и почну се пушкарати. Тукли су се четири дана. Њих је било свега десет. Три су им друга погинула. Хране им је нестало. Воде на оном брду нису ни имали. Јели су восак, да би глад утолили; а барут су лизали, да би жеђ загасили. Најпосле њих 7 прогурају се кроз Турке и побегну Церу. Ту су убили седам Турака из потере, а и своја су три друга изгубили. То је било у зиму. Бежећи Церу, Турци су их вијали по трагу. Кад су били на једном вису у Церу, опазе Турску потеру. Мијаило ће рећи Глигорију: „Хоћу, Глишо, један пут да скочим, по овоме снегу, нека виде Турци, када

овде дођу, колико може скочити хајдук“. Глигорије му одобри. Кажу да је скочио 14 стопа. Одатле се крену Мачви. Турци изађу на онај вис, па кад видеше скок колики је, рекао је Мула-ага: „Ови се лако не хватају“, и врате се натраг у Крупањ.

Другом приликом дозна Мула-ага, исти, да су Недићи негде у Цветуљи, и пође с момцима, да их похвата и побије. Недићи су тога дана, када је Мула-ага дошао у Цветуљу, били на обданку код некога Марка Божића доброга домаћина, који се правио пријатељ Турцима. Онда су имали у чети 18 друга. Девет су послали у шуму, а девет је дошло Марку на обданак; јер су знали да је Марко турски пријатељ. Мула-ага дође у Цветуљу, зађе од куће до куће, да их тражи. Дођу и Марковој кући. Чим су Недићи опазили Турке, одмах се разместе по стајама и тавану, па ако би дошло до невоље, да се могу бранити.

Када је Мула-ага дошао Марковој кући, Марко га је лепо дочекао, спремио му ручак и све што треба. Када су били за ручком рећи ће Мула-ага Марку: „Тако ти твоје вере, хоћеш ли нам право казати, што ћемо те упитати“. „Хоћу, ага“ одговори Марко. „Кажи нам, када су последњи пут ручали или вечерали Недићи код твоје куће“. „Оца им њиховог, они мојој кући нису никада долазили, а када би дошли, зло би прошли“. „Јесу, Марко, јесу, и они иду онде, где се има шта појести и попити, а и у торби понети, као год и ја“. Пошто су ручали, крену се и оду, а нису их ни тражили по стајама Марковим. Пошто су отишли Турци, Недићи и дружина дођу у кућу. Глигорије ће рећи Марку: „Да ми само није било жао тебе, данас платио би ти главом Мула-ага“.

Хајдуковање су продужили све до фебруара 1804. г. Има ли су и свој барјак (заставу), који је до скора чуван у осечанској цркви, па је одатле пренесен у Чокешину, где им је споменик подигнут и освећен (7. октобра 1890.).

Године 1804., чим су чули да су погинули кнежеви, Алекса и Бирчанин, и да се искупља војска на Брапковичком вису, пошли су и они у ту дружину. У путу су чули, да је отишао Јаков у Свилеуву, да пресретне Турке, који су били опколили кућу попа Луке, одмах су се са својом четом упутили тамо, и помогли Јакову, те је са Гомилице у Свилеуви разбио Турке. (Мемоари П. М. Нен. стр. 84.).

Глигорије је за све време свога живота, а у друштву са браћом и Турчијом, био под командом Јакова Ненадовића. Исте (1804.) године на Лазареву Суботу, када је Мула Ножина са великом војском ударио од Љешнице к Шапцу, Глигорије је са својом браћом и дружином био код манастира Чокешине. Јаков и Турчија били су у завади. Турчија је предлагао, да из планине дочекају Турке, а Јаков, да се затворе у манастир, па из манастира да их дочекају. Недићи нису пристали ни на један предлог, већ су предложили, да се изађе на отворено поље, па ту да се дочекају Турци. Неумрли Вишњић, тај њихов ратни савет и битку нева овако:

„Ал' беседе два брата Недића:
„„Чича Јашо, што си полудио?
Ми нијесмо једне женске главе,
Под затвором женски да помремо,
Па да цркву крвљу обојимо,
Да костима цркву потрусимо;
Већ хајдуци убојни јунаци,

Што замећу по крајини кавгу,
Између' цара и између' краљева;
Него хајдмо, да сретнемо Турке
Да се далек' с њима побијемо,
Ђе је свему свѐту на видику"".
То рекоше па се послушаше,
Сви шарене пушке потпрашише;
Па Недићи *напријед пођоше*,
А за њима Дамљан Кутешанац,
За Дамљаном Дамљановић Панто,
А за Пантом дружина остала.
Чича Јаков на ђогату јаше,
Голу сабљу у рукама носи,
Иде виђет' побит како ће се?
На далеко сусретоше Турке,
По високо од бијеле цркве,
Виш Врањевца дубока потока,
На високу брду голетноме,
Ђе Љешници јесте на погледу.
Два Недића бусије не траже,
Већ падоше оба на кољена,
И обадва пушке оборише.
Обе пукле, остале им пусте.
Бого мили, чуда големога,
Ђе два брата, два Недића млада,
Погодише у Турској ордији
До два брата, два Турчина млада,
Оба брата оба барјактара,
Барјаци им пусти остадоше.

— — — — — — — — —

Боже мили, срца слободнога
У два брата, два Недића млада,
Ђе с Турцима заргоше кавгу
Триста Срба са седам хиљада;
Бој чинише пуно и за много:

Ев' у дану пуно седам сата,
Ал' Недићи рана допануше,
Пребише им Турци обојици,
Из пушака, ноге до кољена,
Оба сјела један до другога,
Они вичу' реко б' вино пију,
Око себе Србадију храбре,
Пушке пуне, на Турке бацају.
Ђе је срећа, ту је и несрећа.
У Недића нестаде џебане,
А не могу на ноге устати,
Да потраже по друштву фишека,
Већ из гласа сташе дозивати:
„„О дружино, браћо Србадио!
Није ли се у ког догодило,
Ја фишека, да нама докучи,
Празне су нам пушке у рукама;
У кога се фишек догодио,
За фишек му ево жути дукат.
Ако му се и то мало чини,
За фишек му ево двест' дуката.
Доста злата, ал џебане нема!““
Сташе викат један до другога.
Ни у једног није се десило,
А то турски шипуни дочуше,
Отрчаше Турцима казаше,
Да ј' Србима нестало џебане.
Кад то чуше до два серашћера,
Ножин-ага, и с њим Дервиш-ага,
Од појаса сабље повадише,
Из далека Турке повратише,
И на силу Турке натераше:
„„Јала кардаш, јуриш на душмана,
У душмана нестало џебане!““
Кад ли, болан, Турци јалакнуше,

Па на Србе јуриш учинише!
Ту се Срби покорити неће,
Већ се бране и празним пушкама;
Изломише пушку на седморо,
Све тукући око себе Турке;
А кад танке пушке изломише,
Сваки Србин хвата по Турчина,
Сваки пада по Турчину своме.
Сваки Србин мори по Турчина,
А Србина по двадест Турака!
Погибоше два Недићи млада,
Виш' Врањевца дубока потока
На високу брду голетноме.
Та знаће се њихно разбојиште,
Док је Цера и Видојевице,
И на небу сунца и мјесеца
Те Недићи јесу погинули
У суботу на Светог Лазара.

Јаков Ненадовић, а са њим и Мијаило Недић, пре ове битке био је код Шапца. Јаков, када је чуо да су пошли Шапцу у помоћ Мула Ножина и паша Видајић, одвојио је 400 друга и са њима пошао Чокешини, да их пресретне и помогне Турчији и Недићима. (Мемоари П. М. Пененад. стр. 99.). Од Шапца је послао Мијаила Недића, да иде у Осечину и околину, и покупи што више војске, и поведе Љешници—Чокешини. Мијаило је то и извршио, и одмах се кренуо Чокешини. Са њим је пошао и поп Спасоје из Осечине. Мијаило га није хтео примити из почетка, говорећи му: „Шта ћеш ти, попе, кад ниси добар нишанџија, а у бој треба добро нишанити“. Поп Спасоје му каже, да се тога не плаши, и да његов фишек неће отићи бадава. „Е, па добро, кад велиш, да неће отићи бадава,

дед, да пробамо.“ Тада му одмери од једне танке трешње 300 корака, и повиче му: „Удри, попе, у ону трешњу, па ако је погодиш, моћи ћеш пћи с нама.“ Поп нанишани и погоди по сред трешње. (Ова трешња и данас је у животу, и налази се у имању потомака поп-Спасојевих). На Чокешини погинуо је и овај поп.

У овоме бој у на Чокешини погинули су: Глигорије и Јанко Недићи, а не Дамјан, као што је пок. Прота у Мемоарима забележио. Недићи нису имали брата Дамјана. Дамјан Кутиманац (из Котешице — Кутешице) био им је сестрић; а тако исто и Дамјановић Панто из Лесковица. Мијаило Недић, у почетку саме битке на Чокешини, био је тешко рањен. Брат њихов Димитрије није ни био на Чокешини, јер је још у почетку 1804 г. умр̏о код куће од куге. Спасоје није ни био на Чокешини.

После смрти Глигорјеве и Јанкове, Мијаило је био одређен да мотри на Турке Сокољане и Бошњаке у овоме крају око Влашића, а Милић Кедић око Медведника и Повлена. Био је у свима скоро бојевима на овоме крају међу првим борцима. Особито је се одликовао на Братачићу 1806. год., када је Хаџи-бег био прешао Дрину и упутио се к Ваљеву. (Види Мемоаре П. М. Пен. стр. 149.—207.).

Мијаило Недић и Милић Кедић били су као предстража на овоме крају, и чували су народ од Турака. Турци, а особито Сокољани, чешће су нападали на поједина села у Ваљевској и Подринској нахији, робље робили и одводили у Соко; али никад нису олако прошли. Милић и Мијаило били су непрестано на опрезу и дочекивали их, а јуначки одбијали. Ну, поред све опрезности, дешавало је се и случајева, да су Турци по неколико душа робили, и водили у Соко. Тако деси се овај случај: Милић

Кедић био је наредио стражу на Дренајићу (заселак од Суводања), да мотри, те да их не би Турци преварили и какву пакост учинили. Стража се изопија. Турци нађу на опијену стражу, исеку све стражаре и дођу у село Ситарице. Из Ситарица отерају сву стоку и 17 чељади. Кедић, како је то чуо, одмах појури за њима, али их није могао нигде стићи. Брже сиђе у Осечину и пожали се Мијаилу. Мијаила нађе код цркве. Кад му је све испричао, Мијаила је то толико наљутило, да је повикао: „Тако ли се чува сиротиња!“ и извадио сабљу, те у мало му није осекао главу, да овај није побегао у цркву. Мијаило, кад га виде, да побеже у цркву, повика му: „Излази, брате Милићу, сам те је Бог сачувао; али одмах да идеш, да не би Турци и веће зло учинили.“ Кедић оде.

Мијаило се почне премишљати, како ће избавити робље. Када је смислио шта ће да ради, крене се са момцима на Рожањ, више Сокола. Ту дозна, да се робље налази у Алил-аге из Сокола, и да Алил-ага излази сваки дан на теверич на Рожањ, и са собом води увек по 7 момака, да му се нађу злу не требало. Када је било пред подне, ето ти Алил-аге на Рожањ. Мијаило, чим га опази да иде, нареди својим момцима да се прикрију; и, кад Алил-ага дође, да гледа сваки, да убије по момка Алилова, а остали, да не пуцају. Када су се испели на Рожањ и поседали, на један пут пуче 7 пушака, и паде 7 момака Алилових. Алил нагне бежати. Мијаило за њим, и повиче му да се преда. Алил га упита, коме да се преда. Он му одговори: „мени Мијаилу Недићу“. „Е, да сам знао, да си ти, не бих ја од тебе ни бегао“, одговори Алил, и преда де му оружје. Мијаило заповеди момцима, те га везаше, и одведе га кући у Осечину.

Кад су Турци чули шта је са Алилом, почну слати старије људе, да се договарају са Недићем, да им пусти Алила. Давали су му пуну зобницу дуката. Он није хтео ни да чује за новац, већ хоће Ситаричко робље или Алилову главу. Алила је држао код своје куће; добро га хранио и појио. Сокољани кад су видели, да неће друкчије да пусти Алила, а већ шест недеља прође како је у ропству, доведу робље и предаду га Мијаилу; а Мијаило Алила Сокољанима. После овога случаја Недићи су увек лепо живели са Сокољанима. Никада више Сокољани нису ударали на Осечину и околна села.

Мијаило је био рањен на више места. 1808. године, баш на сам Митров дан, умро је у Осечини, код своје куће, а од ране коју је био добио још на Чокешини, а која му се сада позледила. Сахрањен је у самом Влашићу више своје куће. Више главе му је подигнут споменик од камена, са натписом:

ЗДѢ ПОЧИВАѢТЪ РАБЪ БОЖЫ МІАІЛО
1808.

Више натписа изрезана је сабља и пушка — ништоњ.

Глигорије је био растом висок, округла лица, бркова смеђих. Одело је носио војводско, за све време свога хајдуковања, па до саме смрти. Оружје је имао све у сребру оковано, па златом посуто.

Мијаило је био такође висок, округла лица, само му је риђа коса више прелазила у црвенило.

Јанко је био танак, висок, и кад је погинуо није му било више од 22 године.

Димитрије је умро млад код куће, још за очева живота, а пре Глигоријева одласка у хајдуке и остале браће.

Глигорије, Мијаило и Спасоје били су женьени. Глигорије је оставио после себе сина Јована, који

је, као што рекосмо, био у оно време, када му је отац погинуо, у Сарајеву. Јованов син Тома и сада је жив, и живи у Осечини, као један од најчеснитијих и најбољих грађана, а у задрузи са синовцима (синовима пок. Ранка, Јованова сина), Николом и Лазарем. После Мијаилове смрти није остало, мушке главе, сем једне кћери, која је била удата у Туларе, у кућу Миросављевића. Јанко није био жењен. Спасоје није ни имао деце. (Захвално потомство подигло је 7. Октобра 1890. године славној браћи, Глигорију и Јанку, скроман споменик код манастира Чокешине. Тамо је и барјак њихов пренесен из Осечанске цркве. Тамо се и сад налази. О раду на подизању споменика и постакнућу потомака на рад, и кратком раду исте браће, писано је у „Либералу“ од 1889., бр. 98—101; „Дневном Листу“ од 1889 г. бр. 189—192 и од 1890. г. бр. 113—122., и „Отаџбини“ 1891. стр. 192—218.*).

Децембра 1895. г.
Београд.

Коста Т. Андријашевић.

---

*) У „Наставнику“ за 1892., стр. 296., има такође леп рад г. Ник. Савића, професора, под натписом: „Браћа Недићи и бој на Чокешини“.

Уредн.

ОТАЦ

— ЦРТИЦА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ. —

Никола погладн десни брк, те поче да приче:

— Прошло је неколико годпна од тада, ама памтим све, к'о да је јуче било.

А и не може се то тако лако заборавити.

Стари Стојан био је некада мој најбољи јаран. Добар чојек, брате, добар и поштен к'о један светац. Кад је био у ћеифу,[1]) мог'о си с њиме радити што тођ хоћеш: смијати се, шалити се, — па да ти од смијеха и сузе на очи ударе, само кад он прича.

Ама у љутини био је гром.

Оно истина, не би се он тако лако и због ситнице наљутио, ама кад му догрди, па кад закрвави очима а шкрипне зубима, — бјежи му с очију, ако си рад, да останеш здрав и читав.

А он им'о сина Милоша, — к'о златну јабуку.

Диван је то момак био, па дај два ока, да га се нагледају. Бог и душа, мог'о би се заклет', да ни Обилић није био кршнији ни виђенији од њега.

---

[1]) Расположен.

Ако оћеш лице, ако оћеш стас, глас, — све му је било једно према другоме...

И кад букну устанак у Херцеговини, те кад пођох и ја, пођоше и они обојица са мном.

Сви смо били са попом Богданом Зимоњићем.

— Нећемо се никако растављати, — вели мени Стојан.

— Нећемо.

— Ја немам овђе бољег знанца од тебе.

— Ни ја.

Ја се тада окренух Милошу.

— Е, соколе, да те сад видим!

— Па виђећеш.

— Немој само да се препанеш, јер, душе ми, није лако кад зазује куршуми око ушију.

— Не бој се ти.

На томе смо и свршили.....

. . . . . .

До неколико дана, била је битка на Муратовици.

Били смо се крвнички, па у ономе тутњу не знам, ни како се сврши, него знам само то, да је од нашијех било доста мртвих и рањених.

Ја сам одмах потражио Стојана, јер ми у боју бијаше измак'о из очију.

И једва га нађох.

Био је близу војводе.

— Зар си жив? — запита ме.

— Жив, а зар и ти?

— Ево и ја.

— Баш данас покољ, а?

— Покољ богме.

У исти час наљезе Јован Бошковић, — а и он је од нашега села.

— Вàлâ те осрамоти Милош, — рече.

Стојан поцрвени.

— Милош?

— Јà.

— А шта је урадио?

— Побјег'о је при првој ватри.

Стојан јекну:

— Ама је ли истина?

— Истина, — рече Јован и оде.

А Стојан се довати једном руком за прси, па шкрипну зубима.

— Ђе је погановић? — цикну па полети.

— Не, кумим те Богом, — викнух ја, те га уватих за руку.

Он се отрже.

— Убићу га, — викну, — зар да ми због њега образ црвени пред људима?

— Остави, чојече, — рекох ја опет.

Док однекуда бахну Милош.

— Ха ту си! — цикну Стојан, — па извади малу пушку.

— Не! — викнух ја, па га ухватих за руку и пушка пуче у вис.

Он ме разјарено погледа:

— С очију! И тебе ћу убит'!

Милош бијаше преблиједио к'о крпа, па не може рјечи проговорит'.

— Уби ме, — рекох Стојану, — али њега сад остави. Млад је, а ово је први пут.

— А чу ли ти, како ми се Јован подругну?

— Па нек' се руга. Ја знам, да ће ти Милош опет образ освјетлати.

Сад и Милош приступи:

— Чујеш, бабо, — рече, а глас му дрхће, — кунем ти се Богом и светијем Василијом Острошкијем, да ћу ово покајати....

Стојан се љутито окрену од њега, а не рече ни ријечи . . . . . .

. . . . . .

Иза тога, до неколико дана, опет је био бој.

Свршио се готово к'о и први. Битка, вика, хука, бука, — а на крају не видиш ништа осим мртвих и рањених.

Ја опет нађох Стојана.

— Јеси ли виђ'о Милоша? — запитах га одмах.

— Нијесам.

— Нијесам ни ја.

— Да нијеси опет што чуо? — Запита ме.

— Нијесам.

Он уздахну.

— Фала ти, што си ме јуче задрж'о, — рече, — а убио бих га к'о душманина. Образ је образ...

Док нам са стране приђе војвода.

— Аферим, Стојане! — Још не виђех јунака к'о твога Милоша. Ама био ми је први на све стране!.

Стојану сипнуше очи од радости.

— А ђе је? — Запита.

— Бог да му душу прости, — погинуо је...

Стојану задрхта доња вилица.

— Фала Богу, — промуца, — његова је воља...

И макар што је шћео да стегне срце, сузе му и саме полетише низ образе.....

Свет. Ђоровић.

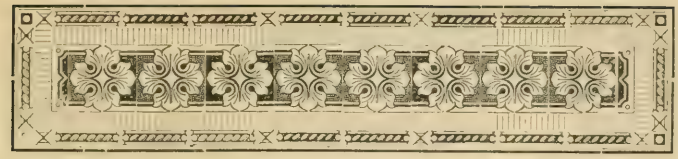

СТРИЖЕЊЕ

(НАРОДНИ ОБИЧАЈ У СВРЉИГУ, ОКР. ТИМОЧКОГ)

Вук Мандушић:
Нема кумства без крштена кумства.

Арслан ага Мухадиновић:
Шишано је исто ка' крштено.
(Горски Вијенац).

Као и многи други, тако је и овај обичај порекло из старог многобожачког доба, када су људи посвећивали своју косу боговима, јер се веровало да је човеку сва мудрост, сила и моћ у коси. Црквена историја нам прича, да је Самисон, један од јеврејских судија и поглавара, растргао лава, иставио градска врата и чудеса чинио својом необично јаком снагом, која му се находила у неостриженој коси, јер је беше Богу посветио. Без сумње је тај обичај и у Словена био, па и у Срба као гране великога словенског стабла. Историја нам казује да су Срби у старо време, и пре па и кад се доселише на Балканско Полуострво, носили дугачку косу. По томе може се закључити, да су доста полагали на своју косу. То можемо извести и по неким знацима и обичајима, који су се одржали у народу и до данас.

Данас ћете ретко видети сељака да је пустио браду, а који то чини, сматрају га као човека „изван људи“, који се не придржава својих народних обичаја. За време Душаново, као и пре, и после њега, Срби су носили браду, нарочито властела и племићи. Па кад су дошли Турци, који се никако не брију, и завладали Србима, тада Срби, да би се разликовали у томе од својих мрских завојевача — Турака, почеше бријати своје браде. Од туда је остало у народу: „Пустио браду као Турчин“. Сељаци остављају острижену косу на какво склоните место, где се не ће газити, јер — веле — „не ваља се тако за здравље онога чија је коса“. Не секу, нити брију длаке с младежа, јер је то, кажу — „срећа!“ Из детињства памтим да је у мојем селу (Бурдиму, у Сврљигу) један одлежао затвор, на који га је осудио кмет, а по тужби другога једног сељака, коме је онај, бријући га, и нехотице одсекао длаке с младежа. Колико тек попреко гледају онога који сасеца бркове (мустаће), и не рачунају га ни за каква човека; а кад би који још и обријао своје бркове, тога не би ни у жене убројили, и прогласили би га за луда!

Што се у Срба мухамедовске вере одржао и до данас обичај: „Шишано или стрижено кумство,“ то показује њихову братску заједницу с нама, а остало је из доба старе и братске заједнице наше, па не могући, с верске подвојености, задржати крштено кумство, они су само шишано кумство задржали, као и многе друге обичаје својих, српских дедова и прадедова.

Стрижење врши сам крштени кум у домаћиновој кући, и то само над *мушком* децом. Стрижење се врши скоро свечаније и од самога крштења. Како за овај обичај треба подоста трошка, то га данас

— свечанијег — врше обично имућнији људи, јер за то треба и више трошка домаћинова, и више дарова домаћичиних — детиње матере. Стрижење се врши по крштењу на 6—7—10 месецâ, али само не после навршене године. До стрижења се детету не сече никако коса, сем свештеника при крштењу. Био би грех, кад би ко то и из незнања учинио, а да то детиња мати или ма који од старијих укућана не спази. То могу учинити само деца, из доколице; ну, то је врло редак случај. А ако ли би се баш случајно и десило тако, онда мати остави ону одсечену детињу косицу до стрижења, и тада је изнесе куму, да је и он пресече, па се за тим помеша са оном косом у капи, што ју је кум детету остригао.

На неколико недеља још пре стрижења у дому онога који хоће да „прави“ (чини) стрижење види се велика ужурбаност. Домаћин поправља и оправља по што шта у кући, око куће, и око других зграда и стаја; припрема и довлачи дрва; спрема мливо, и „мешано“ (пшеница, раж и кукуруз) и „чисто“ (пшенично), и „мумурузно“ (кукурузно, пројано); прибавља, соли, вина, ракије и друге ђаконије из града (вароши); и све друго што му ваља за онај дан. И домаћица се тако исто живо дала на свој посао: позвала жене, своје дру́ге, на „бедву“ (мобу, пре́ло) да јој помогну спремити дарове: за кума, свекра и свекрву (ако их има), оца и матер, и за сву родбину како своју, тако и мужевљеву, јер по некој треба онолико исто дарова, па и више, колико је и о својој свадби дала. Ту се чешља и гребена вуна, преде, мота, суче; плете, везе, спује и навија, уводи у ните и брда, меће на разбој, и тка, — врчи „совељка“ (чунак), играју „подношке“ и „нити“,

лете „брдила“, шкрипе „кросна“ (вратила) — живо се ради!

Већ се приближио уречени дан, а то је обично какав празник, и за време мрска. Домаћин бије „убојнице“ или „рањенице“ (свиње), ваља му за кување, а „печењаке“ (прасад за печење) може и оног дана, или у очи онога дана.

Све је већ на прагу.

Домаћин је још јуче рано из јутра отишао да зове званице „здравицом“: у торби погача, „буклија“ (чутура) с вином, „шуле“ (плоска, земљаница), или „кондир“ (бардак) с ракијом — обичном или замедљаном — очупана (оперутана) кокош, ћурка, или гуска, или и ошурено прасе — све се то каже „звати кога здравицом“ —, и прво иде куму, па другима по степену сродства. Кум је о томе већ раније извештен, те се и он спремио. Ту ће сад да ручају, и кум да прими и „врати“ (промени) здравицу, т. ј. примиће торбу са оним поклонима, испразниће се они судови, и исте напуниће својим пићем, и даће онаке исте (или и боље — према имућности —) своје поклоне — на кратко: кум ће однети опет онако исто пуну торбу и судове, али не својим пићем и стварима, већ кумовским. Улази кум у двориште, и још по издаље викне: „Хеј, куме!... Има ли кога?“ и куцне штапом у дирек, или у праг „одвода“ (ходника пред кућом). Укућани поустају на ноге и одговоре: „Има, има!... Дао је Бог!“ Отварају врата, и једно од женскадије притрчи те га пољуби у руку, и прихвати му торбу. Улази у нутра, назове Бога и здрави се са свима укућанима. С кумом и са вршњацима се љуби у образ, старије од себе љуби у руку, а млађи њега, и женскиње, осем ако је кума старија по годинама од њега, пољуби је у руку, као и бабу, „стару

куму“. Пошто се тако сви „издраве“ и испитају за здравље и осталих укућана, поседају (старији) за већ намештену трпезу. Сад измењају још по неколико питања: ови питају за здравље кумових укућана, а он за њихове који нису ту; за тим о напретку и здрављу стоке, о стању и имању, и једне и друге стране, па се у том принесе и кондир с ракијом (домаћинском); и кум домаћин, примив из руке којега чељадета наслужену чашу, наздрави куму званици: „Е, куме, добро си ми дошао!“ — Он на то: „Боље нашао!“ — Наставља домаћин: „Имао ко — имао и код кога — долазити за много лета и година — да Бог дâ! Срећан започетак да буде, куме, што си наумио. Да Бог дâ срећно, у здрављу и весељу да дочекамо и испратимо стрижење мога кумчета (помене му име) — да је живо и здраво —; да му Бог дâ сваку срећу и напредак, те с нашим млађим овако, а и с више и боље, дочекивао и испраћао своје кумове и пријатеље; имао кога, имао и с ким, имао и са чим — да Бог дâ!... И здрав си, куме!“ Нагне и до дна испије чашу, а он му на: „Здрав си, куме!“ одговори: „Бог ти здравље, куме!“ Кад испије, овај му каже: „На здравље ти, куме!“ а он му одговори: „Хвала, да си жив и здрав, куме!“ Сад се наслужи чаша и куму званици, те и он проблагосиља онако, или и боље и више, ако зна. Тако се, уз разговор — а разговор све живљи и отворенији бива што се која више тргне — пијуцка и мезети: сир, кисела паприка (пипёр, 1. падеж, мушког рода, у горњем крају Сврљига), кисео (а не варен) купус, или друго „што је дао Бог“, као што се обично рекне, нудећи кума да „заложи“, а и при другим свечаностима, из скромности, вели се и сваком госту, путнику и намернику.

С мезетисања се поступно пређе и на ручак. Изреде још по „коју“ (чашу), па пред половину ручка „прекину ракију“ (престану пити) и онда, са благосиљањем, отпочну пити вино. Пошто се обреде два пут, три, домаћиновим вином, затражи кум званица своју торбу са „здравицом“ од куме; и она му је донесе. Тада он извади из торбе и поређа све своје ствари на совру. Сад узме погачу са трпезе у обе руке, и позове кума да је „сломе“. Погачу и пресан — без квасца — хлеб никад не секу. Ломљење бива с наличја и *к себи* — само Турци, веле, раде *од себе* — с благосиљањем: „Да се роди!“ Пошто преломе, пољубе се, и пољуби свак своју половину, подигне навише, и рекне: „Оволика пшеница да порасте!“ па спусте на трпезу. За тим узме чутуру с вином, претури је из десне руке у леву, а десну пружи преко трпезе куму, и ухвати га за десну руку, па се нагну један к другоме и пољубе у уста; после му *десном* руком пружи чутуру, да „прими здравицу“ и да му наздрави. Кум прими *десном*, па претури у леву руку, прекрсти се и благосиља: „Хвала, куме, на здравици, да ти се врати част на радост — да Бог дâ! — — — —“ скоро као и уз прву чашу ракије; а присутни му чешће упадају у реч са: „Амин!“ и „да Бог дâ!“ Кад се напије, врати опет онако чутуру, и пољубе се. Тако исто сад дâ здравицу и куми, и осталим укућанима, само што се не љуби с млађима, већ они њега љубе у руку. По том продуже опет јести и пити још за неко време, па — „Дође време кум дома да иде“ — и он се пољуби и, уз „с Богом остали“, и „с Богом пошао“ — отиде. Тако зове и осталу родбину. Ако има већи род, он раније и почне — на недељу, две, пред стрижење.

Освануо је и дан стрижења. Родбина поврвела са свих страна, а који су „далечни“, дошли су још синоћ, разуме се, са поклонима и даровима. Око 9 и 10 часова ноћне већ нагло расти број гостију — званица. На стрижење долазе жене, ређе људи, а момци и девојке никако. Свака донесе овакав поклон или прилог: тепсија с гибаницом, или ђувек с пиринчем и месом, преко тога погача (кисео хлеб се не доноси), на средини погаче со, поврх тога „паница“ (чанак, ћаса, каленица) са сиром и главицом црног лука, а поред чанка је дар детињи: „дорамче“ (јелек, прсник), чарапе, или други какав хаљетак. Поклони су различни и у стварима и у јелу, јер се махом жене надмећу која ће боље. Ови се дарови зову још и „повојница“, коју рођаке доносе детету и о крштењу. Пре крштења повојница се не доноси, а од крштења до стрижења (закључно) може свакога празника. Повојницу доносе саме или шиљу и друге жене — вршњакиње — изван родбине, јер то жене сматрају као какав побожан зајам. Со доносе да би друговала срећа са дететом као со и хлеб; сир — да му се добро перу кошуље, да су беле и чисте, и да му је целога века *бело* пред очима, а *бела је боја знак среће (црна — несреће)*. На белу боју сељаци много полажу, тако: с пролећа мотре да први пут угледају белог лептира, и бело јагње; на Ђурђев дан, и у опште за „молитву“, никад не кољу црно већ бело јагње и то — мушко. Црну, пак, боју сматрају за знак несреће и жалости, те је с тога гавран у народу познат, и у песмама се помиње, као „тица злослутница“; свештеници — веле носе црно одело, не шишају се и не брију, што жале за Христом; а за то и жене носе „црнину“ кад кога свог жале; ну, о том доста за сад. С повојницом не сме ни једна

жена донети испуцан хлеб, да се не би детету пуцале уснице и пете! На ово строго мотре. Сем родитеља, браће и сестара, детету дају поклоне и укућани. —

Сад су за намештеном совром — трпезом. Чело совре у Сврљигу се сматра средина совре. Тамо седа најстарији члан свакога скупа, па редом од њега постављају се други по старешинству десно и лево тако, да је сваки дешњак старији од свога друга с леве стране. И свака здравица иде од најстаријега на десну страну. Старешинство се сваком приликом одређује по годинама, сем кума, који је најстарији па ма и млад био.

До самог чина стрижења не пију ништа, нити што једу. Кад су се већ све званице искупиле, а то је око једног часа по подне, настане чин стрижења овако: најпре донесу куму ножице (маказе, у Сврљигу: ножици 1. пад., мушког рода), запаљену воштаницу, киту босиљка, нов убрс (пешкир, рубац) и суд с *белим* вином; за тим мати донесе дете, и преда га куму *десном* руком, а *десном* га и кум прими, и метне на *десно* колено. Десном руком и на десно колено за то, што је — веле — десна страна анђелска, а лева ђаволска. Уз дете остане и мати, те га забавља да не плаче. Сад кум десном руком откине парче воска од воштанице, одвоји и залепи један пеш косе на „завијутку“, који се сматра као средина — центар — памети, среће, мудрости и снаге човечје, па узме ножице десном руком и одсече; тако исто залепи воском и одсече с десне стране, више слепог ока, па с леве, и с преда, и тако укрсти. Пошто је то учинио, и спустио косицу у детињу капу, узме ону киту босиљка, полије је вином, и покропи дете по глави. Вином се полива ради здравља, а белим — за срећу; босиљком,

пак, да детиња душа мирише као онај босиљак, и да му цео живот буде пријатан као мирис онога босиљка. Босиљак је у народу идеално цвеће са свога пријатна мириса. Кад је и то учинио, кум кцне ножицама кумче по глави да *заплаче* — „ваља се“ — кажу — „тако ради његова здравља“, и преда га натраг матери на онај исти начин. По том донесу куму воду, те опере руке, и убрише оним убрусом; па исти задржи себи, а оне друге ствари врати. Сад настаје даривање стриженчета — бацају „пару“ (колико који хоће, а кум први и највише) у капу с косицом. За овим настане приказивање поклона, што их званице донеше. Мати детиња приноси из куће, а отац приказује: „Да благословите овај поклон од нашега кума, Н.!“ Сви на то додаду: „Поклон Богу! — Хвала му!“ Приказивач наставља: „Да му се врати част на радост!“ А присутни на то: „Амин, да Бог дâ!“ — „Да благословите поклон од тетке нашега сина, Н.!“ Присутни: „Бог да благослови!... Хвала јој!... Да је жив који је донео, и коме је донео!“ И такко редом прикажу се сви поклони. Како се чиј поклон прикаже, погаче остављају на трпезу, а друге ствари на страну — у кућу. Будући да стрижење има карактер особите скромности и побожности, то се у приказивању дарова не умеће никаква шала ни смех, као што се то чини при приказивању о свадби. Пошто се то сврши, настане нагризање и ломљење погача. Свака се погача нагризе на три места у накрст, а нагризају их деца, чији су родитељи живи, те да живе и родитељи стриженчетови. Првенство имају мушкарци, за „мушку страну“, т. ј. да је више мушке деце. Сваку погачу ломи домаћин са оним, који ју је и донео, и то на онај начин као што је напред казато, приликом давања здравице

куму у његовој кући. За овим, у име детиње, раздаје мати своје дарове гостима. Првенство и овде има кум, па свекар (ако га има), и остали по реду сродства; а кад се раздаду дарови, настане плаћање истих — давање уздарја, „бакшиша“. Колико за који дар ваља да се дâ уздарја одређује кум. На пример: за рукавице по динара, за просте чарапе 60 п. дин., за дугачке, „доколенице“ — 1. дин., за тканице 1·50 дин., за мушку везену кошуљу 2 дин., и т. д. од прилике за сваки се дар дâ уздарја пола његове цене, а који хоће, може дати и више, као што кум, обично, даје.

После свега овога настане пијење, једење, и опет пијење (вина), па — идење кући, „растурају се“.

Који је сиромах, те због великога трошка не могне правити свечано стрижење, тај позове кума, и још двојицу, тројицу; или, ако је кум „далечан“ — из другога села — те не може доћи, онда којега човека из села, вршњака детињега оца, и он „подстриже“ дете, на поменути начин, без икаквих дарова и церемонија. Тај је човек после томе детету други кум, „стрижени кум“, или „прикумак“. За прикумка се узима добар и поштен човек, и још, да су му живи родитељи — „да не би дете остало сироче“. Такво се кумство зове: „стрижено или шишано кумство“; а ако стрижење изврши „крштени кум“, онда је и „кумство крштено“.

И после стрижења, не шиша први пут дете мати, већ отац. „Тако се ваља за мушку страну!“

*

У нашем народу има доста лепих обичаја, а има и празноверица; имају их и други народи, који се сматрају за просвећеније од нас.

Лепе народне обичаје треба одржавати, а празноверице искорењавати. То је дужност српске интелигенције, а нас учитеља, просветних пијонира, и свештеника, Божјих пастира, на првом месту.

У очи Св. Саве 1896. год.
Адрани.

Алекса Васиљевић
учитељ.

ШТО РЂАВО НАУМИШ — ОДУМИ!

Био неки сиромах човек, па се ожени, а узме сироту девојку. Скући тако нешто мало кућице, али га невоља и немање ни ту не остави, него им се обома усели и у дом. Живеле се ове две сироте тако, мучећи се и сиротујући, три месеца, а онда, кад се није имало куд, човек мораде, хтео не хтео, ићи у свет да тражи службу.

Идући тако од места до места, сретне он друмом једнога човека, који га заустави и ослови:

— Помоз' Бог!

— Бог добро дао!

— Ако Бог да, пријатељу?

— Сиромах сам, па идем у свет да тражим службу.

— Па и ја за то путујем; 'ајдмо заједно!

— 'Ајдмо!

Овај исприча жењеноме, да он није жењен, и како је од кад зна за себе сиромах и како нема ни куће ни кућишта, како је већ пола века превалио у сиротињи и беди, па се сад обрадовао, што је наишао на човека с ким ће моћи заједно путовати.

И тако се они договоре, да заједно код једнога газде буду, где нађу службу. Од то доба нису се више ни раздвајали. Идући тако, замркну једном у неком селу; сврате у прву кућу, на коју ударе, назову бога домаћину и укућанима, и замоле за конак. Домаћин их радо прими, угости и за вечером запита: куда иду и каквом намером. А они му кажу, да су сироти и да иду „трбухом за крухом“ — да траже службу. А домаћин им на то одговори:

— Сутра, кад пођете одавде, удрите путем у то и то село, па на раскршћу друма видећете лепу кућу мог богатог пријатеља. Њему треба радина, и он ће вас најмити. Реците му само, да сам вас ја послао.

Сутра дан, зором, крену се ова двојица путем куда им домаћин рече, и кад сунце пође на заранке, дођу у оно село и нађу кућу. Сврате се обојица и замоле за конак. Домаћин их радо прими, па их запита, као и онај домаћин пре: куда иду и каквом намером. А они му одговоре, да су сироти и да иду „трбухом за крухом“ — да траже службу; и још му кажу, како их је тај и тај домаћин овамо упутио. А домаћин им одговори:

— Е, онда, добро ми дошли! Мени су сада и онако потребни двојица људи за рад.

И, они се ту погоде: газда рече, да ће им на годину давати по три пара опанака и све што им треба за одећу. Али, за ајлук не поменуше, нити они, нити газда.

Од тога дана, они су верно служили и радили све пољске и кућевне послове, како кад: орали су, сејали, жњели, врли, чували стоку, доносили дрва из шуме и већ шта је кад требало, а поред њих двојице још је и задруга била велика.

Тако, дан по дан и година по година, намири се и двадесет година њихова службовања. Једнога дана, по том, рекне нежењени, који већ беше много остарео своме другу:

— Ја више и не могу и нећу да служим. Ако је за вајду, доста је и оволико.

А нежењени му одговори, да и он хоће да иде, јер се већ зажелео своје куће.

Кад буде тога дана у вече, и кад се врате с рада, они обојица о вечери кажу газди, да више не могу остати; захвале му на његовој доброти и на хлебу, што су га у његовој кући појели.

А газда им одговори:

— Па добро, људи; кад ви тако хоћете, нека вам и буде; ја вас нећу ни задржавати, него да вам платим ајлук. Истина, ми се нисмо погодили по што да ме служите, али ја ћу платити колико је право, па ми за то реците колико мислите да сте заслужили!

Они му на то рекну:

— Ми не можемо тражити ништа, кад се нисмо погађали; него, ти си газда, па ћеш и сам знати шта је право.

— Е, па лепо! одговори на то газда и уђе у одају, где му је благо стајало. Не потраја дуго а он изиде; у једној му руци —, пуне нечега бисаге, да се сав на ту страну наерио, а на длану друге му —, жуте се три нова цекина.

— Ево, ти си старији, рекне газда нежењеноме, па теби ваља прво и да платим, за то бирај: ал' волиш ове пуне бисаге злата и сребра *с аралом*, ал' ова три цекина *с алалом?*

А овај му одговори:

— Ја сам, газда, остарео служећи, па никад ништа немам, а код тебе сам на ајлуку провео два-

десет година, па би било неправедно да добијем само три цекина. За то волим пуне бисаге блага, ма и с арамом, него ли да умрем као вечита сирота. И узме бисаге.

Онда газда донесе друге бисаге у једној и три цекина у другој руци и рекне оном другом:

— Ево и теби да платим ајлук, за то и ти изабери шта ти је на вољи: ал' волиш ове пуне бисаге злата и сребра *с арамом*, ал' ова три цекина *с алалом*.

А овај му одговори:

— Служио сам те верно и поштено двадесет година, па за то хоћу да ми је мука и зарада благословена, а не проклета, и задовољан сам и на три цекина с алалом, а на част теби пуне бисаге и све благо с арамом. И узме цекине.

— Е нека ти је срећно и Богом благословено, одговори му на то газда, и да видиш свако добро и аир (срећу) од њих.

Онда се они за срећна пута провеселе са домаћином и укућанима, и ту ноћ још преноће, па се сутра крену на пут својим кућама.

Путовали су они обојица целог дана, и кад мрак већ падне на земљу, дођу у неко село и у једној кући замоле за конак, где их домаћин радо прими, видећи да су путници. Они уђу у кућу и назову: „Добра вече“, „Бог вам добра дао“, одговоре им двојица људи, који су седели поред ватре, а домаћин рекне путницима, да су му то браћа рођена. Најамници седну да се одморе и спазе у једном куту неку седу, суху старину, беле браде до појаса, који је лежао на кратком дрвеном кревецу са затвореним очима, као да спава.

Ту они отпочну разговор с домаћином и његовом браћом, и кад су се добро одморили, домаћин постави совру за шесторо и зовне путнике на вечеру, рекав им да буду задовољни са оним што је Бог дао. Чим то домаћин изговори, а онај мали, седи старина устане с кревеца и седне у зачеље, не рекав ништа, па почне јести. Онда и укућани и путници седну и не говорећи ништа почну сви вечерати. Старац је брзо јео и први се дигне, прекрсти и оде на своје место — на креветац —, легне и учини се као да спава.

Најамницима је ово било врло чудно, али не хтедоше први да питају домаћине, мислећи да ће им он рећи што и сам о том старцу.

Кад буде по вечери, поведу они са домаћином и његовом браћом разговор, испричају им, где су били, шта су радили, колики им је ајлук био за двадесет година, и како сад иду натраг својим кућама.

А домаћин и браћа му, причаху им, како је у њиховом месту и много што шта, али ни један не помену о старцу.

— А ко вам је овај старина? Запитаће онда онај у кога су били цекини с алалом, видећи, да ови баш сами неће о том да говоре.

— То је наш отац, одговори му домаћин, остареo је, па је мучан и слаб.

— Па за што једнако ћути и лежи, а с нама и с вама неће ни речи да прослови; да није нем, или се — зар — нешто расрдио?

А домаћин му одговори:

— Е, мој драги, није наш отац нем, а није се ни расрдио, него он ћути за то, што свака његова реч, кад је прослови ваља један цекин.

То овога јако зачуди. Замисли се мало, па извади један од она три цекина и окрене се старцу, па га зовну:

— Стари!

Старац отвори очи и погледа га.

— Реци ми једну паметну, продужи овај, а ево ти једнога цекина с алалом. И даде му га.

Старац узе новац, те се мало попридиже са кревеца и ово му рекне:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *не иди из дома, где иреконачиш, док се сунце не роди!*

Кад старац то изговори, опет се спусти на узглавље и затвори очи.

Најамник се с тим задовољи, па се окрене своме другу и рекне:

— Ти имаш пуне бисаге цекина, па дај старцу који, да чујемо још што мудро из његових уста.

А овај му лагано одговори:

— Ја, богме, не дам, јер би ми старац, реч по реч, могао све благо узети, а ти ако си баш тако вољан, подај му још и та два цекина, што их доби с алалом.

Онда онај извади и други цекин, и замоли старца, да му каже још што паметно.

Старац, као и пре, подигне се, узме цекин и овако му рекне:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *ако наиђеш на воду, која нема брода, не иди ирекоње, него сачекај док вода не ирође, па онда и ти ирођи.*

Кад старац и то изговори, заћути, спусти се на узглавље и опет затвори очи.

Најамника ово још више задовољи, па извади и трећи цекин и дадне га старцу, молећи да му, и за тај последњи, каже једну мудру.

А старац, као и пре:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *што рђаво наумиш — одуми!*

Кад старац и то рече, и виде да овај више нема цекина, спусти се на узглавље и окрене на другу страну, па, после мало, захрче као заклан, а одмах по том и домаћини и гости им легну спавати.

Кад буде рано изјутра, још пре зоре, а онај, што је имао бисаге, устао и почне будити свога друга и звати га да се за раније крећу.

А овај се разбуди и одговори му:

— Ја нећу да се крећем, догод се сунце не роди, јер сам добро запамтио старчеве речи.

А овај га почне молити, говорећи му, да је и сунце близу, тек што није, и да је већ зорњача изишла.

Ожењени му на то одговори, да га се окане и ако неће да чека, нека иде сам, па се окрене на другу страну и заспи.

Овај онда, видећи да му друг и не мисли устајати, упрти своје бисаге и оде.

Када се већ и сунце роди, дигне се ожењени, умије и обуче, а тада и домаћини устану, па се врло зачуде, кад чују, да им је други гост отишао. На послетку се опросте и пољубе са ожењеним, и овај се весео крене на пут.

Кад превали подне, он идући тако друмом, спази где под једним растом лежи неки човек. Приђе расту и загледа добро, а то његов друг, метнуо бисаге под главу, затворио очи, па нити дише, нити се миче. Зовне га он по имену, али овај се не одзива. Гурне га два три пут — ни гласа, ни јава.

Види он, онда, шта је било, да је овај легао на бисаге, па ту и издануо. Овај се није дуго размишљао, јер му је ваљало даље путовати, већ узме бисаге, па сврати у најближе село и јави, да је ту и ту, под тим и тим растом, умро његов друг и замоли добре људе, да га сахране, а он продужи пут.

Идући тако, више дана, доспе до неке велике воде, која се била од киша јако разлила. Он је преко те воде пре прелазио и знао је, где јој је брод; али га је сад вода прекрила, и тако он морадне да чека, сетив се старчевих речи, док вода не прође, и не хте газити по брзаку, него седе крај обале.

Није прошло много времена, а на то исто место дотрчи све у скок на бесноме белцу некакав богати трговац вас у срми, злату и добром оружју, па пришав близу најамника, назва му:

— Помоз Бог!

— Бог ти помогао одговори му он.

— А шта ти, брате, ту чекаш, упита га трговац с коња.

— Па ето, хтео бих да пређем преко, па очекујем, док вода протутњи, па онда да је пребродим.

— А што би то чинио, рекне му коњаник, да толико дангубиш. Хајде ти само полако за мном, па не брини; ја знам, где је вода најплића, па да обојица пређемо, јер тако можеш ту дуго чекати.

А овај му одговори:

— Брате, ја нећу преко воде, која брода нема ни за живу главу, већ волим да очекам.

Онда трговац нагони коња на воду. У исти мах са свију страна спопадну коња брзаци и таласи, занесу га и збуне, а трговац, не могући се на уплашену коњу одржати, претури се и утоне у воду,

да више никако и не изиђе. Кад се коњ ослободи бремена, окрене се натраг и једва исплива на обалу. Онда најамник приђе и ухвати коња, па како беше сав мокар, скине му седло, а кад тамо, има шта и видети: под седлом су биле двоје бисаге пуне блага, сребра и злата. Кад се коњ осуши, најамник му пребаци преко леђа и своје бисаге, па га оседла и узјаше, а у том беше већ и вода одишла, и он срећно преброди, па се упути даље.

Путовао је тако још неколико дана, па једнога вечера угледа своје село и спази своју кућу. Али кућу једва позна, јер док је он, још пре двадесет година у њој живео са својом женом, она је била оронула и наерена, а сад лепо оправљена, окречена и ограђена прошћем. Он се томе јако зачуди и помисли, да му се жена за то време није преудала, па вредни домаћин поправио кућу, и стигав пред вратнице, не хте улазити, већ прође даље и заустави се пред другом кућом, у којој је пре живео венчани му кум.

— Домаћине, викне он с поља.

— Ој, одазове му се главом кум, кога он једва позна, јер беше јако остарео.

Он му се не хте казати ко је, него довикну:

— Могу л' ја у тебе ноћити, трговац сам — путник — па ето, замркох овде.

— Можеш, брате, можеш и добро нам дошао, рекне му кум и уведе га у кућу, али га не беше познао.

Кад су били за вечером, најамник ће упитати кума, не казујући му се никако:

— А, Бога ти, пријатељу и добар човече, овде је, ниже мало, некад живео тај и тај спромах (и каже своје име), па шта је сад с тим човеком, је ли ту и је ли још жив?

А кум му одговори:

— Е, мој брате, одавно је то било, биће сада равно двадесет година, откад је он отишао из свога села, па до сада о њему ни гласа ни трага. Ја сам му венчани кум, па шта нисам радио да дознам, шта је с њим и где је, па до данас не чух, да ли је жив, или мртав.

— А шта му је са женом, је ли бар она још жива?

— Жена му је ту у истој његовој кући, али се мучи, као нико њезин.

Најамник се са овим задовољи и стеже муку, да се не ода, па мало по мало, окренуше разговор на друго.

Сутра дан, најамник се дигне, опрости се с кумом, не казав му о себи ни речи, па оде селом, хтевши, да сачека док падне ноћ, па да оде својој кући, камо га је жеља вукла.

Кад се смркне, дојезди он на коњу до пред вратнице своје куће, па повиче с поља:

— Ej, домаћине, домаћине!

А његова жена одазове му се с кутњег прага.

— Могу ли ја у вас преконачити, путник сам, па овде замркох.

— Можеш, можеш, рекне му жена, не знајући ко је, за што да не. Само не знам, шта ћемо с коњем, јер га немамо где.

— Па ево, да га вежемо овде за шљиву, рекне најамник и сјаше с коња.

Он веже белца, а жена му положи сена, па заједно с путником уђе у кућу.

Тек што путник и домаћица седну и отпочну разговор, а то се отворе врата и у кућу уђе леп младић од својих двадесет година и назове: „Добра вече“. Жена се окрене младићу и каже му, да им

је овај путник гост, те се они оба поздраве, а младића то јако обесели. Онда жена спреми вечеру и замоли путника, да буде задовољан са оним, што је Бог дао, јер, рече му, и сами су пуке сироте. Још жена, да би боље путника угостила, пошље младића, да у комшије узајми бардак ракије и кад се он врати, седну сви вечерати, али, како путник беше нешто замишљен, то и жена и младић ћутаху. После вечере, простре жена, у једном куту, по поду доста сламе и прекрије је губером, па замоли путника да буде с том постељом задовољан, јер ни они другаче немају, и да му још један губер, да се њиме покрије. Најамник унесе бисаге са благом у кућу, распаше се и велики нож, који је имао уза се, обеси више главе, па легне и брзо заспи. А после мало, дођу младић и жена, па и они легну на исту такву постељу, која је била у другом куту.

У соби је горео жижак, и кад буде преко ноћ, најамник се тргне и погледа на ону страну, где му је жена спавала, ал' има шта и видети: поред ње лежи и онај младић, а она га својом руком пригрлила око врата и тако спавају. Он плане од љутине, помислив, да га је жена изневерила, па скочи с постеље, дохвати нож с клина и као помаман полети, да њиме и младића и жену посече, онако још на спавању. Али у исти мах, падоше му на памет оне старчеве речи: *што наумиш рђаво — одуми*, и сама му рука клону, а он се после мало врати на своју постељу. Дуго се превртао по постељи, као риба у води, јер га многе мисли беху обрвале. Тако му прође и ноћ у забуни, па се рано изјутра дигне. Устане и младић и жена, и зачуде се, што им гост ни сад речи не проговара. Младић се обуче и опрости с гостом, рекав му, да до довече неће долазити кући,

јер иде на рад, и ко зна, да л' ће се још један пут видети с њиме. А жени се окрете и рече:

— Збогом, мајко! па пође вратима.

Најамник кад чу ову реч, скочи, као ван себе и повика:

— Стани, младићу, стани! и реци ми, како то, да ти је ова жена мати.

Младић се збуни, а жена одмах погоди, да јој је тај путник човек, и исприча му у две три речи, како јој је човек отишао пре двадесет година и како је одмах после његова одласка добила сина, па сад му је равно двадесет година.

Најамнику се већ не могаше више на ино, већ пригрли свога сина и загрца од радости, а жена им обома обисну о врат. Кад се тако изгрлише и пољубише, онда им најамник исприча цео свој живот, и какво је недело могао ноћас учинити, да му нису пале на ум старчеве мудре речи: *„што рђаво наумиш — одуми“*.

Београд — децембра — 1895.

По народној приповеци написао
Андра Глигоријевић.

СРПСКА НАРОДНА ЗДРАВИЦА ИЗ БОСНЕ.

Вала и ејвала! Земља дала, да ти поможе Господ Бог и свети данашњи год! Дао ти Бог велико стадо и благо и оно, што је твоме срцу драго: и волове витороге, јаворове јармове, кестенове заворњове, босељкове ђулове, јаке воке и упутне тежаке; те ти оро брда и долове, сијао шеницу бјелицу: у струку ти била струката, у класу класата! Класови ко влакови, а снопови ко попови, те ти дио стогове ко цареве дворове! На сунцу је вјо и на вјетру је вио, те ти насуо анбаре ко цареве куле и касаре! Много имао, сваком дјелио: неком капом, неком шаком, нами, браћо, који овдје сједимо, свом врећом, а тебе ће Господ Бог сваком срећом! И још томе сиротњи кувао колаче, да на те не плаче, и у цркву лијепе летурђије, да ти помаже Господ Бог и свето Ђурђије и сви свеци, те прогледали слијепци! А и старе бабе, да им не буде ђабе: Бог им дао добре јарце, козе музенице и лијепе старце! Ој, мили јуначе и јуначки сине, вала и ејвала! Земља ти дала, помого ти Господ Бог и свети данашњи год! Заклонио те сваке муке

и душманске руке, ђаволске области, тијеснога сокака, бијеснога Бошњака, рђава пута и Турчина љута, шупља моста и рђава госта, старог оца и кесе брез новца, мале таве, попрдљиве маје,*) старе бабе, која се свађа ђабе и онога Пере, који се шњима дере и ђеда који те зло гледа и мисли, који се великијех протисли. Заклонио те Бог велике планине и лугова, рђавијех другова и онога, који се свакоме руга, не који се ни друга ни људи — убиле га велике ћуди! Ој, мили јуначе, вала и ејвала! Земља дала, помого ти Господ Бог и свети данашњи год! Ко ти о злу мислио, о клину висио, ништа не радио ни браздио, оро ни копо, већ пио у Савске лугове ћерати дугове! Нити изашао из лугова, нити ишћерао дугова. Ако ли по несрећи рупио: тањи од конца, црњи од лонца; кроз камиш се провлачио, у лули ноге прекршћо, зими се смрзо, љети се раскравио! Шуба**) му до пете: нити је раздјо у цркву ходећи, ни Богу се молећи, већ по трњу се веруђи и срдобољом се . . . и! Убио га Господ Бог стријелом кроз плот! Вала, мили домаћине, и ејвала! Земља дала, да ти поможе господ Бог и свети данашњи год! —

* * *

Ову сам здравицу прибиљежио од сељака Боже Карана из села Љусине, општине крупске, округа бихаћскога. Божо је чуо ову здравицу од Стојана Јеличића, који је родом из Петровца.

У отоци крај Крупе
2. октобра 1895.

Душан С. Поповић-Момир
учитељ.

---

*) маја — редуша.
**) Шуба је врста неке кабанице.

БОЖЈА КАЗНА

ПО НАРОДНОМ ПРИЧАЊУ.

Уортаче се двојица сиромаха са земљом: њивама, ливадама и пашњацима, — већ чега су шта имали — да заједнички раде; у тај посао уложе још, колико је ко имао, и новаца.

Кад су се тако угодили, онда домаћин — који се звао Јован — рекне, на растанку, ономе другом — коме беше име Петроније:

— Хајде, па сутра зором, да опљунемо у шаке и да увек сложно радимо!

А Петроније му одговори:

— Ако дâ Бог здравља и живота и хоћемо!

— Дао не дао, ми ћемо сутра на њиву, па то ти је! рекне на то Јован.

— Немој тако, Јоване брате; Божја је воља, и ми смо сви у његовој руци. Ко зна, шта носи дан, а шта ноћ. Ми ћемо ноћас омркнути, али — ко ће знати — да ли ћемо и осванути.

— Оно тако је, каже на то Јован, али, ми смо сиромаси, па нам — зар — Бог неће и здравље одузети.

— Не зна се то, одговори Петроније, рукова се са Јованом, па оде.

Јован, оставши сам, повечера што је имао, па легне спавати. Али не мога заспати за дуго, размишљајући о богаству, које ће у ортаклуку с Петронијем стећи. Тако, у мислима, превари га на послетку и сан, и он заспи као заклан.

Кад буде око по ноћи, тргне се Јован из сна и почне ослушкивати. Поред куће му, водио је друм, и он чује, како тим друмом — сада, у недоба — јуре некаква кола, да се од њихове тутњаве земља тресе; фрчу неки бесни коњи и прште пушке, као громови; а од силних песама и свирала, Јовану готово уши да заглу̑ну. На махове из све те ларме зачује се, како неко по сватовски узвикује: Ујујују!

Јован помисли, да то није каква свадба задоцнила и би му криво, што баш ноћас пролази поред његове куће и не да му мирно спавати, кад му и онако треба зором рано ранити.

У који тренут он то помисли, а некакав крупан глас, из оних сватова с поља, надвика целу уку — буку, свирку и певанку, да га и Јован, лежећи у постељу, лепо чу:

— Оооој!.... сватовини!.... стани, стооој!....

И цео урнебес на један пут се стиша.

— Шта је? одазва му се други глас.

— Стојте! викао је опет онај први. Сломи се точак под кумовским колима, па дај, помозимо, да се оправи!

Сад је била мртва тишина и чуло се лепо, како неколицина, тамо на пољу, међ сватовима, запињу из све снаге и под некаквим теретом у̑чу, нешто се помера и пуцкара, баш као кад се кола издижу.

— Нема ту помоћи! рече међу њима неко.

— Па не можемо овде ваљда остати са вођевином, додаде други.

— Ама, шта се, људи, мучите, чу се сад и трећи глас. Ево, позајмите једну ногу у овога Јована, што у овој колибици спава, подметните је на место точка, па се онда можемо рахат кренути!

— Право кажеш! одговоре овоме неколицина гласова.

Јован је све ово слушао, ал' се ни по које добро не смеде јавити ни да је жив. Кад чу још, да ови ноћашњи сватови поменуше и његово име, и да траже у позајмицу и једну његову ногу, њега, од стра, пробије самртни зној, па више није ни чуо, како сватови наставише свирати, певати, узвикивати и измицати, тако, да се свирка и тутњава све мање чула и удаљавала.

Јован, лежећи у постељи и не смејући ни да мрдне, мало по мало стишао се од стра и поново заспи.

Кад петлови, што оглашују зору, закукурекаше, пробуди се Јован, и хтеде скочити да се обуче. Али, јест; хоћеш — десном ногом ни да крене с места. Окуша он још један пут, аја, ни макнути. Опипа ногу, а она се укочила к'о исто дрво, па ни да се мрдне. Сети се онда, Јован, ноћашњих сватова, а сети се — богме — и синоћњег разговора с Петроницјем, па се растужи и заплаче:

— Боже, опрости ми грех, кајао се он и плакао, што сам ишао против воље твоје.

Али, сада, више није могао ни Бога умолити, нити му сузе што помогоше, јер му нога оста хладна и крута, као сињи камен.

Петроније је целог дана радио на њиви, орао, и чудио се, што му нема никако ортака Јована, да му помогне.

Кад буде у вече, Петроније, право са њиве, дође Јовану.

— Што ти данас не дође на њиву? запита Петроније, видећи га где лежи.

— Е, мој Петроније, одговори му Јован, добро ти мени синоћ рече: „ако дâ Бог здравља“, па, ето, теби је и дао, а мени, грешном у Бога, одузео. Сад сам се уверио, да смо — што ти рече — сви у Божјој руци, и да човек никад не зна, шта носи дан, а шта ноћ!

Па му онда исприча цео ноћашњи догађај са сватовима. Петроније се на то све прекрсти и захвали Богу на његовом свемогућству, а Јован му још рекне:

— Иди, брате, па ради, и моли се Богу за мене грешна, да не останем до века овако грдан.

Петроније оде, и од то доба рад му је доносио обиљате добити. Са оно нешто својих и Јованових новаца, он постане први газда и почне куповати све више и више земље и стоке.

Јован је и даље лежао у својој кућици, као пола жив, пола мртав човек. Више се он није ни надао, да ће се и кад дићи на своје здраве ноге.

Прође тако и читава година дана. Кад буде другог дана, по пуној години, и кад падне ноћ на зёмљу, помоли се Јован, као увек Богу и заспи.

Спавао је он тако, мирно и дуго, али, кад је било око пола ноћи, тргне се из сна. Почне ослушкивати, а то, он опет чује — као и оне ноћи, кад му је нога одузета — оне исте песме, свирке, тутњаву кола, да му се сва колибица и постеља тресла, и онакво исто узвикивање.

— Боже, повиче Јован од страха, молим ти се грешан, не дај им, да ми одузму и ову другу ногу. —

Ал' у тај мах, зачује се онај исти глас, што је и оне ноћи викао:

Оооој?... сватовини!... стани, стооој!...

И за час се цела ломљава стиша.

— Шта је сад? запита други глас.

— Па треба да вратимо човеку ногу!

— Коме човеку?

— Па овоме Јовану. Узели смо му је још пре годину дана, кад се на овом истом месту сломио точак на кумовским колима.

— Е, па хајд', и треба да му се врати, рекоше многи други. Добро нас је послужио.

У исти мах, настави се свирка и песма, и уз тутњаву кола и узвикивање, сватови су се све више удаљавали, али, сада, на другу страну.

Јован, лежећи у постељи, беше и ово све чуо, али мало после и заспи.

Кад петлови огласише зору, он се пробуди.

Сети се и ноћашњице, прекрсти се, па покуша да крене одузету ногу. И гле, нога се помаче, као да ништа није ни било!

Он се дигне из постеље и на велико чудо, пође по соби обема ногама, као и да није био узет. Онда се Јован прекрсти, захвали Богу и обуче. Кад је био готов, оде одмах Петронију.

Кад га Петроније виде, где онако здрав иде својим ногама, није знао шта ће од веље радости. Загрле се обојица и тако су се дуго љубили и гушили у сузама, као мала деца.

Тада Јован исприча све Петронију, како су и ове ноћи прошли сватови, шта је све било, шта су говорили и како су му повратили одузету ногу.

— Божја воља! рекне Петроније и прекрсти се.

— Јест, Божја воља, и хвала му, одговори и Јован.

— Него, Јоване, рећи ће после мало Петроније, кад си оздравио, сад треба, као ортаци, да прегледамо цео наш мал и имање, па, ако ти је воља, да се поделимо; а ако не, да и даље останемо у задрузи. Бог нам је свега доста дао.

— Теби, а не нама, рекне на то Јован. Ја, Петроније, немам шта од тебе тражити, него оно, што сам ти и дао. Ја нисам радио ни помагао, већ си сам ти; па твоја мука, твоја и заслуга. Не би било ни право ни лепо да ти мени дајеш и од свога зноја оно, што ја нисам заслужио.

— Али, Јоване, ако сам ја радио, и ти си уложио новаца и земље и све што си имао, а ја сам увидео, да је то све Бог благословио, и ако је тебе казнио. Ја сам и пре тога радио и мучио се, па сам био вазда убога сирота, а у задрузи с твојом имовином, ми смо се — хвала Богу — обогатили. За то, останимо и даље у задрузи, па нека се од сад и моје и твоје зове наше.

— Е, нека буде тако, као што кажеш, одговори на то Јован, остаћемо и даље неодељени, на ћемо — молећи се Богу за живот и здравље — и даље радити.

И Петроније и Јован пољубе се, и тако су и даље живели, као рођена браћа, радили земљу и све више се богатили; а Бог, коме су се обојица молили, увек је благословио муку и труд зноја њихова.

преписао

Андра Глигоријевић.

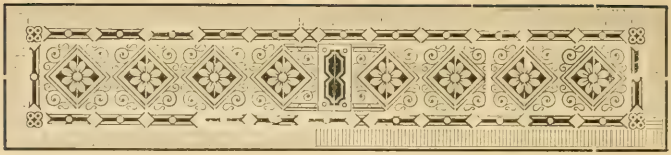

МОМА ЖЕЉКА СВОГ ВОЈНА

(ПЕСМА ИЗ ПИРОТСКОГ ОКРУГА)

Збирајте се, збирајте се,
Друшће, на седељку, друшће на седељку!
Да клнемо, да клнемо
Мајћу дунђерову, мајћу дунђерову.
Сви дунђери, сви дунђери
О'тоше, дојдоше, о'тоше дојдоше,
А мој војно, а мој војно —
Отиде, не дојде, отиде не дојде.

Црна горо, црна горо,
Он је много личан, он је много личан:
Мазна барла, мазна барла
На ћелаву главу, на ћелаву главу,
Мале чижме, мале чижме
На патраве ноге, на патраве ноге,
Чив' пиштољи, чив' пиштољи
На горели груди, на горели груди,
Танка пушка, танка пушка
На гола рамена, на гола рамена.

Црна горо, црна горо,
Он је много личан, он је много личан.
Црна горо, црна горо,
Кажи му нек дојде, кажи му нек дојде.

Црна горо, црна горо,
Кажи му нек дојде, кажи му нек дојде,
Казал би му, казал би му,
Ал' га не познавам, ал' га не познавам.

ПРИБЕЛЕЖИО
Андра Глигоријевић.

ШКОЛЕ У СКОПЉУ[1])

од

М. В. ВЕСЕЛИНОВИЋА.

(ИЗ ВЕЋЕГ ДЕЛА О СКОПЉУ, КОЈЕ СПРЕМАМ ЗА ШТАМПУ).

У Скопљу има сада подоста разних школа у којима се уче скопска деца, а међу њима се испољавају неколико и у форми нижих гимнасија. Ево тих школа:

1. *Турске школе.* Њих има по махалама на 10 основних (сибијан-мектеби), обично код џамија. Те школице издржавају сами скопски Турци. Сем ових школа има и четири државне: мектеб-ідадије милћијеси; мектеб-аскерије; мектеб-едебије, и енаструждије мектеби.

а. У првој школи, мектеб-ідадије, спремају се Турчићи да ступе у веће своје школе у Цариграду, из којих излазе обично административни чиновници.

[1]) Кад су се почеле заводити школе и по варошима ван манастира и свештеничких кућа, или боље да се изразим, кад су школе почеле постајати више грађанских потреба ради у овим крајевима, и ако је манастирски метод у њима продужаван, тешко је говорити с поузданошћу; али је доста поуздано да су се већ око 1830. године почеле и овуда заводити школе по градовима. Дотле су се већином учила градска деца да запишу име и презиме, и по неколико бројева рачуна ради, по еснафима, радећи и учећи занате.

б. Мектеб-аскерије, то је чисто војена почетна школа, у којој се спремају Турчићи да ступе у вишу војену школу у Цариграду, или другом месту.

в. Мектеб-едебије, то је општи колеж, у којем се припремају ученици да ступају у средње заводе.

г. Енас-ружђије мектеби, то је женска школа, и само једна у Скопљу [2]).

У свима овим турским школама има преко године на 800 ученика с ученицама.

2. *Српске школе* [3]). Српских школа има сада у Скопљу три основне: две мушке и једна женска. Године 1894., заведен је и први разред гимнасије. У основним мушким школама учи се турски језик, у четвртом разреду; а у гимнасији француски и турски. Програм је гимнасије као и у осталих српских гимнасија:

а. *Мушка основна школа*, с леве стране Вардара, у дечанском метоху:

Први	разред	има	22	ученика
Други	„	„	12	„
Трећи	„	„	12	„
Четврти	„	„	10	„
		Свега	56	ученика

[2]) Турске девојчице у овој школи до дванаесте године слободно и отворено ходају, а од те године почну се крити и забуљивати. Међу тим у школи се не крију пред својим учитељицама.

[3]) Тек кад је блажи ваздух почео дувати са гордога Босфора и његова виса Јилдиза по Србе у Старој Србији и Маћедонији, тада су и Срби прегли да отварају и обнављају своје школе. Око 1890. године почело се живље радити на отварању српске школе у Скопљу; и 19. јануара 1891. године би отворена, и трајала само пет дана, па је турска власт затворила по клеветању бугарске пропаганде, консула аустријског г. Шмукера и грчког г. Пападопулоса. И најзад после одважног држања скопских Срба, би школа одобрена и отворена 30. августа 1892. године, с леве стране Вардара у метоху дечанском. Другу је основну школу, с десне стране Вардара, одобрила турска власт, и отворена је 16. новембра 1894. године. Гимнасија је такође заснована те године, а предавања су почела 7. новембра.

б. *Женска основна школа,* с леве стране Вардара, у патријаршијском Пећском метоху:

Први	разред има	28	ученица
Други	„ „	16	„
Трећи	„ „	5	„
Четврти	„ „	2	„
	Свега	51	ученица

в. *Мушка основна школа,* с десне стране Вардара:

Први	разред има	28	ученика
Други	„ „	12	„
	Свега	40	ученика

г. *Нижа гимнасија,* у Дечанском метоху:

Први	разред има	34	ученика
	Свега	34	ученика

Код свих ових српских школа истакнуте се на улазу табле (фирме) на којима пише:

3. „*Православна мушка* (или женска) *школа српскога народа, поданика славне отоманске царевине*“.

Јеврејска школа. Јевреји имају једну школу основну с продужним разредима. Било је ове године на 80 ученика и ученица. Учи се у тој школи: шпански, јеврејски, турски и француски.

4. *Грчка школа.* Њу одржава патријаршијско-цариградски митрополит, помоћу из Атина. Основна је, и има на 30 ученика и ученица, које грчке, које цинцарске деце.

5. *Католичка школа.* При капели, где станује бискуп, ту је и та школица. Деце има двојаке народности: скипетарске и српске, римокатоличке ве-

роисповеди. Скипетарска (арнаутска) деца уче из уџбеника скипетарских латиницом писаних, а српска деца уче из уџбеника хрватских, штампаних у Бечу „за пучке учионице у Далмацији“. Школа је ова основна, а има мушке и женске деце на 22.

6. *Школе бугарске пропаганде.* Њих одржава бугарско-егзархијски владика. У њима се уче српска деца оних родитеља, који су пре 30 година обманута да дају потписе и траже бугарског владику словенскога читања ради у цркви, а лукави Бугари употребивши тај мамац наметнули су Србима и своје школе. Таких бугарских школа има сада у Скопљу нет основних, једна нижа гимнасија, и једна виша женска школа од три разреда. Сви ученици, и у гимнасији и у вишој женској школи, живе у интернату, а издржава их бугарска егзархија.

Без сваке сумње многи ће се питати и помислити откуда оволиких бугарских школа у Скопљу, кад се зна да у Скопљу и у околини скопској живи српски народ. На ово питање кад би се исцрпно и потпуно одговорило, ваљало би поћи по издалека, ваљало би написати још оволику, а можда и већу књигу, па да се јасно обележи и објасни ова бугарска пропаганда и најезда по српским крајевима. Ја ћу овде само у кратко да истакнем главније узроке, који су осмелили Бугаре да од почетка друге половине овога века почну мислити и радити на побугаравању српскога народа по Старој Србији и Маћедонији.

Да несу наши патријарси бежали из Пећи, при свршетку седамнаестог и у почетку осамнаестог века, и напуштали духовну управу, зар би могле и имале моћи да се много доцније, после укинућа патријаршије на 100 година, заводе бугарске школе по српским епархијама; али кад су српске духовне

власти саме напустиле управу над српским црквеним општинама, на територији пећске патријаршије, поводећи се варљивом ондашњом аустријском политиком, како се је могла српска сиротиња доцније борити и чувати свој језик и народност?[4]). Разуме се да би Србин сада певао другу песму, да су наши патријарси чували свој законити престо у Пећи. Да су гинули један за другим, само да су сачували ту једину заоставшу, из средњега века, стару српску власт. Данас не би било ни бугарске државе оваке и оволике, а то ли бугарских школа по српским крајевима и старим српским епархијама.

Сем бегства наших патријараха у Аустрију пре 200 година, и српски устанак у Шумадији, у почетку овога века, допринео је и помогао слободније развијање бугарке мисли и пропаганде по српским класичним крајевима. Онда, у почетку овога века, Срби су се из једнога крајичка непрестано бунили и тукли с Турцима, те су их Турци тога ради страшно мрзели, сем старих косовских омраза, и несу хтели да чују нигде за српско име, због чега се је баш име бугарско и подизало, у српским крајевима, јер су прави Бугари на Балкану, у очима Турака, онда били права јагњад — мирна раја, још од своје предаје Турцима пре 500 година; те су увек и радо слушали кад им се Хришћанин каже:

---

[4]) Гедеон Јуришић у својем „Дечанском Првенцу“, стр. 122. ево шта прича у половини овога века (1852): „Мени је за чудо и ово било, кад сам чуо, како овај јужни народ српски оба патријара осуђује, што су народ српски одавде извели, говорећи:, Патријарси све боље и боље фамилије побраше, који су могли и имали с чим путовати, и у Немачку одведоше; сиротиња, која није могла за њима ићи оста безглавна. За тим на упразњену земљу населише се Турци и Арнаути..... А да нису патријарси нашу браћу од нас, одвојили, не би могли Турци прекомерну ову силу над нама заузети“.

„Болгар“ или „Бугарин“, па ма ко био у овим крајевима. Турци не знају и не памте да су се кад год тукли с Бугарима, међу тим Бугари и сада у згодним приликама причају Турцима да су суплеменици, једне татарске гране, и да их још друге друштвене и политичке прилике везују и зближавају. За то се увек сваки Турчин блаже изражава и данашњи дан о Бугарима, а још му је и данас сваки Србин *ђаур* и крв у очима.[5])

То благо расположење Турака наспрам Бугара, а мрко погледање на Србе, осмелило је Бугаре, поред других још политичких утецаја са стране, да се усуде и размиле по Страрој Србији и Маћедонији, и да народу причају бугарштину; побунивши народ прво противу грчких (патријаршијских) владика, под видом да хоће словенске владике и словенско читање у црквама. Народ помућен и одавно остављен од својих духовних пећских главара заборавио се под ондашњим турским притиском, а никога неје било бар из обновљене мале Србијице (Подунавске Србије) да то види, сазна и стане на пут колико се онда могло. А да се је умело и хтело, могло се је много урадити у корист заштићавања српскога народа у овим крајевима. Међу тим Бугари су већ почели у велико да концентришу своје колоније у Цариграду, знајући шта се може на врелу урадити, вешто су се увлачили појединим пашама и околини султановој, учећи турске школе и увлачећи се у турске службе; а кад је и руска политика сазрела да помаже Бугарима, она је у лицу

---

[5]) Истина сада се већ, у последњим данима, све више испољава код Турака сумња наспрам Бугара, што се ови слободније крећу у својој кнежевини, и што јавно претендују на Маћедонију. У толико се Турци сада блаже изражавају о Србима, хотећи тиме да паралишу неоправдане тежње Бугара. То је чист политички маневар Турске.

графа Игњатијева, за време султана Абдул-Азиса, управо од кримскога рата, чинила све за Бугаре, а на штету других народа. Не треба буквално мислити да су нас Руси мрзели што су тако чинили. Не. Они су тако чинили мислећи да то иде у корист будуће велике словенске идеје, а нё што више воле Бугаре. Политика не познаје љубав и сродство.

Под тим и таким приликама добили су Бугари махове да побугаравају српска племена у Турској. А чим су добили потписе и печате од извесне гомиле народа, којима траже словенско читање у цркви, тим самим чином Бугари су их назвали Бугарима; а међу тим Турцима је име Бугарин благо, те су, и поред бакшиша, одобравали све обмане бугарских шовиниста.

Кад би се који сиромах усудио и рекао да није Бугарин, бугарски би га агенти и плаћени људи одмах страховито заплашивали: *„А, ти си, дакле, Србин! Срба нема овде, но у Србији,* (разуме ондашњу кнежевину). Овде су сви Бугари, а који је Србин, тај носи пушку да бије Турчина“...(!) Кад несу могли на где којим местима ни тим застрашити сав народ, они су онда прибегавали лукавству и подилазили народу блажим и примамљивим речима и обећањима: *„Та сви смо ми, браћо. Срби, но Турци, ево, мрзе Србе, и неће да чују за српско име, па за то да се сад кажемо Бугари, само да отерамо Грке владике, па ћемо опет бити Срби.“* Овако и свакојако су бугарски плаћени људи заплашивали и обмањивали српски народ, и предавали га Турцима, те је народ ућутао и покорио се судбини, док му не гране српско сунце.

Бугарска пропаганда почела је своју злу радњу школом по српским крајевима управо од 1860. године, када је већ почела штампати и школске уџбе-

нике у Цариграду и другим местима; и у први мах за српске крајеве истицала је књижице под натписом *„Баштин језик“*, токорсе да се не каже одмах бугарски, већ матерњи језик! Лукави су Бугари у свем, па и у овом послу. Дакле, та је пропаганда полако пробијала и заводила своје школе, а од 1870. године почела је нагло да напредује помоћу добивеног својег егзарха у Цариграду.

Дуго би било да и даље наводим примере и лукавства Бугара, којима су хтели да обману и побугаре Србе у старој српској држави. Овде ћу само да прибележим како су се у опште развијале школе у Скопљу.

*

Кад је већ и последњег српског владике нестало у Скопљу, с укинућем пећскога патријархата 1766. године, онда су и опе манастирске школе заједно с калуђерима и одличнијим свештеницима са свим пропале, јер су посрнуле још од бегства патријараха у Аустрију, те је остало да сваки учи по нешто писмености од простих попова, који су већином и заменили калуђере. Које би дете служило попа и носило му кроз село котлић, оно је и научило да чати у цркви, па кад је дорасло попило се и замењивало старога попа. А каква је била и изгледала српска школа под српском духовном управом у прошлим вековима, која се датира још од Светога Саве, то је тек питање истраживања и сазнања.

Старије српске школе у Скопљу. Зна се поуздано да је у Скопљу био учитељ неки Никола из Прилепа код нове цркве Богородице, и школа је отпочела онда, кад је та црква била готова и освештана. Тако причају Скопљанци, а то је могло бити

између 1830. и 1835. године, још за време Хамзи-пашино. Тај Никола учитељ предавао је старински: часловац, псалтир и писање србуљско по манастирском методу. То се сматрала српско-словенска школа, а у исто време предавао је учитељ Никола и грчки језик оној деци која су хтела да уче, а у једно да учини по вољи грчком владици. Тада је, веле, било на 200 ученика који су учили српски, и око 10 њих који су учили и грчки.

Око 1848. године отвори се школа и у Чапру (горњем скопском предграђу) између Сераве и виса Газп-бабе, у којој је био први учитељ Ђорђе Карга, из Скопља. После је био учитељ поп Арса из Велеса. У овој школи учио се онда садашњи Коста Сидовић, ага скопски (члан мецлиза), преко којега су доцније скопске школе добијале школске књиге из Београда.

Кад први учитељ Никола умре, привремено је учио ђаке, за девет месеца, поменути поп Арса. Тада дође за учитеља код цркве Богородице неки калуђер Павлентије из Свете Горе, ну он наскоро постане архимандрит у јерусалимском метоху, у Солуну. За време овога Павлентија дошао је неки Никола из Кожана за грчког учитеља. И тако се одвоји грчка школа од српско-словенске. У грчкој школи никад није било више од 20 деце. Кад Павлентије оде у Солун, онда је опет поп Арса поучавао ђаке око три месеца. То је било време агитације грчкога владике да се заведе засебна грчка школа.

Чим Скопљанци увидеше да се, помоћу грчкога владике, заснова засебна грчка школа довођењем нарочитог учитеља, онда они прегоше и набавише себи новог учитеља неког Парталеја (тако га и сад спомињу Скопљанци, а право му је име

било Павле). Парталеја је дошао у Скопље 1850., и седео је до краја 1851. године, а дошао је из Аустрије, јамачно из Војводства. Под њим се звала српска школа, а реч *славенска* изоставили. Предавао је ученицима: часловац, псалтир, месецослов и граматику словенску, која је била штампана у Бечу. С овим учитељем попела се скопска школа за један ступањ више од пређашње, јер је Парталеја предавао сем црквених књига и чисто српску писменост, а по нешто и из опште и црквене историје.[6])

За време овога Парталеја, који је био у главној школи код Богородице, с леве стране Вардара, отвори се и трећа школа с десне стране Вардара, у садашњој Араџи-Селаледин махали, у којој је био први учитељ неки распоп Атанас. За тим убрзо, за шест месеца, дошла су још два учитеља, и то неки Анастас из Велеса, и Србин из Галичника, у дебарском крају.[7]) Анастас дође у главну школу код Парталеја, а Србина наместе код Распопа Атанаса с десне стране Вардара. Кад умре распоп Атанас, доведу Скопљанци на његово место неког Трајка из Штипа.

---

[6]) Гедеон Јуришић у поменутом „Дечанском Првенцу“. стр. 110. и 111. ево шта вели о школама у Скопљу за време овога Парталеја, јер је Јуришић баш тих година пролазио кроз Скопље: „Скопски жители нису тако сурови. Трговци њини мешају се с европејским људима, и увиђају како се народи просветом облагорођавају. Они имају велику од скора начињену и врло лепо украшену цркву (мисли на Богородицу); имају такође и две старе, у којима се служба божија совршава. (Мисли на Светог Спаса и Светог Димитрија). Имају такође прилично заведење три школе с три учитеља. (Мисли на школе код Богородице, у Чапру и с десне стране Вардара, у садашњој Араџи-Селаледин махали). У трећој школи (мисли на прву школу код Богородице) уче деца граматику всемирну историју, историју црковну, историју народну, землеописаније, по нешто из философије и т. д.“

[7]) Србин му је крштено име. Таквих властитих имена има пуно у овим крајевима. Она ће се објаснити у првој књизи *Усмених народних песама.*

После Парталеја дошао је за учитеља у главну школу неки калуђер Доротеј из Рилскога манастира; тај је седео само неколико месеца. И одмах у скоро, баш при крају 1852. године, доведу Скопљанци Јордана Хаџи-Константиновића-Џиновића, из Велеса. С њим дође као помоћник учитељски и певац у цркви, Игњатије Тошевић или Џимревић, из Башиног Села. Тада су грађани довели у чаирску школу и Михаила Ковачевића из Штипа, брата Јосифа Ковачевића, учитеља гњиланског.

Око 1854. године истераше Јордана, што је био одважан, и што је радио и храбрио грађане да приморавају владику на читање словенско у цркви, али се у томе није могло успети, јер Митрополит Јоаким није знао ни бекнути словенски, но само грчки. У то време дође неки Анђелко, из Костендила или из Калофера, који је тада био учитељ у Врању, и собом доведе ђака Стојанчета из Бунишевца код Врања.[8])

После краткога времена преведоше Трајка у Чаирску школу, а Србина оставе сама с десне стране Вардара. За тим 1858. године дође из Кнежевине Србије Стојко Аћимовић, родом из Тетова, и њега наместе за учитеља с десне стране Вардара. У тој школи остане учитељ Стојко до 1860. године.[9])

Јордан опет беше дошао у Скопље 1856. године, а Анђелко се са својим учеником Стојанчетом врати у Врање. За тим Јордана опет оптужише оне чорбаџије, који се обично врзмају око грчкога владике, и предаду га турској власти 1858. године.

---

[8]) Овога сам старца Анђелка виђао у Врању 1872. и 73. године, за време мојега учитељства у томе месту. Он је тада једва ходио од старости, и његови су га негдашњи ученици, као Тома Стајић, Митко Јовановић и други, частили и хранили за севап.

[9]) Овај стари учитељ још је у животу у Тетову.

У скором времену он се избави, и оде у Прилеп за учитеља. По том је био учитељ у Кавадарцу, у тиквешком крају, а 1869. године врати се опет у Скопље, и био је ту учитељ неколико месеца, када је већ и бугарска пропаганда добила махове и одјурила га.

За време 1862. и 1863. био је учитељ у Чапру Михаило Ковачевић, из Штипа, а с десне стране Вардара био је још Србин из Галичника. Онај *„проклети“* Стојанче из Бунишевца, пошто је одрастао и одвојио се од својега „старовремског“ учитеља Анђелка, отишао је некако у бугарске крајеве: у Татар-пазарџик, Копривштницу и Пловдив. Тамо се учио код агитатора бугарских, и тамо му се бугарске жеље допале и шовинизам развио. У Татар-пазарџику је био код Јована Хаџи-Најданова, преко којега су добиване паре за Скопље и остала места у Старој Србији, за поткупљивање људи да прилазе бугарској пропаганди, и да се отварају бугарске школе. Кад се Стојанче врати из бугарских крајева у Врање, свој српски завичај, некако се додвори владици Паисију, те помоћу овога буде примљен за учитеља у Скопљу.

Године 1863. ученици Ковачевића, у чапрској школи, држали су испите на српском језику, као што је било из старина, по уџбеницима из Београда, које је тада набављао за скопске школе Коста Сидовић, овдашњи грађанин, а добијао их је из Београда на поклон. Те је године лукави и „проклети“ Стојанче већ спремио био земљиште бугарској школи. Патријаршијско-грчком владици Паисију обећавао је да ће га Бугари изабрати за егзарха, чим султан одобри егзархат; извесним чорбаџијама давао новаца, посланих му преко поменутога Хаџи-Најданова, а простим грађанима умиљавао се и

обмањивао их свакојаким начинима, само да се не сете кад он уведе полако бугарски језик у школу. И тако пошто се сврши школска година 1863., и ученици положе испите на својем матерњем језику, онда Стојанче изнесе из својих сандучића бугарске књижице и унесе у школу. Плаћене су чорбаџије ћутале и чиниле се невеште, а остали свет неје имао гласа испред чорбаџија. Кад такво стање осети Стојанче, он примора и Ковачевића у Чапру да разда ученицима бугарске књижице, а Србина просто истера, па постави бугарског учитеља.

Тако се, ето, и на тај начин замени српска школа бугарском у Скопљу, старој српској царској престоници!

Тад је настало живо шуровање и обмањивање народа у околини скопској, да се што више потписа и печата добије од народа на празним хартијама. Бугарски плаћени људи говорили су народу: „Ми ово тражимо само за словенско читање“. Међу тим су више тих потписа српскога народа сами писали молбе месним властима и Високој Порти, и у њима наводили да су потписници Бугари и да моле за бугарски егзархат и бугарске школе.

Људи који су били мало оштроумнији чинили су примедбе и говорили: „И ако би пристали за владике, али нам бугарске школе несу ни од какве потребе, кад имамо својих школа“. Таквоме би бугарски агенти претили, и клеветали га код Турака као Србина и бунтовника!

Кад се српске књиге избаците из скопских школа, онда су оне прихваћене по селима у скопској Црној Гори, те се српска школа око Скопља неје прекидала, и животарила је у Кучевисту, у Светом Никити, у Бањану и у Мирковцу. Стари учитељ садашњи, Јаков К. Паламаревић, родом из

Гњилана, учио се код Јосифа Ковачевића, из Штипа, ондашњег гњиланског учитеља, па је дошао у Кучевиста 1863. године, ту се погодио за учитеља и остао до 1866. године. Одатле је отишао за учитеља у Светога Никиту за села: Бањане, Чучер и Горњане.

Други такав учитељ, Марко Урошевић, из Бањана, био је учитељ у селу Мирковцу 1867. и 68. године. За тим је био у Бањану 1869. и 70., а 1871. године био је заједно с Паламаревићем у Светом Никити. По том се Урошевић преместио опет у Бањане и остао од 1872. до 1876. године. За време српско-турскога рата престале су биле ове српске школе из разумљивих разлога, и тек 1882. године опет Урошевић отвори школу у Мирковцу, а Паламаревић у Кучевисту. За тим се Урошевић премести опет у Светога Никиту, и ту остане две године 1887. и 88.; по том сиђе у Бањане 1889. године, јер се беше школа отворила и у Чучеру, те је непотребна постала у Светом Никити; и најзад Урошевић се погоди за учитеља у селу Побужју 1890. године, где и данас учитељује.

*

Овакво је стање школа било у Скопљу по причању свих старијих Скопљанаца, а и мени је оно лично познато од 1872. године. Сада је српска школа у Скопљу и Косовском вилајету заштићена турским просветним законом, и само за непуне две године око Скопља и у скопском санџаку било је већ у 1893.—94. школској години: 52 школе, 1957 ученика и 59 учитеља.

У Солуну, о Светом Сави 1896. г.

СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА
у 1894—5 шк. год.

од

Ј. Миодраговића.

Читаоцима нашим позната је ова установа Друштва Св. Саве не само из новина него и из последњега *Братства,*[1]) где је штампан потпунији извештај за три минуле године.

Ми ћемо овде да упознамо читаоце само с последњом, прошлом школском годином.

I.

I. Број уписаних ученика.

Ове је године уписан *највећи* број ученика у ову школу.

По појединим разредима било је уписано:

у I разреду	осн.	школе		135
„ II „	„	„	„	31
„ III „	„	„	„	29
Свега у основ. школи било је				*195*

[1]) В. *Братство* VI. од 1894 год.

У припрaвној школи било је:

у I разреду		45
„ II „		18
	Свега	*63*

Свега, дакле, било је уписано **258** ученика.

Уписивање се врши највише у септембру месецу, али се продужује и у октобру, јер тада највише ученика придолази у Београд са стране. Уписивање у I разред основне школе продужује се и даље, преко целе зиме, јер многи ученици иду у школу само 2—3—4 месеца, те науче да читају, пишу и рачунају, па иду по својим пословима. За то је и најтеже радити у овом разреду.

II

Место рођења.

По месту рођења било их је:

ИЗ ОКРУГА:	У РАЗРЕДУ: I	II	III	I	II		СВЕГА
прилепскога	34	6	1	1	2	=	44
велешкога	26	4	3	1	1	=	35
битољскога	18	6	3	2	—	=	29
крушевскога	12	3	7	1	1	=	24
кичевскога	12	1	1	2	—	=	16
тетовскога	3	2	5	3	1	=	14
дебарскога	5	1	2	4	1	=	13
гњиланскога	3	1	—	3	2	=	9
беранскога	—	—	2	5	1	=	8
призренскога	2	1	1	1	1	=	6
кумановскога	—	1	1	3	—	=	5
скопљанскога	2	—	—	1	1	=	4
пећскога	2	—	—	—	—	=	2

ИЗ ОКРУГА:	У РАЗРЕДУ:						СВЕГА
	I	II	III	I	II		
новопазарског	—	—	—	2	—	=	2
охридскога	—	1	1	—	—	=	2
Свега из Турске	119	27	27	29	11	=	*213*
„ Србије	9	2	1	6	2	=	20
„ Цр. Горе	1	—	1	8	4	=	14
„ Аустро-Угар.	4	2	—	—	—	=	6
„ Босне и Херц.	2	—	—	2	1	=	5
Свега:	*135*	*31*	*29*	*45*	*18*	=	**258**

Из овога се види, да их је највише из прилепскога, велешкога, битољскога и крушевскога вилаета или округа, дакле, из *јужне* Старе Србије, а много мање из северне.

III

Године старости.

По годинама узраста или старости било ил је:

Од година:	У РАЗРЕДУ:					СВЕГА
	I	II	III	I	II	
9	2	1	—	—	—	3
10	4	—	—	—	—	4
11	7	3	—	—	—	10
12	5	1	2	—	—	8
13	9	3	3	4	1	20
14	16	2	7	3	—	28
15	12	2	3	6	1	24
16	12	5	1	11	3	32
17	16	3	3	7	1	30
18	10	2	4	1	2	19
19	15	4	2	5	1	27
20	3	—	—	3	1	7
21	4	3	—	3	4	14

Од године:	У разреду:					
	I	II	III	I	II	свега
22	2	—	2	—	1	5
23	4	—	1	1	1	7
24	7	1	—	—	2	10
25	2	—	1	—	—	3
26	2	1	—	1	—	4
27	1	—	—	—	—	1
28	—	—	—	—	—	—
29	2	—	—	—	—	2
Свега · ·	*135*	*31*	*29*	*45*	*18*	**258**

Из овога се види, да их је највише од *четрнаесте* па до двадесет година; и много их је више *ређе* ове средине него испод ње.

IV

По родитељима.

У почетку ове школе веома је мало ученика у њој имало живе родитеље. Највише их је било сирочића. Доцније су почели да долазе и они, који имају ма једнога живога родитеља. А данас све више долазе и они, који имају родитеље.

Тако, ове године имало је:

	У I	II	III	I	II разр.		свега
Оба родитеља ·	58	14	12	21	6	„	= 111
Само оца · · ·	28	5	1	7	3	„	= 44
„ мајку · ·	29	4	7	8	4	„	= 52
Ни једно · · ·	20	8	9	9	5	„	= 51

Из овога се види, да је опет велики део њих, већа половина, или без оба или само без једног родитеља. Ова је школа, дакле, колико патриотска толико и хуманитарна установа.

V

Испит.

Испит је полагало ове године, које у јуну, на крају школске године, а које у септембру:

у	I	разреду	осн.	. . . 56	ученика
„	II	„	„	. . . 12	„
„	III	„	„	. . . 15	„
„	I	„	припр.	. . . 26	„
„	II	„	„	. . . 14	„
			Свега	. . 123	ученика

Од ових положило је испит:

у	I	разреду	осн.	. . . 52	ученика
„	II	„	„	. . . 12	„
„	III	„	„	. . . 15	„
„	I	„	припр.	. . . 20	„
„	II	„	„	. . . 14	„
			Свега	. . 113	ученика

Пало је, дакле, на испиту 10, или 8%.

По успеху било их је:

	У РАЗР.	I	II	III	ОСН.	I	II	ПР.	СВЕГА
одличних .	„	6	5	—	„	4	3	„	= 18
врло добрих	„	20	5	9	„	8	6	„	= 48
добрих . .	„	26	2	6	„	8	5	„	= 47
слабих . .	„	4	—	—	„	6	—	„	= 10

Остали нису полагали испит било с тога, што су оставили школу, пошто су научили да читају, пишу и рачунају, било с тога, што их је посао у време испита био одвукао куд на другу страну. Они се обично јављају доцније, у току године, или и после две три године, или у исти разред или за испит.

VI

Владање.

Ученици се у опште у овој школи у великој већини владају примерно, као ретко у којој другој. Ни ове године ни једног озбиљнијег случаја кажњавања није било. Све се сводило на поуке и опомене. Само је двојици у II разреду основне школе због несташлука и узнемиравања другова било закраћено долажење у школу, али им је доцније, на велику молбу њину, и пошто су им другови опростили, опет допуштено да иду у школу. Замера се само ван школе онима, који су из Црне Горе и ближе њој, што лако напуштају послуживања и не воле да раде.

VII

Наставници.

Ове године радили су ови наставници:

1. *Јован Миодраговић* професор Учитељске Школе, као управник, и предавао је Педагогију и Школски Рад у приправним разредима.

2. *Захарија Поповић* статистичар министарства просвете и црквених послова. Предавао је Науку Хришћанску, Словенски језик и Певање.

3. *Божидар Минић* подинжињер. Предавао је Зидарство, Геометрију и Цртање.

4. *Милан Кубуровић* философ. Предавао је Земљопис, Рачуницу и Цртање.

5. *Душан Радовић* философ. Предавао је Српски језик и Историју.

6. *Петар Симоновић* уредник „Мађедоније“. Предавао је Турски језик с познавањем турских закона и уредаба.

7. *Димитрије Илић* учитељ у пенсији. Био је учитељ III разреда основне школе.

8. *Петар Шрепиловић* чиновник Народне Банке и бивши учитељ. Био је учитељ II разреда основне школе.

9. *Јевто Ербез* слушалац у В. Школи. Био је наставник I. р. I одељења основне школе. (УмрО 5 Јан. о. г.)

10. *Милоје Бумбић* философ. Био је наставник I р. II одељења основне школе.

Свега дакле радило је *десет* наставника.

VIII

Набавка књига и научних срестава.

И ове је године господин министар просвете, по тражењу управниковом, изволео одобрити, да се издаду овој школи све књиге, које су државна издања, а потребне су биле овој школи. Тако је подмирена главна потреба. Друге књиге, најпотребније, као и: хартија, прописи, пера, писаљке, прибор за цртање и канцеларски материјал набављан је преко књижарнице В. Валожића о трошку Друштва Св. Саве. Ученици добивају готово све школске потребе бесплатно.

Многе књиге за читање, за књижницу школску и за поклоне ученицима школа је добила и од приватних лица, а највише од министарства просвете, за поклоне ученицима о испитима.

IX.

Свечаности.

Прва и најглавнија свечаност и ове школе била је *светосавска прослава*, која је и ове године извршена у Дому Друштвеноме на дан Св. Саве у у три часа по по дне. Свѣта је и овом приликом било тако много, да је тешко било одржати реда. И ходници су били пуни, и споредне собе, и степенице, па све до врата уличких, одакле се многи враћали, не могући унутра ући. Свечаности су присуствовали и Његово Високопреосвештенство Митрополит Михаило, г. Министар просвете и многи други виђени гости.

Управник је поздравио госте овим кратким говором:

Ваше Високопреосвештенство,

Поштована Господо,

Ово је већ, у име Бога, *осми* пут како наша школа излази пред вас и дочекује вас, миле госте своје, на данашњи најсвечанији дан школски у Српству.

Први пут, 1888. године, она је изишла пред вас као скроман, још неуређен почетак. Други пут, 1889. године, она вас је дочекала већ као школа с извесним редом. Трећи пут, 1890. године, она је већ бројала и више разреда и више ученика. Четврти пут, 1891 године, она је прославила данашњи дан заједно с пансионатом, који је био у овоме Дому. Пети пут, 1892. године, она вас је дочекала са 150 ученика, шести пут, 1893. са 180, седми пут, лани, са 217, а ове године, осми пут, она вас

дочекује са преко 230 ученика, до сад уписаних.[1])

Из овога видите, да је за кратко време од скромнога почетка изишла читава једна многољудна установа, и да она стално *расте*.

Просвета је у нашега народа у опште ретка и слабо раширена; а у крајевима српским ван Краљевине она је још слабија, особито у Старој Србији и Маћедонији. Из тих крајева, као и из свих других, долази велика маса наших сународника овамо и бави се овде разним пословима, а највише зидарским. Међу њима има младића од 15 до 25 година, а има и дечака од 10 до 15 година. Сви су они готово неписмени. Ретко ко да је учио што год тамо, па и то понајвише у бугарским и грчким школама.

За то је отворена ова школа, да би они могли после дневних послова, барем у вече, да науче што год. За то се и зове *вечерња*.

Предавања се држе у Теразиској мушкој основној школи као на средокраћи, и то по три часа у вече. У нашој школи основној учи се у главноме све оно што и у редовној основној школи, и још више *Зидарство* и *Турски језик* с познавањем закона и уредаба у Турској. Јер је ово обоје нашим ученицима од највеће потребе. А у наша два приправна разреда обнавља се ово и проширује, с нарочитим обзиром на приправну спрему учитељску.

Наши су ученици веома марљиви, вредни и послушни. Заморени дневним пословима, одрасли у невољи и збиљи и заузети бригом да и у последњим часовима младости своје што више науче, они

[1]) А, као што смо видели, до краја године било их је 258.

се не одају никаквоме несташлуку и лакомислености, него стрпљиво сносе све и мирно се одају своме послу. У нашој школи нема казни. Сва су дисциплинска средства: поука, савет, опомена, укор и — у крајњем случају, али веома ретко — забрана долажења у школу.

Тако, господо, ми у мраку отимамо од мрака један велики број омладине српске баш из оних крајева, у којима је просвета најређа, а најпотребнија. Јер се нама чини, да без школа и просвете пре може бити срце српскога народа, Шумадија, него периферија његова, где је он у додиру с туђином и у опасности да се изгуби.

И ако је ово севаи, задужбина или доброчинство, онда је ово највеће доброчинство. Јер, ако је доброчинство чинити добро појединцима, онда је много веће чинити народу своме; а највеће је, кад се ово двоје овако споји, да се чини добро и појединцима и народу своме. Народна мудрост вели: „*Два пут* помаже, ко на време помаже“....

А, ако је доброчинство „гладнога нахранити, жедногa напојити, голога преодети и босога преобути.....“ онда је сто пута веће доброчинство „слепоме дати вида“. А то, ви знате да чини школа. Школа отвара очи. Она даје вид. Она упознаје са светом и животом, са правима и дужностима у њему. Она упућује како ће часно и поштено да се живи у њему. Она подиже; она оживљава; она оспособљава за живот... А нашим ученицима било би доста само да науче да читају, пишу и рачунају, па већ да имају за шта да благодаре.

С тога, господо, ми држимо, да имамо пуно разлога да пожелимо не само овој нашој скромној школи дуг живот и сваки напредак, него да се оваке

установе множе на све стране, по свима већим центрима наше миле Отаџбине, те да се преко них шири просвета не само у оне крајеве српске, где је никако нема, него да се и у нас отима од мрака оно што је време прегазило и што би остало „слепо код очију“, те да се тако и ми, Српски Народ, све више стављамо у ред оних образованих народа, у којих свако чељаде, било мушко или женско, уме да чита и пише. Јер се само тако може ићи вишему напретку, коме тежимо.

Живео сав Српски Народ!

Живео Краљ Српски Александар I!

Друга је свечаност била: *излет ученика ове школе* заједно с наставницима до Паланке. То је било на први дан Тројица. Главни Одбор Друштва Св. Саве одобрио је једну извесну суму на ово, а господин министар грађевина изволео је одобрити бесплатан подвоз. И ако је долазак у Паланку био изненадан, јер је само дан раније управник ове школе ишао те с једним гостионичаром погодио ручак, ипак је на станицу пред ученике изашла права литија. Сви ученици и ученице основних школа са својим наставницима, Певачка Дружина са заставом, Општина са својим преставницима и многобројним грађанством били су изишли на станицу да их дочекају. И прангије су пуцале. Ученице су и цвеће носиле, те даривале све наставнике и ученике, у којих се опажала не само радост него право изненађење. Кад је воз стао, најпре је паланачка певачка дружина отпевала једну прикладну песму, а за тим су ученици ове школе отпевали своје прекрасно „Српско оро“. За тим су, окићени цвећем, прошли кроз шпалир од воза до парка станичнога. У парку су се одморили и сви били почашћени чашом пива, а

за тим је настао ручак. Сем погођенога јела и пића, којега је било изобилно, и општина је дала неколико печених јагњаца и стаклади вина. Кад је дошло на ред, устао је управник ове школе, те је напио у здравље Његовом Величанству Краљу Александру, као првом домаћину у овој великој кући српској, у којој су наши ученици тако пријатељски примљени, и као живоме преставнику оних дивјунака, који су је закућили и отели од туђина. Споменув, да је пре не више но осамдесет година и овуда исто онако била турска власт као што је сада у њиховоме завичају, што сведочи и само име ове вароши („Хасан-Пашина Паланка"), пожелео је, да зора слободе скоро сване и у оним крајевима..... Председник општине и члан утемељач Друштва Св. Саве г. Стева Крстић у краткој али лепој здравици пожелео је дуг живот и сваки напредак Друштву Св. Саве и лепо здравље члановима његовим, члановима Главног Одбора и председнику његову. За тим је г. Перица Ђекић учитељ напио у здравље ученицима и наставницима светосавске школе као гостима. По свршетку ручка председник општине пожелео је, да с музиком проведе ученике кроз варош и одведе до своје куће. То и би. Цела је варош била изишла на главну улицу да види „светосавце". Код куће председникове одиграно је и једно оро српско и напијено опет неколико здравица. Тада је већ било време за полазак и сви похитасмо станици, где нас је воз чекао.

На станици поново изненађење, нов доказ најсрдачнијега пријема и истинскога гостољубља. Кад је управник хтео да плати учињени трошак о ручку, председник општине изјави, да школа ништа нема да плаћа, да *сав трошак плаћа општина паланачка!*...

И растанак је био најсрдачнији, и ученици су задржали овај излет у најбољој успомени.

На овоме дочеку изјављена је општини благодарност и преко новина и засебним писмом љубазноме председнику њеном.

Тако се завршила и ова, већ у име Бога, осма година живота ове школе.

СРПСКИ ВЛАДАОЦИ У ДОМУ ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ

НА ВИДОВ-ДАН 1896.

ИЗВЕШТАЈ.

Чим се поуздано сазнало, да ће Његово Величанство Краљ са Његовим Височанством Кнезом Црногорским од толиких просветних и културних установа у Београду, међу првима, одмах после Академије Наука, почаствовати Својом високом походом и Дом Друштва Светога Саве, одмах је Друштвена Управа учинила све потребне припреме, да дочек буде што свечанији и достојнији тако велике пажње према овом родољубивом Друштву.

И доиста, и спољашњост и унутрашњост Дома била је спремна за овај свечани дочек.

На врху крова Друштвенога Дома вила се велика застава, а спољашњи зидови били су окићени заставама и грбовима Србије и Црне Горе. Стубови и довраци били су увијени зеленим венцима. Унутра, сале и ходници били су застрвени ћилимима, а зидови покривени народним бојама. Нарочито сала на доњем спрату, одређена да у њу прво уђу високи Гости, била је укусно намештена. Исто тако и одаје

за учење и борављење ученика, на горњем спрату, биле су спремљене, да се у њима изврши одређени део програма за свечани дочек.

Пред овај дан, председник Друштвене Управе, г. Светомир Николајевић, позвао је како чланове Управе, тако и чланове добротворе и утемељаче, да у свечаном оделу, са декорацијама, буду на Видов дан у 4 сахата по подне у Друштвеном Дому.

Већ пре 4 сахата почели су се скупљати у Дому чланови Управе и позвани одлични гости. После 4 сахата дошло је Његово Високопреосвештенство, Господин Митрополит Михаило са Његовим Преосвештенством Владиком Нишким, Господином Инокентијем. За тим је дошла свита Његова Височанства Кнеза Црногорског. Од наших великодостојника, који су у то време дошли, споменућемо г. Ђенерала Здравковића, а осталих одличних гостију, мушкога и женскога пола, било је преко стотину.

Пред улазом у Дом, госте је дочекивао и у дворане уводио г. председник са г. г. члановима Управе.

За све то време, свет је све више заузимао простор пред Домом, тако да је око 5 сахата тај део Душанове улице био прекриљен светом.

Око 5 сахата урнебесни узвици из далека већ су наговештавали долазак Владалачки, и после неколико тренутака пред Домом су били Његово Величанство Краљ Александар и Његово Височанство Кнез Никола. На самом тротоару пред Домом, Владаоце је дочекао г. председник, окружен Одбором, и поздривио Их је овом кратком али лепом речју:

„Ваше Величанство, Краљу!

Ваше Височанство, Књаже!

Овај дом, који је подигло српско родољубље, да буде склониште и учионица за младиће из свих

српских покрајина, неће никад имати светлијега дана од овога данашњега, кад на његова врата улазе два владаоца српска, два носиоца српских народних идеала, два дична представника оних славних породица, којима народ наш у своје две слободне државе дугује за све што има, и на које све своје најлепше наде полаже.

Управа Друштва Светога Саве не може у оваком свечаном тренутку имати других речи до оних из молитве, коју народ српски вазда шаље Творцу васељене:

Боже! Ти, заштито слободних, стубе храбрих, потпоро угњетених, надо смелих, — Ти, који си био уз Данила Петровића, кад је своју земљу ослобођавао, који си стајао уз Обреновића I., кад је свом народу државу стварао: благослови и овај и сваки овакав дан!“

Леп утисак, који је учинила ова реч како на Владаоце, тако и на све остале, који су је чули, није могао бити затајен. Као из једног грла захори се узвик: „Живели!“. Оба Владаоца руковаше се са г. председником, а за тим, окружени свитом и Одбором, уђоше у салу на доњем спрату, где их очекиваше Кнежева свита, напред поменути великодостојници и Друштвени, позвани гости.

Чим су Владаоци ступили под кров Друштвенога Дома, Београдска Певачка Дружина почела је певати црногорску — и довршивши ју отпевала је српску химну. Обе химне и Владаоци и сви остали саслушали су стојећи. За тим је отпевана песма „Ај, трубачу!“

Наша најстарија певачка дружина и овом приликом пожњела је успех и задужила Друштво да јој буде захвално.

За тим су Владаоци, праћени Својим свитама и свима присутним, отишли у салу на горњем спрату. Ту су Их дочекали, у две групе постројени, ученици средњих школа, родом из српских покрајина ван Краљевине, пред којима је стајао њихов васпитач и управник, г. Пера Марковић, наставник учитељске школе, и ђаци Светосавске Вечерње Школе, већином из Старе Србије и Маћедоније, пред којима је стајао њихов управник, г. Јован Миодраговић, професор учитељске школе. На нарочито спремљеном, узвишеном месту стајали су певачи Вечерње Школе, пред којима је био њихов учитељ, г. Захарија Поповић, статистичар министарства просвете. Ови ученици били су лепо и чисто одевени у оделу својих крајева.

Кад су Владаоци заузели Своја места, ови су ученици прво отпевали песму: „Кад паде облак на Србију“, за тим: „Јесам ли ти, ај лане, говорио, дивна Јело“ и „Од Куманово пођо, у Скопље дођо“. Све три ове песме отпеване су веома складно, што на част служи заузимљивости г. наставника, а на похвалу марљивости и труду ученичком. Али врхунац утиска постигла је песма, коју је соло певао један млад, нежан, детињи глас: „Знате л’, браћо, и ви, миле сеје, где је српско закопано царство?“ а хор је одговарао: „На Косову, тужном пољу“. И садржина ове песме, и мелодија њена, и умиљати глас соло-певача, и складан одговор хора, све је то учинило, да срца узвишених Владалаца, као и свију присутних, подједнако буду потресена сећањем на тужну, али славну, битку косовску и на јаде, који наиђоше на српски народ од те кобне битке, а које он и данас у покрајинама под туђином силно осећа, — али да у њима успламти и жарка

жеља, да оно, што је на Косову пропало, виде опет подигнуто.

За тим су Владаоци приступили ученицима и известили се од њихових управника о повереним им питомцима. Његово Височанство, Кнез, благоволео је милостиво ословити ученике Црногорце, запитавши их одакле су и чији су.

После овога, Владаоци су прошли кроз одаје у којима бораве ученици, очевидно задовољни са свим оним, што су видели и чули у овом храму српскога родољубља.

При растанку, оба Владаоца изволела су милостиво пружити руку г. председнику и изјавити му Своје велико задовољство са радом Друштвеним. Његово Височанство Кнез јоште је рекао, да тако радећи Друштво има права надати се, да ће постићи узвишени циљ, који је себи поставило.

Као што Српство, као што Србија, као што Београд скоро није имао радоснијега дана од овогодишњега Видов-дана, тако ни Дом Друштва Светога Саве неће имати радосније свечаности од ове све донде, док се у њему не буде славило остварење српских народних идеала: ослобођење и уједињење свега Српства, на чем и ово Друштво, по силама својим, предано ради.

М. Ив.

ЗАБОРАВЉЕН НЕКРОЛОГ РОДОЉУБУ УЧИТЕЉУ
† МАРКУ ПОПОВИЋУ.

Својим радом у врту српске народне просвете као учитељ; својим радом и трудом на ослобођењу испод турскога јарма и онога српскога краја, који се данас зове Новоослобођени Крај слободне Краљевине Србије, као војник и родољуб — *Марко Поповић* је заслужио, да му учинимо помен и одамо достојну пошту сени његовој макар и после двадесет година његове смрти.

Марко Поповић родио се у селу Давидовцу, у Сврљигу (окр. тимочког). Отац се његов звао Милутин, син попа Величка из породице „Нејинаца“. Година Маркова рођења била је од прилике 1806. или 1807., јер су „Протоколи Крштених“ изгорели у српско-турском рату, а ко зна, да ли их је каквих и било у време Маркова рођења.

Кад је Марко дорастао за школу, учио се писмености код својега деде, попа Величка, у манастиру Светоме Аранђелу у оно време јединoм просветном расаднику онога краја. Ту је, по ондашњем начину, научио нешто мало рачунати, писати, читати црквенске књиге и у цркви појати,

што је онда много значило, и доста било. Деда га је спремао за својега наследника — свештеника, али се он не хте запопити, јер му се није милео ограничен поповски живот; његова је машта кројила друге планове у духу онога бурнога времена за ослобођење српскога народа испод турскога насиља и варварства. Као писмен и разборит, долазио је у додир са виђенијим људма, који су се често скупљали у манастиру на договор, и ту писали молбе кнезу Милошу у Крагујевац, да се сети и њихова краја, а они ће учинити све што до њих буде стајало и од њих се тражило. Такви прваци народни били су: *Радојко Сајтар*, из Преконоге, *попа Величко*, *попа Живко Нешић*, *попа Петар*, из Грбавча, *Јован Бошковић*, из Рсоваца у Голаку, *Миша Митровић*, из Белог Иња, и други.

Марко је са овим људма, а у договору са кнезом Милошем, дигао сврљишку нахију и Голак противу Турака 1833. год., када се придружише Србији и оних шест нахија, које кнез Милош беше добио по султанову берату, али је Порта вешто одуговлачила извршење, док томе сâм кнез Милош не учини краја једним устанком, кад се Порта томе најмање надала, и имађаше пуне руке посла и у земљи и на страни. Турци у граду Сврљигу, и по другим местима, приметили су неко живо кретање у народу, и за то су строго мотрили на виђеније људе народне, с тога су се они морали ноћу састајати по склонитим местима ради договарања и већања.

— Једнога дана — причао је попа Живко и Марко — позвасмо виђеније људе из Сврљига и Голака у манастир Свети Аранђео ноћу на договор. Ту се искуписмо повише нас из народа на већање и договор о народним мукама и патњама, и шта нам је кнез Милош одговорио и поручио. Па да бисмо

знали којега ће сви слушати, изабрасмо Јована Бошковића, из Рсоваца, за „капетана“ над Голаком и Сврљигом (пошто се Радојко Сајтар не хте примити), и ми му, попови, очитасмо „молитву за царја и кесарја“, и тиме га на положају утврдисмо.

То после јаве кнезу Милошу, који им није хтео кварити избор ни после ослобођења, те је Јова дуго капетановао у Сврљигу.

За учињене услуге отаџбини кнез Милош је нудио Марку положај у државној служби, али се он не хте примити, јер му патриотско осећање и војничка слава не допушташе, да скрсти ноге и „елбетује“, како је видео да неки државни чиновници чине. Он је знао да придружењем Србији оних шест округа није све Српство ослобођено турскога ропства; да има још браће Срба̂ који под туђином пиште, и које ваља ослобађати. И њега родољубиво осећање крене и даље на рад.

Оженивши се девојком из Вељег Поља, он је често одлазио у госте својим пријатељима, и тамо се састајао са виђенијим људма из нишке нахије, договарајући се с њима о начину како да се ослободи и придружи Србији и онај крај, који то жељно ишчекиваше. Али, како му беше незгодно из Давидовца на томе да ради, а да Турцима не падне у очи, пресели се око 1834. год. тамо да живи, и каже Турцима да то чини с тога, што га у Србији траже у војску, а он неће да служи, те је морао побећи. Кад је тако вешто заварчио Турке, науми да прегне на посао. И он пословаше и сабљом и пером — тим најмоћнијим оружјем у данашњем веку.

Отвори најпре школу у Миљковачком манастиру, а после некога времена и у Дражевцима. Своје ђаке учио је ономе и онако, колико и како је и са̂м на-

учио код својега деде у Светоме Аранђелу. Од његових ђака, опет, кад изуче Часловац, Псалтир, Месецослов, разумевати и остале црквенске књиге и певати гласове у цркви о празницима, постајали су по другим местима учитељи или „даскали“, како их „по грчки“ називаху. У млада срца ових младића — јер су онда у школу долазили махом одрасли младићи — усађиваше Марко идеју српску, ослобођење и *уједињење Српства;* буђаше свест о братској заједници, и јуначки плâм српски, јер је знао, да на њима свет остаје — да су они „сô народна“, којом ваља цео народ да се осоли и окрепи.

Марко се бавио и „народном лекаријом“, те му је ради тога многи свет долазио, а и он је често путовао по народу више ради поуке и проповедања српске идеје но ради самога лечења, јер му то даваше згодне прилике, да му долазе на састанке и договоре виђенији људи из народа, а и он њима да одлази кад је за то потреба била, а да то Турцима и не пада у очи. Са тога лечења звали су Марка, поред „даскал“, још и „доктором“, који су му надимци до смрти остали.

Путујући тако по народу, Марко стекне добар глас и поштовање код народа, и упозна се са првим људма у „Морави“, „Нишави“ и „Заплању“. Као такви помињу се: *Милоје Јовановић*, из Каменице; *Стојан Чавдар* и *Никола Срндак*, из Заплања; *Китка* Н., из Вељег Поља, и *Стојан* Н. из Церја, који су били народни вођи сваки у својем крају. С њима се Марко највише договарао и радио на ослобођењу и придружењу и онога краја кнез-Милошевој Кнежини. Често су писали кнезу Милошу о народним жељама и о зулумима турским, који се чињаху над народом.

Од народа су купили новчаних прилога, набављали оружја и муниције, и све што је било потребно за општи устанак, кад им за то да̑ знак Кнез Милош из Србије. Кнез Милош им је слао, кришом, оружја и барута, и потребна упутства.

На томе је највише радио Марко, јер је већ раније био познат кнезу Милошу; познавао места, људе и прилике у Србији, те је и знао коме се за шта ваља обратити; а имао је и својих људи и у Србији и овамо, који су га о свему често извештавали, и разне поруке и писма односили и доносили.

Како у то време (око 1838.) кнез Милош имађаше пуне руке посла у Србији око увођења Устава и других реформа у земљи, а и услед стварања му разних неприлика и са стране и у земљи (Вучић, Петронијевић и др.) — то им посаветује и препоручи да се стрпе за неко време, док он не посвршава послове у Србији, па да се за то и он а и они што боље припреме и све учине што је за устанак потребно, те да би се могао успех обезбедити. „Јер — рекао им је — није то само дићи буну и покрхати толики народ и имање, а не моћи ништа учинити, па да буде сутра теже и вама и мени. Ви видите да је на нас зинула и хала и врана, и, да може, прогутала би нас. За то треба паметно радити, а не да нас проклиње сутра народ...!“

Добивши такав одговор од кнеза Милоша, јако су жалили не толико на *непријатеље* рода свога, колико на *изроде* рода свога — проклета им душа! — не имадну куд, већ оставе за доцније, док се боље прилике укажу, а народу кажу и објасне поруку кнежеву.

По причању Маркову, како ми казиваху деда Сибин и деда Сава, из Лалинаца, који је „био на

Мађара“, 1848. год., и деда Миљко, из Попшице, и овде се била испољила стара српска мана, проклета неслога, те испрва сви не пристајаху на добар савет кнеза Милоша. Милоје, из Каменице, и још неки уза њ били су противни да се устанак одлаже, јер могу Турци како ствар прокљувати и осујетити; Марко, Срндак, и други, били су за то, да се ваља држати савета кнежева, јер сами не могу ништа учинити, а он им, код таквих својих неприлика, не може помоћ послати. Најзад је, веле, и Милоје пристао на то, и ствар се устанка стиша за неко време.

Покупљени новац од народа за устанак предаду на чување једном сељаку из Горњих Матејеваца, који је после тај новац затајио, а људима казао да га је послао кнезу Милошу у Србију. На једном листу „Пентикостара“ у манастиру Св. Јована код Г. Матејеваца, Марко је кришом записао име тога човека, колико и на који циљ му је дат тај новац. Пре 6—7 година о овоме новцу писато је у политичком листу „Слободи“ у Нишу, и власт је нешто предузимала по тој ствари, али до каквих је ресултата дошла, нисам могао сазнати.

Годину дана после тога у Србији се изменише прилике. Кнез Милош, опхрван са свих страна непријатељима, и са стране и у земљи, мораде чак и отаџбину своју напустити и уклонити се са политичке позорнице у Србији, а старешинство над земљом, форме рада, би предато његову старијем сину, болну Милану, 1. јуна 1839. Сад приређивачи овога устанка изгубише сваку наду на помоћ из Србије, а турско тиранство и беспило превршиваше сваку меру. С тога Милоје са свога гледишта претеже: „мјешина се гријеха препуни“, и народно стрљење нађе одушке у устанку 6. априла 1841.

У то време, баш, беше се кнез Михаило вратио из Цариграда, куд је ишао да увери Порту и Султана о своме пријатељству и наклоности, те с тога није ни могао помагати овај устанак и кварити односе с Портом, а и у земљи имађаше пуно послова да сређује и уређује, и да се бори са разним сплеткама и интригама, којима најзад и сâм подлеже, као и отац му.

Устанку се морадну сад придружити и Марко и Срндак, као и други, који су били противни да се сад, овако у невреме, народ диже на устанак без икакве помоћи са стране.

Милоје предузе главну команду над Моравцима и Нишавцима; Стојан Чавдар[1]) поведе један део заплањске војске и поседне пролаз на лесковачком путу код Курвина Града, како би спречио пут лесковачким Турцима, ако би пошли Нишу у помоћ; другу половину заплањске војске поведе к Нишу Срндак; а Елшнокутинце, Јелашничане, и из других околних села, поведе Марко. Народ је био лоше или скоро никако наоружан. Милоје је имао да освоји Виник, и одатле да нападне на град, пошто мало задобије оружја и муниције од турске војске. Маркова и Срндакова војска заузме Горицу — вис на јужној страни од Ниша. — Марко подигне на Горици један тврд ров (шанац), који је по његову имену прозван *Марково Кале* (град)[2]), и одатле је, заједно са Срндаком, грдне јаде чинио Турцима, који беху на ту страну сву своју силу управили, да би обезбедили леђа и прокрчили себи пут у случају пропасти од Милојеве војске, која беше бројно већа и од турске, и од Маркове и Срн-

---

[1]) Види у „Браству“ VI. на стр. 297.

[2]) Погрешно је, дакле, мишљење оних, који држе да је то име остало од некаква града Краљевића Марка.

дакове. Пошто су Турци дуго нападали на Марка и Срндака без икаква успеха да су већ у очајање дошли — окрену сву силу на Милоја, и после неколико очајничких јуриша разбију Милојеву војску, те морадне уступити. Кад то опазише Марко и Срндак, потрче Милоју у помоћ с војском. Марко се упути западном косом да пређе Нишаву код Медошевца, а Срндак источно поред „Ћеле Куле“. Турци пресеку Марку пут и спрече му прелаз, те се мораде вратити у свој шанац на Горици. Тако буде и са Срндаком, те се и он поврати и придружи Марку, па наставе бој. Али, поплашена војска Милојевим неуспехом, а нестало беше већ и муниције, сад попусти, те се повуку у шуму да наставе бој с Турцима, и да прикупе још људи, јер многи напустише бојно поље, видећи да се голим шакама не могу борити са добро наоружаном турском војском. Милоје, пак, после упорне борбе на Винику, пошто га и одатле Турци потисну, побегне са нешто својих наоружаних људи у горњоматејевачку кулу, и ту се спреми да се бори на живот и смрт до последњег човека и док у њима срце куца. Турци га ни ту не оставе. Опколе кулу, и позову Милоја и остале на предају, говорећи да ће им живот поклонити. Али они, знајући да „у Турчина вере нема“, и „да нико ка̑ Турчин не лаже“ — „одговоре ватром из пушака“, те се изроди жестока битка. Дуго су Турци безуспешно нападали на кулу, јер је бранљаше „чета мала али одабрана“, која смрти у очи смело гледа! И тек кад Милоје погину, нестаде праха и олова — кулу освојише и пламену је предадоше, а кога жива ухватише — под нож ударише! . . .

Чим је Чавдар чуо за пораз, похита са својим људма да се придружи Марку и Срндаку, али се

војска разбеже и не упуштајући се даље с Турцима у бој. Тако Марко, не могав силе одолети, мораде тражити себи склоништа по шумама и гудурама, јако љут на Милоја, што бар не умеде вешто напасти на Турке у згодном часу, кад беше главна сила турска управљена на Горицу, на његову и Срндакову војску; а још више, што је устанак и започињао кад је знао, да помоћ са стране не може доћи и да успеха неће бити. Љутио се и на устанике што су почињали буну пре времена, а после лако напуштају бојно поље, чим су један пораз претрпели од свога непријатеља. Турци су га дуго вребали да ухвате, и јаку стражу поставе поред Нишаве и на граници, да не би он и други устанички вођи у Србију пребегли; али се Марко вешто чувао. Једне ноћи уграбн прилику те преброди Нишаву, и пређе преко границе у Сврљиг — кући у Давидовац.

У бој се Марко показао врло вешт и храбар војсковођ, и у опште био је трезвен и смишљен посленик у свакоме послу, али то није било доста, па да се овим устанком и до успеха дошло. Њега су други омели. У бој задобије од некаква Турчина сабљу и коња „Копилаша“ — али и рану, која се позледи услед јаког напрезања, кријући се по шумама и бежећи испред турске потере, те остане хром у леву ногу, и као такав никуда се после није далеко кретао од куће из Давидовца.

Занимао се и даље лечењем и поучавањем народа, и проповедањем мржње према Турцима који су му јако мрски били. Од народа је био припознаван као добар учитељ народни, и јако уважаван и поштован са својих врлина, а цела га околина звала и знала под именом: „учитељ Марко“, „доктор Марко“ или „капетан Марко“. Био је крупна

пораста и јака састава, црномањаст, свеж и лак, оштроуман, трезвен, оштра погледа, и у опште јуначкога поноса. Јако је ценио задату реч, и говорио: „да се сваки човек познаје какав је по задатој речи; — во се веже за рогове, а човек за реч, децо моја!“ Био је веома поштен и побожан, и готов свагда да се нађе и притекне „брату“ у помоћ на невољи, и саветом и свачим, на кратко: био је снабдевен свима врлинама које добро красе јунака Србина и народнога учитеља.

У српско-турском рату, кад је турска сила нагрнула преко Грамаде и Пандирала, те је цео Сврљиг у збеговима побегао у унутрашњост Србије, оставивши своја мила огњишта и имање турском мачу и пламену — Марко је последњи оставио свој Давидовац, дочекав Турке, тако рећи, до прага своје куће, пуцајући на њих, па им је тек онда оставио своју кућу, и, онако хром, побегао испред њих, јадајући се што није здрав, да им покаже како Србин уме да брани свој дом и отаџбину.

На годину дана по повратку из збега на згариште и пусто огњиште разболи се од туге и жалости за својом муком младих дана, да под старост кући и тече, а и старошћу опхрван — умре 22. септембра 1877. год. — Бог да му душу прости и помилује! — и не дочекав да му се жеља испуни, да види Ниш и друге крајеве ослобођене и придружене Србији, а на бедему нишкога града, место турскога полумесеца, залепршани српски стег са крстом. Али:

„И ако се српски стег
По сред Ниша вије,
Јоште тужно Косово
Освећено није!“

Адрани 1896. год.

Алекса Васиљевић,
учитељ.

†

ПРОТОПРЕЗВИТАР ЛАЗАР ПОПОВИЋ

Почетком месеца јула прошле године умрло је у Осеку у Славонији парох осечки и администратор протопопијата вуковарскога, протопрезвитар Лазар Поповић.

Један од браће свештеника поменутога протопопијата написао је и у „Српском Сиону“ штампао животопис покојника овога; али пошто је то тек бледа слика покојникова живота и рада, то сам рад ја, коме је потање живот и дела овога честитога слуге Господњега познат, да у овој народној књизи коју вишe речем о овом многозаслужном и честитом свештенику.

Лазар Поповић је потомак једне врло старе свештеничке породице, породице, која је преко сто педесет година давала убавом и романтичном сеоцу Грабову служитеље олтара Божјега и чуваре имена српског и православља светог. Он се родио у сред дивне Фрушке горе, у селу Грабову 19. априла 1830. године од оца Гаврила, који беше месним свеште-

ником, и матере Марије, која такођер беше из свештеничке куће. Сем Лазара беше у родитеља његових још четворо деце: два сина и две кћери. Сад су већ сва та браћа и сестре покојни.

Родитељи Лазареви бијаху врло честити и побожни људи. Отац врло строг, а мати права рајска душа: и душу би своју дала деци својој. О врлинама ове узор-жене и мајке писао је пре десетак дванаест година садањи парох карловачки горње цркве и администратор протопопијата карловачкога Васа Константиновић, ако се не варам у листу „Привреди“. Такви родитељи, давши својој деци честито кућње васпитање и усадивши у срца њихова праву српску побожност и богобојажљивост, те љубав према народу свом српском и вери православној, — дадоше их школовати, а особито се стараху да васпитају своју мушку децу. Ови честити родитељи, који су беспримерно љубили своју децу, откидаху од својих уста, те са сиромашне парохије грабовачке школоваху без ичије припомоћи и штипендија своја два сина.

Основне школе учио је Лазар у месту свога рођења, а кад ове сврши, испратише га родитељи у Петроварадин и дадоше га у такозвану „немачку школу“, да изучи најпре немачки језик, без кога се тада није могло никуд. Одатле отиде у Карловце, где сврши тадашњих 6 гиназијских разреда. За тим оде у Загреб, где сврши филозофију. Свршивши филозофију, врати се опет у Карловце и упише се у богословију, коју 1854. год. сретно сврши. У науци је свагда добро успевао, а владање му беше примерно. Њему не беше никад дуго време. У слободним часовима није се он, као што то многи чине, шеткао и скитао, него се бавио било читањем корисних књига, било цртањем и сликањем. За ово

последње је имао особити дар, и да се одао сликарству, јамачно би брзо као вештак изишао на глас.

Свршивши богословију, постане народни учитељем у Старој Пазови, но учитељевао је кратко време. Као учитељ ожени се Љубицом кћерју чувеног проте карловачкога Павла Николића vulgo „проте Зеца“. На Илин-дан 1855. рукоположи га Арсеније Стојковић, епископ будимски, за ђакона, а 9. новембра т. г. за презвитера и буде пристављен свом тасту за капелана. Капеланску службу вршио је нешто јаче од године дана. 1857. би наименован за војног капелана код петроварадинског гарнизона. Као врло угледна и симпатична личност стекао је у Петроварадину овај млади свештеник врло много пријатеља и поштоватеља, које међу војничким часницима, које опет међу тадашњим прваци ма српским у суседном Новом Саду. Овде је он, поред својих свештенопастирских и других званичних дужности и послова, проводио слободно време у обучавању даровитијих и лепим гласом обдарених Србавојника у црквеном појању, које је у истом тако извежбао, да је милота било недељом и празником ући у војену капелу варадинску и чути овај кор униформисаних појаца.

Долазећи често у тешњи додир са прваци ма и новинарима новосадским, упознаше они у млађаном овом свештенику даровита човека, па га одушевише да пише у новинама. Пун амбиције, поче збиља писати, и његови чланци, у којима се претресаху разна питања из сфере управе и уређења наше овопределне цркве, наилажаху на опште допадање. Понајглавнији састав те врсте му је „Чланци о нашој цркви“, штампан у неколико бројева, мислим, новосадског „Српског Дневника“. Потписивао се шифром В. С. (војени свештеник). У чланцима његово-

вима огледа се силна начитаност, темељито познавање наших црквених уређења и зрело самостално суђење његово о многим установама наше цркве. Као млад човек, опојен Милетићевим духом, написао је он ове чланке сасвим у либералноме духу, и кад их човек проучи, увиђа, да су они потоњем краљ. решкрипту од 10. августа 1868. у многом служили за подлогу. Чланци ови проузрочише у своје време читаву буну у тадањој вишој јерархији; распитивало се за име пишчево, али оно оста тајном. Покојник ми је причао, да су само присни пријатељи његови и једномишљеници знали да је он писац, и више нико.

Добар глас о овом младом и честитом свештенопастиру распрострe се на све стране. Чу и увери се лично о његовој честитости и врсноћи стари српски паријарах Рајачић, па га већ 1859. г., одликова за то црвеним појасом. — У Петроварадину проживи покојник пуних 11 година.

Године 1868. остави Осек протопрезвитер и парох осечки Атанасије Поповић и пресели се у Карловце. С тога остаде место пароха у Осеку упражњено. Срећа се насмеја варадинском војеном капелану, и он беше 2. јула исте године за пароха осечкога изабран. О јесени се досели он у Осек, и ту тек, кад се ослободио испод војене стеге, развиј прави свој рад и као узор-свештеник и као родољуб Србин.

У време његова доласка у Осек, не беше у Осеку још читаонице српске. Он чисто веровао није, да је толика велика општина могла заостати за многим мањим општинама, па не створити себи још читаонице. Он се одмах живо лати посла, да се и ова жива потреба подмири, те у лепом, смишљеном говору одушеви Србе родољубе осечке, и 1869. год.

отворише се двери српске читаонице у Осеку. Он јој би првим председником и ту част вршио је до год. 1885.

Превелико заузимање његово и за напредак српске школе уздиже га на част месног школског управитеља. Није било почетка ни свршетка школске године, испита школског, светосавске свечаности или које друге прилике, кад он не би младе Сричиће подстицао на марљиво учење, на добро понашање и послушност према сваком старијем. Он је управо осоколити знао ђака, да боље учи. Сећам се из мога ђачког доба још и данас оних његових златних речи, које је знао по неком неваљалцу рећи: „Какав си ти Србин, кад не учиш? Та Србин се, синко, увек одликовао ведрим духом и бистром памећу, а гле тебе! Учи, не шали се! не срамоти ни себе ни мене!“ Управитељем школе беше такођер до 1885. год., кад је због болести и неког неспоразума са неким члановима црквено-школске општине своје захвалио и предао ту част млађој снази. Али школа српска у Осеку нема ни данас достојна му заменика.

Превелика љубав његова и заузимање за школу огледа се још и у тој околности, што је он одмах чим је дошао у Осек озбиљно настајао, да се поред доњо-градске и у горњем граду Осеку отвори српска школа. Он је небројено пута сазивао у зборове горњо-градске Србе ради договора, како да се оживотвори та племенита мисао његова: обраћао се у то име представком и на црквену општину,*) да

*) Овим родољубивим речима мође он на срце српско-православној црквено-школској општини осечкој у представци својој од 15. октобра 1869. отварање српске школе у горњем граду: ....уверих се и изјетих тачно, да наше браће до преко 36 породица у горњем граду станује, и да имају за школу способне деце бројем 27, која се данас лишавају основне науке у духу нашега православља, наше народне и верозаконске наставе, те су при постојећим незгодним околностима због даљине наших српских школа (у доњем

е ова код варошког представништва заузме и из-
ади бар потребну плату за учитеља, дочим би на-
ештај, стан за школу, огрев, и др. дали сами горњо-
радски Срби. Како ми се из свега види, ова је
твар већ у пола готова била, а зашто школа у
орњем граду ипак отворена није, не знам за узрок.
'ек добра воља пон-Лазина беше ту!

Већ за кратко време бављења свог у Осеку
адобије он љубав целе парохије своје, а стече и
импатије и иноверног грађанства осечког, које је
војим сипатијама и љубави према њему и израза
ало тиме, што га је год. 1871. за народног за-
тупника на троједнички сабор у Загреб изабрало.

А беше он у два три маха и народним посла-
ником на српском црквено-народном конгресу у Кар-
овцима и држаше свагда с јерархијом.

Овај конгрес изабра га у седници својој од
25. јула 1870. за члана Апелаторије или Црквеног
Митрополитског Савета, и остаде чланом истога све
до смрти своје.

Тако га је исто Архидијецезална конзисторија
у својој седници од 16. августа 1879. г. споразумно
са епархијском конзисторијом пакрачком изабрала
за заступника једне и друге конзисторије у под-
купанијски (а доцнује жупанијски) одбор школски
у Осеку, коју је част такође до смрти своје обнашао.

19. фебруара 1874. г. умре администратор про-
топопијата вуковарскога, парох кузмински Љубомир
Рњанин, и Архидијецезална Конзисторија, уваживши

раду), принуђена туђу школу похађати, где се туђој књизи уче,
туђем нами противном духу одрањују. Ова немила околност мора
сваког Србина, који поља дух и време у коме данас живимо, дир-
нути, као што је то и мене и све остале чланове (т. ј. горњоград-
ске Србе) дирнуло, и не сумњам, да неће сваки разборити човек
увидити, да нити можемо нити смемо сирам наше рођене деце тако
наднокрвни бити, да их туђинству напустимо.

заслуге пароха осечкога Лазара Поповића за цркву и школу, именова га у седници својој од 18. априла те године за администратора истог протопопијата.

Год. 1879. буде патријарх Прокопије Ивачковић пензионован, а за администратора патријаршије карловачке, а потом после смрти Прокопијеве 1882. г. и за патријарха, буде наименован Герман Анђелић, епископ бачки. Покојни поп Лазар беше већ из младости присним пријатељем Германовим, па се сад много истицао и борио за Германа пишући у „Српском народу“ у корист Германову а против непријатеља његових. Тим својим писањем навукао је на себе мржњу целе радикалне странке, па и код неколико чланова црквене општине осечке, који су тој странци припадали и тада у осечкој црквеној општини доминирали. Ну у колико су га поменути партизани мрзели, у толико је већа бивала љубав патријархова према њему. Патријарх га за његове услуге лицем на Цвети (10. априла) 1883. г. у карловачкој саборној цркви произведе за протопрезвитера. До скора се је и са тим својим непријатељима помирио и био до смрти своје од њих као узор-свештеник поштован и цењен. То је показао укоп његов.

Покојник је био последњих 6—7 година и заступником или већником града Осека.

Бодрим оком пратио је он догађаје у васцелом Српству, с тога је његов сто био пун различних српских новина. Припадом је и белетристику пратио, а већ о богословским листовима и да не говорим. Од како је искрсла „Српска Књижевна Задруга“, беше њезиним вредним чланом, а беше и чланом Матице Српске.

Покојник је до год. 1885. био увек потпуно здрав. Никакав посао и служба, па била она ма

како велика и тешка, није му дотле досађивала, јер је био јаког телесног састава. Ну те године запати болест, „астму“ (сипњу), од које радикалнога лека, истина не нађе, али живећи дијетно по саветима учених пештанских и бечких лекара, продужио си је живот за читавих 10 година. Болест је за тим узимала разне облике. Старо оно стезање у прсима осећаше 9 година, т. ј. до 1894. г., а од тада му се болест промени. Стезање преста, но зато се сва тежина болести пренесе на срце. Читаве последње године осећао је често лупање срца, које је свагда скопчано било са љутим боловима, који су наравно по неколико тренутака трајали. Ну и ако су му телесни дефекти доста сметали, он је ипак своје свештенопастирске дужности, као парох, и управне, као окружни прота, свагда ревно и савесно отправљао. Он је пред саму смрт своју обавио и прописану свештеничку исповед и каноничну визиту свију подручних му црквених општина. Многи ову последњу и приписују као узрок његове нагле смрти, јер се је можда растресао и искрхао возећи се с колима пуне три недеље дана — с дана на дан. Умро је у петак 7. јула 1895. — како споменух већ — наглом смрћу, од срчане капи. Смрт га је снашла на шетњи. Глас о његовој смрти пронесе се муњевитом брзином по Осеку, и не беше ни једног ока, које за овом добром и честитом душом не заплака, а највише смрт његову ожали његова многобројна породица, а поред ње и паства његова, коју је верно и савесно до близу 30 година служио, и која је лишена пастира, коме ће се тешко заменик наћи.

У недељу 9. јула после јутрења пренесено је мртво тело покојниково из куће у цркву, где је у 5 сати по подне свечано опојано. Начелствовао је

нарох вуковарски, протојереј Илија Перкићански, а слово држао сабрат и сапарох му Јован Јаношевић, који му је живот врло верно оцртао. Спровод беше величанствен. До хладнога га гроба испратише 22 свештеника и представници свију области, и силан свет. Заиста је оправдана она реч Осечана: „да је митрополит умрио, тешко би му укоп већи и величанственији био!“

Покојник је иза себе оставио неутешну љубу и деветоро живе на пут изведене деце: четири сина и пет удатих кћери.

Ради вечне успомене на овога честитога служитеља олтара Божјег, вредно је овде на послетку забележити и ово о њему: Замислите себи човека средњега раста, лепо развијена, са поносним великим челом, руменим лицем, средње дугачком проседом густом брадом, са лепим средњим брцима, примереним носом и устима, са живим кестен-боје очима и са надвијеним над њима густим обрвама, са бујном више проседом дугом косом, увек ведра и пријатно озбиљна, чисто и уредно обучена, и код куће и ван куће, у свештеничким хаљинама... па ћете имати верну слику проте Лазе Поповића.

Његов супружки живот беше живот правога слуге Божјега — беше свагда чист и светао. Како жену своју тако исто и децу своју је неограничено и беспримерно љубио — и до крајности им добар био. За живота свога је он сву своју децу — сем најмлађега сина — ухљебио и удомио.

Народ српски је истински љубио и волео, те мал' зато није год. 1876. кад је у Хрватској и Славонији за владе бана Мажуранића прогонство против Срба родољуба отпочело, допао и он тамнице загребачке, као што је допао родољубиви

Србин осечки Марко Аксентијевић, и чувени протопоп Никола Беговић, парох горњокарловачки.

У кући његовој су се српски народни и верски обичаји у највећој чистоти хранили и пазили. А томе је и своју сву децу научио. Крсно име се у његовој кући светковало онако како ваља. Како је баш овај последњи лепи обичај у осечким интелигентним кућама у време доласка његова у Осек готово изобичајен, то га је он оживео и васкрсао.

Покојник беше предобра и преопштена срца. Он је по оној Христовој заповеди умео заиста и да непријатеље своје љуби. Карактеран до крајности, према сиротињи и путнику увек дарежљив; према онима, који су од њега какве помоћи или савета тражили, врло приступачан и предусретљив: он је са човеком умео у радости радовати се, а у жалости с њим плакати. Према сваком беше искрен и отворен.

Благољепије црквено особито је волео. Немарљива свештеника у вршењу дужности своје није трпео. Само му се душа од милина топила, ако је о Богојављењу освећење Јорданске водице, или на ускршњој јутрени „воскресеније“ са свом попитом обавити могао. С каквом је само вољом 1887. г. пратио оправљање цркве своје, а 1892. и 1893. г. зидање гробљанске капеле као члан грађевног одбора! Као да је знао, да ће се у присенку њеном вечито одмарати! Он је хтео да то све лепо и укусно буде. А тако је исто бригу водио и за оправљање и осталих у протопопијату његовом парохијских цркава и где је требало своје мудре савете давао. Све га је то веселило и занимало, ако је коме у тим приликама својим саветима послужити могао.

Да, такав беше покојни попа Лаза, како га обично Осечани зваху, с тога с правом заслужује, да над прахом његовим речемо: лака ти црна земљица, а души вечан покој у рајском насељу!

Вараждин у Јануару 1896.

Лазар Богдановић
парох вараждински и вел.-кањишки.

ЈОКА ИЛИЋКА

29. Фебруара, ове 1896. год., преминула је, у Београду, једна жена, која је себи сама подигла споменик, какав мало њих дижу; какав време не руши; и какав се вазда и из даљине види.

То је Госпођа Јока Илићка.

За живота, скромна, повучена, штедљива, оставила је она, да, после њене смрти, људи виде, како је племенитих осећања и великог срца била.

Ко је та жена? Чија је она? Ко је познаје? Тако се распитивало по Београду оног дана, кад велика звона са саборне цркве објавише да је једна жена умрла, и кад, мало за тим, готово сва хумана и корисна удружења у престоници почеше истицати, на својим кућама, црне заставе.

Покојна Јока је по рођењу Београђанка. Рођена је 1829. године. Отац јој се звао Радован Катанић, и био је полицијски чиновник, а мајка Ана. Крстио ју је Хаџи-Брзак, чувен и уважен, у оно време, трговац. Јока је за младости била врло лепа.

О том причају са задовољством, као да би хтели похвалити своје време, њени вршњаци. Стасита, округлих белих образа, црних очију, густих обрва и трепавица, блага погледа. Лепоту женску године узму, али врло често она, отимајући се, и борећи се са старошћу, натури овој извесно достојанство и озбиљност, извесну лепу израженост у понашању и опхођењу са светом, извесну ноблесу каква и смежурано лице озарава. Где се богиња лепоте ма и за кратко време склони, познаваће се и кад се отале уклони.

Јока је и у старости била дична жена.

Она се два пут удавала. Први јој се муж звао Недељко Стефановић, а други Јован Илић. Оба су била официри. С једним и с другим живела је добро. Деце није имала.

Ето то је све што смо за сад могли дознати о животу ове жене.

Али прави, веран животопис пок. Јоке Илићке имамо у њеном тестаменту.

Човек је у осећајима, мишљењу, жељама и раду. По свима тим странама је покојна Јока себе описала у свом тестаменту.

„За који час иа ћу се раставити од овог света“, говорила је она, на неколико сахата пред своју смрт, г. Мијаилу Јовановићу, члану Управе Друштва Св. Саве, ког је дозвала да с њим учини распоред од свог имања. *„иа желим да моје имање иоделим на установе које су иосвећене иатриотским и хума-*

ним циљевима; на удружења која раде на делу родољубља и човечности.“

„Колико ми је Бог дао толико и остављам. Нека би се свака установа којој и скроман прилог оставим, овим на добро користовала, и нека би вавек благослов Божји на њој био“.

Колико је побожности, колико родољубља, колико нежности за бедне и невољне, колико љубави и захвалности за оне који за *Отаџбину раде и за њу* крв проливају, било у срцу покојне Јоке, показује овај низ њених племенитих дарова.

Она је оставила:

1, Цркви Св. Саве која ће се подићи на Савинцу, у Београду, своју кућу у Абаџиској улици, која вреди . . . . . 18.000 дин.
2, Друштву Св. Саве, са жељом да се њена два мужа спомињу као добротвори . . . . . 5.000 „
3, Друштву Црвеног Крста . . 3.000 „
4, Читаоници Београдској . . 2.000 „
5, Фонду Инвалидском . . . . 5.000 „
6. Друштву за васпитање глухонеме деце . . . . . 3.000 „
7, Друштву за напуштену децу 2.000 „
8, Трговачкој омладини . . . . 3.000 „
9, Цркви Св. Наталије . . . . 1.000 „
10, Друштву гимнастичком „Душан Силни“ . . . . . 1.000 „

11, Друштву Св. Саве три одежде у вредности . . . . . 1.500 дин.
12, Општини Београдској за сиротињу око . . . . . 6.000 „

Пред оваким делом, не треба говорити него скинути капу, у смерности поклонити се, и, у мислима целивати руку племените и добре покојнице.

То је била жена. То је била Срикиња.

Свет. Ник.

BRITISH 10 AP 1920 MUSEUM

ИСПРАВЦИ

На стр. 15. у 11. врсти оздо стоји: њене, а треба *неме;*
» » 29. » 1. » » у напомени, стоји: „Босанској Вили“, а треба: *„Делу“ за јун 1896.;*
» » 42. » 9. » озго стоји: прсима, а треба: *прстима;*
» » 67. » 11. » оздо, у напомени, стоји: руга, а треба: *рула;*
» » 90. » 6. » озго стоји: вјеровати, а треба: *вјековати;*
» » 99. » 11. » оздо стоји: Прокупље, а треба: *Преполче;*
» » 104. » 1. » » у напомени, стоји: Зојислав, а треба: *Војислив;*
» » 107. » 15. » » стоји: рмуше и гаревице, а треба: *грмуше и горавице;*
» » 127. » 4. » озго стоји: балкан, а треба: *балкон;*
» » 148. » 9. » » стоји: преложити, а треба: *предложити;*
» » » » 14. » оздо стоји: живиао, а треба: *живимо;*
» » 156. » 17. » озго стоји: Нопеки, а треба: *По неки;*
» » 165. » 13. » оздо стоји: мрће, а треба: *мрче;*
» » 174. » 9. » » стоји: „Богу“, а треба: *Богу;*
» » 249. » 2. » озго, у натпису стоји: *живописне,* а треба: **животописне**
» » » » 8. » озго стоји: Цвету, а треба: *Цвети.*

BINDING SECT. APR 1 5 1965

DR Brastvo
301
B7
t.7

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY